

89/873 2119

XLIV. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI
KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR
HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

R. TAG

III—IV. FÜZET.

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. BUDAPEST, 1945.

TARTALOM.

	Oldal
<i>Dr. Réday István</i> : II. József császár és Hadik András	115
<i>Berkó István</i> : Súrlódások az ujoncozásnál, az 1792—1797-i francia háborúk alatt (2. és befejező közlemény)	158
<i>Suhay Imre</i> : Monarchiánk egykori katonai közigazgatása	159
<i>Török Pál</i> †: Gróf Széchenyi István mint katona	171

Hadtörténelmi Okmánytár.

Des Alleurs francia altábornagy tudósításai a zsigó-i csatáról és a lipői kuruc hadjáratról (Közli: Markó Árpád)	195
Sillye Gábor kormánybiztos jelentése a debreceni ütközetről, 1849 augusztus 3.	201

Hadtörténelmi Irodalom.

<i>Bánlaky József</i> : A magyar nemzet hadtörténelme XX. rész (Ism. Markó Árpád)	205
<i>Pivány Jenő</i> : Egy amerikai kiküldetés története. (Ism. Mitterpacher Gusztáv)	206
<i>Borbély Andor</i> : Erdélyi városok képekönnyve 1736-ból. (Ism. Mitterpacher Gusztáv)	207
<i>P. König Kelemen</i> : Fülek vára. (Ism. Markó Árpád)	208
<i>Markó Árpád</i> : Magyarország hadtörténete	209
„Egyháztörténet“ (Ism. Markó Árpád)	210
<i>Ernst Hering</i> : Der Deutsche Ritterorden. (Ism. Suhay Imre)	211
<i>Friedrich Lenz</i> : Politik und Rüstung der Vereinigten Staaten (Ism. Suhay Imre)	212
<i>Wehrwissenschaftliche Quellenkunde</i> (Ism. Suhay Imre)	213
<i>F. Bouchler</i> : Napoleon, egy lángész üstökösútja (Ism. Suhay Imre)	213

Szerkesztőség: Budapest, XII., Böszörményi-út 3/B. V. 2.
 Kiadóhivatal: Budapest, V., Akadémia-utca 2.
 (Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatala.)

Felelős kiadó: Gvalóky Jenő.
 A nyomdáért felelős: Mészáros József igazgató.

8/2119

II. József császár és Hadik András.¹

A magyarság XVIII. századvégi barokk-rendi életének a felvilágosodott abszolutizmusba hajló mozgalmasság eseményei fölé két férfi alakja emelkedik. Az egyik II. József, a népboldogító császár, a „summus princeps” korlátlan hatalmú uralkodói elvének képviselője, a másik, hű tábornoka, Hadik András gróf. Az előbbi a feltörő új gondolatok hordozója, a francia felvilágosodás nevelője, az utóbbi Mária Terézia barokk-rendi világának embere, akit azonban — ha élete alkonyafelé is — de ugyancsak megérintettek a korformáló eszmék. A fiatal császár a felvilágosodás tanításainak — a voltairai vallásellenességet kivéve — gátlás nélküli híve. Hadik a történelmi fordulatok mesgyéjén álló férfi típusa. Olyan, aki szellemi világának elevenségével megérti az új korszak vajúdásait, de élete még a távoli múltba ágyazott, s éppen ezért hű marad megszokott szemléletének elveivel. A császár lázas alkotóvágyával, nyugtalan törtétezésével szemben, a lassúbb ütemű haladás barátja: annak izgalomtól fűtött, heves egyéniségével ellentétben a nyugalom s a higgadt megfontolás megszemélyesítője.

II. József személye az utókor történetírásának kedvenc tárgya lett. A róla alkotott képek azonban egymásnak ellentmondók. Egyrészt, mert a császár élete, mint sok álagon felüli emberé, tele volt az első pillantásra érihetetlen, egymást keresztező megnyilvánulásokkal, másrészt, mert a későbbi korok politikai történetírása, a különböző pártállások szerint öngazolást keresett cselekedeteiben: másként szólva kisajátította az alkotó császár személyét.

Egyéniségének egyik alapvonása, az erős öntudat s a dacos akaratosság, a bécsi udvar szigorú nevelési rendje ellenére már gyermekkorában kiütözött belőle. Hibáiért nem kért bocsánatot. Az élénk felfogású, tehetséges trónörökös anyja korán beavatta az állampolitikába. Atyja halála után, 1765-ben, huszonöt éves korában, német császárrá választották. Ugyanakkor Mária Terézia társuralkodóként maga mellé fogadta.

¹ Felolvasta a szerző a Magyar Történelmi Társulat 1945 október 28-i ülésén.

A családi boldogság megnyugtató érzését a sors megvonta Józseftől. Első felesége, Izabella pármái hercegnő, akit rajongásig szeretett, pár éves házasság után meghalt. Nemsokára követte második felesége és első házasságából született leánya, a hétéves Mária Terézia. Az emberi tragédiák sorozata alatt a fiatal császár lelke megrendült. Valószínűleg a sorsütések voltak azok, amelyek hatása következtében lelki-sége oly különös, ellentétes vonásokkal telítődött s nehezen megközelíthetővé formálódott. A lelki egyensúlyát veszített ember hajlamos arra, hogy az életben külön utakat hasítson magának. Alaptermészetének megfelelően vagy életélvezetekben keres vigasztalást, vagy befelé fordulva szemlélődővé lesz, s külön felépített sajátos lelki világának megfelelő alkotó munkásságban igyekszik megnyugvást találni. Józsefben a felvilágosodás racionalizmusa is akkor bővült a rideg, gépies világnézet elemeivel. A családi élet melegítő érzésétől megfosztott császár, minden humanizmusa és belső érzelmi adottsága ellenére, az elmélet útján olyan távolságra sodródik, ahonnan az államra úgy tekint mint egy hatalmas erőműre, amelyben az emberek a csavar szerepét töltik be. Ezzel párhuzamosan jut el az államépítés fanatikus, küldetés-szerű meggyőződéséig is. A belső hevültségnek olyan fokához, amely bár az alkotó munkásság, vagy a harcok élet fontos eleme lehet, de az embert — különösen ha arra hajlama van — könnyen eltéríti a valóságok talajától s látását korlátozza. József minden emberszeretete ellenére sem tudott népeinek lelkéhez férközni. Az egységes monarchia eszméjé-
től megigézett, nem látta meg azok belsejében élő vágyakozásokat. Többek között a tudatra ébredező nemzeti érzést, és ezért nem volt tekintettel a történelmi multra s a nemzeti hagyományokra. Pedig aligha volt előtte uralkodó, aki őszintébben közeledett volna alattvalóihoz, s aki autokratikus felfogása ellenére annyira ember szeretett volna maradni mint ő. Korának egyik krónikása szerint a következőket mondotta önmagáról: „Homo sum, vesterque frater, non Deus; absit a vobis, — ut illud obsequii genus, quod supremo rerum omnium arbitro solum convenit, mihi exhibeatis.“ Valóban — a fáradozásokat semmibevéve — heteket töltött udvari hintójában, vándorként rőtta birodalma elhagyatott, sáros útait, s éjszakánként özbörrel fedett szalmakötegeken hált. Került minden ünnepélyes fogadást, hódolatot. Ha mégis, valamely eldugott faluban hivatalos küldöttség járult elé, a méltó fogadás kedvéért maga bontotta ki kendőbe csavart, kopott császári kalpagját, s illesztette fejére. Farádi Vörös Ignác emlékezik meg naplójában arról a jellemző esetről, hogy a heves vérmérsékletű Niczky Kristóf gróf egy alkalommal, miközben meggyőzni igyekezett a császárt rendele-

teinek helytelen voltáról, a vita hevében megfélekezve a nagy úrnak járó tiszteletéről, kezével annak kabátján lévő gombokat forgatta. Amikor hirtelen magához tért, s a császártól bocsánatot kért, József ezt felelte: „... macht nichts Niezky, reden Sie nur fort.“ Talán még ennél is jobban rávilágít egyéniségére az a válasz, amelyet Bécsben, a Praternek a köznép számára történt megnyitása ellen felszólaló előkelő küldöttség tagjainak adott: „Hja uraim — mondotta epésen — ha én mindig csak a hozzám hasonló emberek társaságában szeretnék lenni, akkor a kapucinusok kriptájában kellene eltöltenem egész életemet.“ Mélyreható forradalmi gondolat volt az a XVIII. század erősen renditagozatú társadalmi életében. Hasonlatos ahhoz a másik mondásához: „Minél több kézben van a pénz, annál többet ér. Egy henyélő úrért ne nyúzzák meg kétszer a parasztot!“ Mindenütt, ahol jár-kelel, a szegény pór népre esik a pillantása. Annak szociális viszonya érdeklő elsősorban. A betegek s az elesettek pártfogója. Egy magasabb állami hivatalnok özvegyének siránkozására kímérten feleli: „Ha ön a nyugdíjából nem tud megélni, akkor küldje a lányát szolgálni.“ Ugyanakkor a bécsi Burg folyosóján naponta fogadja birodalma szegényeit. Mindenkin segít, mindenkihez van egy pár jó szava. Mintha földönjáró Krisztusként népének összes szenvedését a vállára akarná venni. És mégis, minden igyekezete ellenére sem tudott beforakodni alattvalói szívébe. A jobbágykúnyhókban mesék szövődtek személye köré, de a magyar paraszt lelkében nem hagyott mélyebb nyomokat. Ki tudja miért nem? Talán mert korán jött. Alattvalóiban még nem formálódott ki az általa hirdetett eszmék befogadására való készség. Talán mert császár volt és nem népvezér. Túlságosan magasról ereszkedett le a szegénység fészkei közé. Talán — és ez a legvalószínűbb — mert nem magyarnak született. Avagy egyéniségében kereshető a hiba. Abban a szertelen, sokszor meggondolatlan lelki alkatában, amelyből hiányzott a kiválasztottak bölcs, mindent megértő türelme, következetessége és az az istenadta tehetség, amely behúnyt szemmel is mindig a legfájóbb sebekre tapint. József ott is bajokat látott, ahol nem voltak. Viszont éppen azokat a vágyakozásokat nem vette észre alattvalóiban, amelyek legjobban kielégülésre vártak. Racionalizmusa túlságosan az élet anyagias részére terelte figyelmét, s nem akart tudomást venni az emberek belső lelki szükségleteiről. Az egyik életrajzírója szerint saját német törzsének legmélyebb problémáihoz sem tudott igazán közelférközni. Pedig megvolt benne a képzelőerő gazdagsága ahhoz, hogy a mélységekbe lásson, s hogy reformrendeleteinek sorsát előre végigkísérje a megvalósulás útján, de nem volt elég valóságérzéke. Szemléletében az elvont s a reális élet síkjai össze-

olvadtak. Ennek következtében képzelőereje állandóan elszakadt a gyakorlat kitaposott ösvényeitől, s magárahagyottan légüres térben szárnyalt; nem tudott az életben mozgó tárgyakhoz tapadni. Emellett a felvilágosodásnak magábafojtott eszméi túlságosan rabul ejtették, s lefogva alkotó kezét képtelenné tették arra, hogy azokat birodalma sajátos viszonyainak megfelelően alkalmazza. Közülük igen sok — átültetőjük jószándéka s igyekezete ellenére — életreképtelenül látott világot, s elfonnyadt az idegen éghajlat perzselő hevében. Végül Józsefet a korlátlan hatalom tudata elfogulttá tette. Azt hitte, hogy az erőszak fegyverével mindent elérhet. Ugyanabba a hibába esett, mint elődei közül a legtöbben, akik nem ismerve a magyar nép lelkét, nem tudtak bánni vele. Durva hatalmi eszközökhöz nyúltak akkor is, amikor egy pár meggyőző jó szó százszorta célravezetőbb lett volna.

A császár a küzdelmes, verejtékes életől távol alakította ki magának elképzelt mintaállamát, s minden erejével annak megvalósításán fáradozott. Tíz év alatt hatezer rendeletet adott ki. Átlagosan minden héten kettőt. Több életbelépett közülük, több azonban elsikkadt a bürokratizmus útvesztőjében. József érezte a nehézségeket, s ezért gyakran maga nézett a dolgok után. De egymaga nem bírta ezerfelé szakadni. Mivel alattvalóit fanatizmusa ellenére sem tudta áthevíteni a jó ügybe vetett hit meggyőződésével, fáradozása gyakran eredménytelen maradt. Erre céloz Katona, amikor megállapítja: „Fatendum tamen est: sub Maria Teresia plus factum quam scriptum; sub Josepho plus scriptum, quam factum fuisse.“ Hiába küzdött a feltornyosuló nehézségek áradata ellen. Hiába jelentette ki szenvedélyes hangon: „Ha eszném nem tetszenek, vessék 'el, de ne darabolják szét, mert az az értékük, hogy egészket képeznek. Vagy én győzök meg mások világosabb eszméiről, vagy mint apostol hitemre tértem a világot!“ A valóságos élet erői, minden küzdődése ellenére, gáncsot vetettek neki. Mégpedig olyan szívóssággal, hogy a végén teljesen úrrá lettek felette.

Azok közé az emberek közé tartozott, akiknek az életben állandóan csalódás jut osztályrészül. Azért is, mert nem volt jó emberismerő. Bizalmával, különösen eleinte, olyanokat ajándékozott meg, akik visszaéltek vele. Idővel azonban mindenkiel szemben, akit közelebbről nem ismert, bizalmatlanná vált. Farádi Vörös Ignácot, az 1788-ban Zimony környékén fölvonult császári főszereg hadbiztosát, annak első jelentkezésénél a következő szavakkal fogadta: „Hören Sie, das Geld gehört mein; die Ware kaufen Sie ein, kaufen Sie gute, brauchbare, ächte Ware ein, schonen Sie kein Geld, besonders für meine Spitäle. sonst nehme ich ihnen bei Copf.“

Aki nem ismeri embertársait, az többnyire nem is tud bánni velük. József is ezek közé tartozott. Vagy túlságosan engedékeny, vagy kíméletlenül szigorú volt. Igen gyorsan feldühödött. Olyankor — egykori feljegyzések szerint — a középtermetű, világoskékszemű császár szeme izzott a belső felindulástól. Felhúzott felső ajka alatt kilátszottak a fogai, s lábaival hevesen dobbantott. Gyakran kíméletlenül goromba volt. Különösen környezetének előkelő tagjaival szemben. A vádaskodásokat rendszerint készpénznek vette s első, hirtelen haragjában ítélkezett. Emellett gúnyos, csipkelődő természetű volt. Az udvarához tartozókat sokszor megalázta egy-egy szellemes mondás kedvéért.

Lelkiségének érdekes vonása volt az a sajátos ellenét, amelyet egyrészt emberszeretete, közvevlensége, másrészt önkényuralmi hajlama mutat. Emberies, a szenvedésekkel szemben fogékony alaptermészete mellett, emberek fölött álló, mindenható úrnak képzelte magát, aki arra hivatott, hogy népét iskolás gyermekként nevelje. Hiába tiltakozott szenvedélyesen a császári méltóságának járó hódolat ellen, s hiába igyekezett csak ember maradni, belsejéből akaratlanul is kivágódott időnként a gőgös hatalomtudat megnyilvánulása. Lelkében a jóság és a kíméletlen szigor csodálatosan megfértek egymás mellett. Eltörölte a halálbüntetést, de eltúrta, hogy a súlyosabban bűnözőket a magyar Délvidék egészségtelen, mocsárlázás ingoványai közé száműzzék, ahol hajóvontatásra használták őket és éjjel megláncolva feküdtek a börtönpadokon.

Egyébként az ideális lelkületű emberekhez hasonlóan, önzetlen, puritán jellemű férfi volt. Az atyja halála után rámaradt örökséget az államkincstárnak ajándékozta. Amikor egy ízben Hadik engedélyt kért tőle arra, hogy az Udvari Haditanács épületében lévő berendezési tárgyakat állami költségen kijavíttassa, megtagadta hozzájárulását. „A bútorkat a Haditanács elnöke használja — szölte a döntése — tehát viselje a javítás költségeit is. A kincstár pénze nem arravaló.“

A derűlátás csak a harmonikus lelkiszerkezetű emberek sajátja. Józsefnek azt a határozottságát, amellyel a legnehezebb államépítő kérdésekhez nyúlt, nem a feladatokkal bátran szembenéző férfi optimizmusa, hanem a hatalom tudata táplálta. A valóságban kételkedő, ingadozó belsejéből, közvetlen környezete előtt nem egyszer törtek elő a kétségbeesés szavai. Amikor a török háború kezdetén a belgrádi vár megrohanása és elfoglalása nem sikerült, önkéntelenül felkiáltott: „Nem vagyok szerencsés ember!“ Az egész hadjárat ideje alatt sötétenlátó volt. Mindenütt veszélyt sejtett, s parancsnokaiba szinte beleoltotta a kishitúséget és a fé-

elmet. Ebben valószínűleg elsősorban gyenge idegzete s a sorsvert embernek a veszélyekkel szemben különösen fogékony képzelőereje játszott közre.

Nyílt, egyenes jellemét a csalódások és csapások ellenére is megtartotta. Inkább beszédes volt mint hallgatóg. Különösen abban a szűk társadalmi körben, amelyben időnként megfordult. Főként a bécsi „Öt hercegnő“ zárt, meghitt társaságában érezte jól magát. Az általában heves vérmérsékletű, ideges hajlamú emberekhez hasonlóan sokszor túlságosan hőbeszédű, némelykor fáradtan szótlán volt.

A szerelem, kevés helyet foglalt el életében. Majdnem azt mondhatnók, hogy érzéketlen volt a szép nem külső báiáival szemben. A sorsüldözött s általában sötételátó emberekhez hasonlóan, a nőben inkább a lelki finomságot, a fájdalmakat megértő és enyhítő társat kereste. Első feleségét rajongásig szerette. Emléke egész életén át árnvként kísérte. Később is legközelebb férkőzött hozzá unokaöccsének felesége, a jelentéktelen külsejű württembergi Erzsébet.

Nem hadvezérnek született. Bár megvolt benne az események s a logikai összefüggések világos meglátásának készsége, de — miként az államvezetésnél — itt is hiányzott belőle a reális adottságokkal való számvetés tehetsége. Az a nélkülözhetetlen vezéri képesség, amely a mindenkori katonai helyzetet a rendelkezésre álló erő s a feladatokat szenvedély nélkül mérlegelve, nagyvonalúan, de egyúttal a számtani képlet egymásbakapaszkodó láncszemei mentén haladva alkotja meg tervét. Sohasem csalódik, mert mindig tudja, hogy mit akar, s a lehetőségek zárt falai között mozog. Az ilyen hadvezetőt nem érheti meglepetés, mert körültekintően már eleve minden eshetőséggel számol. Ehhez elsősorban higgadtság s erős önfegyelem szükséges. Az olyan szertelentermészetű, váltakozó hangulatok embere, amilyen II. József volt, természetesen képtelen rá. Érzékeny idegrendszere a külvilág legkisebb hatására nagy ingadozásokkal válaszol. Képzeletében az események a legtöbbször torzított arányokban rajzolódnak fel. Könnyen elveszti hidegvérét és a nemvárt fordulatok meglepetésszerűen hatnak rá. Nem szólva arról, hogy II. Józsefből még azok a tulajdonságok is hiányoztak, amelyek a győzelemre törő katonai parancsnokok legfontosabb lelki vonásai: a határozott, erős akarat és a győzelembe vetett hit.

Vezéri babér nem is övezte homlokát. Miként az államkormányzásban, a hadakozásokban sem szegődött mellé a szerencse. Itt közbevetőleg és csak futólagosan említjük meg, hogy az államvezető, belső felépítésében, sokban hasonlít a hadvezérhez. József inkább a hadsereg szervezése körül

tevékenykedett hasznótlátón. Az igazságnak tartozunk azzal a megállapítással, hogy reformrendeletei itt helyesebbeknek bizonyultak. Igaz, hogy ezen a téren megfontoltabb is volt, mint a kormányzásban. Valószínűleg azért, mert maga is érezte, hogy a hadsereg többévszázados szervezetében a meggondolatlan újítás több kárral mint haszonnal járhat. Belső életébe avatkozó kéz könnyen évszázados hagyományok megvetett ágját dülhatja fel. A haderő tagjainak jólétét előmozdító intézkedései mindenesetre hálásaknak bizonyultak. Ezenkívül a hadsereg szellemét is emelte, illetve megjavította. Annak a kornak feudálisszínezetű hadseregében több olyan jellemvonást látunk, amely szellemére káros volt és csökkentette ütőképességét. A tiszt és a legénység között nem volt meg a benső kapcsolat. A főnemeselek sorából kikerült parancsnokok a magasabb kaszt fölényével bántak alárendeltjeikkel. A fiatal uralkodó éles szemei azonnal rávillantak a hibákra. „A tisztek közül sokan — írta egyik 1765-ben kelt rendeletében — különösen a nemesség tagjai, a katonai szolgálatot nem kötelességnek, hanem időöltésnek tekintik.” Ugyanakkor a következő újszerű gondolatokat ajánlotta hadserege tagjainak figyelmébe: „A tisztet buzgalom, kötelességérzet és a csapatához való ragaszkodás hassa át. Szigorú szabályok között nevelkedve, képzett férfi legyen. Olyan, aki képes arra is, hogy észrevegye a dolgok összefüggéseit és aki teljesen hivatásának szenteli magát. A közkatona pedig nemcsak bátor és engedelmes legyen, hanem önállóan gondolkozzék is.”

Itt is, valamint államvezetésében mindenekelőtt az egyszerű közember sorsa érdekli. Ellátásáért, jobb életkörülmények közé való juttatásáért minden lehetőt elkövet. Élelmezésének minőségéről igen gyakran személyesen is meggyőződést szerez. Elősegíti nősülésüket, mert szerinte azzal az állam csak erős és egészséges utódokat kap. Figyelme kiterjed a közember felszerelésének a legapróbb részletéig. „A paróka rizsporozására nincs szükség, a mesterséges hajfonatok teljesen fölöslegesek,” — írja egyik emlékiratában. „A vesszőfutás büntetését eltörli és szigorúan üldözi az önkényes testi fenyítések. Ő maga is katonának tartja magát. Az első uralkodó, aki nagyobb, ünnepélyes alkalmakon kívül állandóan egyenruhában jár. A legjobban a hadseregnél, közkatónái közepette érzi magát. Ilyenkor szívélyesen, tréfálkozva elbeszélget altisztjeivel s rendfokozat nélküli harcosaival. „A császár a táborban gyakran a legalávalóbb közemberhez is leereszkedik, elfelejtkezve a maga méltóságáról, azokkal beszél és tréfálódik...” — olvashatjuk a Magyar Kurir egyik számában. A magasabb rendfokozatú katonák, tisztek elé

nehezebb feladatokat állít és fölfelé haladva fokozatosan szigorúbb mértékkel mér. A tisztektől reggeltől napestig tartó munkát követel: tábornokairól pedig egyik levelében a következőképen nyilatkozik: „Harrach tábornok használhatatlan, mivel lusta, hanyag, ismeretei hiányosak s nem is erőlteti meg magát, hogy valamit tanuljon; Sulikowsky hercegnek fogalma sincs a szolgálatról és amellettel teljesen katonátlan; Colloredo Károly altábornagy olyan kevésbé tájékozott kötelességeiről, hogy azt sem tudja, díszelgéseknél hol a helye.“

Amilyen szigorú követelményeket állított tisztjei elé, olyan kíméletlen volt önmagával szemben is. A morvaországi Neustadtban II. Friggyessel 1770-ben történt találkozása alkalmával, a hadgyakorlatok idején — Hadik feljegyzése szerint — mindennap már kora hajnalban kilovagolt tábornokaival a terepre. Törzsével vagy a szabad ég alatt vagy csűrökben, parasztházakban aludt; esténte segítette a tűzrakáshoz szükséges gallvak összehordásában, s éjszakánként maga is élesztgette a tábortüzeket.

Ilyennek látom én, nagy vonásaiban, másfél évszázad távlatán át II. Józsefet, a kalapos királyt. Menjünk egy lépéssel tovább és tekintsünk a mellette álló alakra, az uralkodó egyik leghűségesebb tábornokára, a nagy magyar hadvezérre: Hadik András grófra. A kép, amelyre pillantásunk esik, különbözik az előbbiétől. A kerek arc vonásai símák, a széles, boltozatos homlok alatti szemekből hideg nyugalom árad felénk. Az az első érzésünk, hogy beszédközben az ajka lassan, megfontoltan ejtette ki a szavakat. A mondatoknak azonban súlya volt. A kéz kimért mozdulatai öntudatot és méltóságérzetet sejtetve, húzták alá a beszédet. A férfi, aki hosszú tábornoki kabátban, a Mária Terézia-rend nagykeresztjének széles selyemszalagával mellén áll előttünk, azok közé tartozhatott, akik sohasem pihennek meg a felelőn. Mindíg egész munkát végeznek. Nem annyi a gyors fel fogás, mint inkább az alaposság, a kérdések velejéig hatolás a jellemzőjük. Lelkiük egyensúlyozott, fegyelmezett. Határozottságuk nem pillanatokig tartó felbuzdulás szülötte, hanem a kiképzett, erős akaraté. Kötelességtudók s nagy bennük a felelősségérzet. Másokkal szemben megértők és emberbecsülők. Most lássuk, hogy a külsejéről alkotott megállapításaink mennyiben felelnek meg a ránkmaradt feljegyzésekből következtethető jellemvonásoknak.

Hadik András 1710-ben született. Húszonkét éves korában lépett a császári hadsereg szolgálatába. Résztvett III. Károly 1736 és 1739-es évek közötti török háborújában. Mária Terézia hadjáratái alatt, mint vakmerő lovasparancs-

nok sikert-sikerre halmozott. Hadiérdemei jutalmaként 1738-ban lovassági tábornok és a Mária Terézia-rend nagykeresztese lett. Életpályájának fontosabb állomásai voltak: 1763-ban uradalmat s magyar grófi rangot kapott; 1764-ben Erdély katonai parancsnokává és kormányzójává nevezék ki: 1772-ben Galicia és Lodóméria vezénylő tábornoka, később kormányzója, majd 1774-ben tábornagy és az Udvari Haditanács elnöke lett. A császári hadseregben magyar ember, előtte még nem emelkedett ilyen magas katonai méltóságra. Ezt valószínűleg nem a sors szeszélyének, hanem saját tehetségének és egyéb értékes tulajdonságainak köszönhette.

Fiatal korában eleinte papi pályára készült. Ebből — ha közvetve is — két belső adottságára utalhatunk: vallásosságára és a tudományok iránti vonzalmára. Az előbbi aranyszálakkal átszötte egész életét. Abból merített magának erőt és abban keresett vigasztalást a csapásokkal szemben. Vallásosságában a kor szokásának megfelelően a külsőségekhez ragaszkodó volt. VI. Pius pápának 1782-ben Bécsben történt látogatása alkalmával, Krisztus helytartójának a lábát is megcsókolta. „Ich empfinde Seine Heyligkeit — írta naplójában — bey dem Schlag des Wagens, reichte demselben bey dem aussteigen den arm, welchen er mit der gnädigsten mine und ausdrück annahm; sodan reichte Er mihr die rechte Hand zum Kussen; und ich küsste nicht allein dasselbe, sondern bathe auch um den Fuss, so Er mihr zum küssen reichte.“

Hadik életében a tudományok iránti vonzalom lépten-nyomon megnyilatkozott. Érdeklődése különösen a klasszikus ókor felé fordult. Erdélyi kormányzósága idejében sok római település nyomait kutatta fel és nagy szeretettel gyűjtötte a régi római és erdélyi pénzeket. Az egyik feljegyzés szerint, akivel csak szóbaállt, ha tehette, azonnal Erdély régi történelmére terelte a szót. A magyar tábornok ilyenirányú érdeklődése a Királyhágón túl csakhamar köztudomású lett. Annvira, hogy özvegy gróf Kornis Antalné, figyelme jeléül, 1766-ban Cserey Mihály históriájának kéziratával ajándékozta meg.

Hadiknak a múlt eseményei iránti vonzalma egész természetesen a hadtudományok s főleg a hadi történelem felé terelte figyelmét. Az egyes hadjáratokat és életének fontosabb mozzanatait megörökítő naplói azt bizonyítják, hogy szakavatott kézzel, alapos munkát végzett. Csataleírásai szemléltetők anélkül, hogy a tárgyilagosságot sértenék. Éles megfigyelés, az ok és okozatok szerves összefüggésének feltárása, kiváló harcászati érzék s a szenvedélytől mentes, tartózkodó

hang a jellemzőjük. Ez utóbbi feltűnik különösen ott, ahol a saját személyével foglalkozik. Szerénysége kiárad a sorok közül. Sehol egy bántó hang, amely valakit sértene. A jogos bírálat határát sehol sem lépi át. Egyedül II. József és Nagy Frigyes 1770-ben történt találkozásának leírásánál ragadtatja el magát. De a porosz király rászolgált a megszólásra. Hadikkal — akire berlini vállalkozása miatt nehezelt — sértő ridegséggel bánt. A császár környezetének minden tagját kitűntette figyelmével, hozzá alig volt egy pár szava. Sőt az egyik ünnepi lakoma után, távoztában észrevéve a magyar lovastábornokot, megkerülte az asztalt és hirtelen irányváltoztatva hagyta el a termet. Nemcsoda, hogy az esetet feljegyző Hadik tolla éles kifakadásokba rándult. Egyébként bárkiről szólt, bárkit bírált, mindig nagy önmegtartózkodással tette. Még ott is, ahol rosszul esett neki valami. A katolikus egyház fejének hosszantartó bécsi tárgyalásai — amint ismeretes — az előbbi számára nem jártak eredményre. A pápa üres kézzel hagyta el a birodalom fővárosát. Hadikot az eset mélyen lesújtotta és keserű fájdalommal töltötte el. Önmagában a pápának adott igazat, de azért egy bántó szóval sem illette császárárt. A nagy élményről többek között a következőket jegyezte fel: "... mély szomorúsággal tölt el az a tudat, hogy a keresztény katolikus egyháznak ez a valóban szent feje nem tudta keresztülvinni azt, amit remélt és amire alapos joga lett volna. *Ennek bővebb magyarázata és bírálata nem az én feladatom*, de annyi mondhatok, hogy az emiatt érzett fájdalmam életem végéig sajogni fog a szívemben." Mennyi belső tusakodás előzhetette meg nála a sorok leírását és milyen önfegyelemre volt szüksége ahhoz, hogy egy pár odavetett szóval meg ne sértse uralkodóját. Kétségtelen, hogy a barokk-korszaknak benne élő tekintélytisztelete is lefogta a kezét. De szokáson, beidegzettségén kívül mégis az életbe magával hozott adottság lehetett a döntő. Lelkének egyensúlyozottsága, nyugalma. Az a belső emelkedettség, amely önmagához méltatlannak vélte, ha még gondolatban is megbántja azt, akinek annyi sok jót köszönhet: a császárt.

Ránkmaradt kéziratjai, személyét illetőleg még több értékes adattal szolgálnak. A világosfogalmazású mondatok írójuk tiszta ítéletéről, gondolatainak világosságáról tanúskodnak. Sehol nem keveredik hosszú, lélekzetállító elbeszélésekbe, tárgyatól nem tér el. Mindig csak annyit mond, amennyire éppen szükség van. Jó emlékezőtehetségére vall, hogy nem bocsátkozik fölösleges ismétlésekbe. Mondanivalóinak helyes csoportosítása nagy áttekintőképessége mellett

szól. Végül a könnyen olvasható, formás betűk a szerző gondosságát, szépérzékét igazolják.

Hadikban a vallásos és hívő emberhez hasonlóan fejlett családias érzés lakozott. Feleségét mély és tiszta vonzalommal szerette. Amikor neje, miután végrendeletében megköszönte férjének vele szemben 45 éven át tanúsított jóságát, 1787-ben Futakon elhunyt, fájdalomtól megsebzetten vetette papírra: „O! Anima mea. O! Desiderium meum.“ Gyermekait féltő gondossággal szerette. A törökországi háborúskodás idején katonafiát magával vitte a hadszíntérre. Apai büszkeséggel örököltette meg Mária Teréziának 1764 szeptemberében hozzá intézett levelét, amelyben a királynő tudatta vele, hogy Vácon jártában magához rendelte a tábornoknak ott nevelkedő két fiát, s örömmel látta, hogy szépen fejlődnek.

Embertársaival szemben közvetlen volt. Anélkül, hogy Józsefhez hasonlóan túlbizalmas lett volna velük. Magatartásában mindig megnyilatkozott őszinte megbecsülésük. A képzett ember természetes egyszerűségével társalgott velük. Mozart, akit egy alkalommal hosszabb ideig látott vendégül házában, a következőket írta Hadikról: „Semmi nyoma sincs benne annak a dolyfösségnek, ami az osztrák tábornokok és főurak nagyrészét jellemzi. Művelt, finomérzésű ember, aki mindenkinek megadja a tiszteletet. A származás, rang előtte nem számít. Mindenkit megbecsül, aki arra érdemes.“

Emberi közvetlensége mellett valami tudatos méltóság-érzet áradt belőle. Az uralkodó személyét képviselő magasrangú katona önrzete. Császárával ellentétben, társaságkedvelő volt. Szerette a pompát, ünnepeket, a parádés felvonulásokat. Erdélyi palotájában gyakoriak voltak a fényes vendégfogadások.

Megvolt benne a komoly, önmagukon uralkodni tudó emberek egyik rokonszenvet s megbecsülést keliő tulajdonsága: a tapintat. A társas érintkezésben nem mutatta meg vonzalmát az első benyomás hatása alatt és nem sértett meg gondolatlanul. Embertársaival szemben megértő és türelmes volt. A rosszakaratú intrikák azonban nem suhantak át lelkén nyomtalanul. Ilyenkor sem heveskedőn, hanem inkább hasonlatokba burkolt finom élcekkal válaszolt. Az erdélyi kormányzóság éléről történt távozása alkalmával egyik bizalmasától — főnemes ellenségeire célozva — ezekkel a szavakkal búcsúzott: „Erdély olyan, mint azok a szigetek, ahol drága gyümölcsök teremnek; kedves, kies, jó levegőjű hely. de sok rajta a skorpió, kígyó és más mérges állat.“

Halmágyi, az erdélyi gubernium titkára, akivel jóformán naponta érintkezett, csendes, szelídtermészetű, „Universaliter bonus“ embernek mondja őt. Ugyanígy nyilatkozik róla

Heidendorf Mihály szász ember, aki a mádэфalvi székegyvilkosság után összeült vizsgáló bizottság levéltárnoka volt. Gyulai tábornok szerint „moderatio, kegyesség és nagy tudomány tetszik ki belőle.“ Hadiknak ez a jósağı, emberséges volta, amely arra készítette, hogy 1786-ban a cseh- és morvaországi várbörtönök megszemlélése után szigorú rendeletekkel enyhítse a fegyvercek bánásmódját, sohasem alakult át megbántást, fegyelmetlenséget tűró puhasággá. Ha önérzetében bántották meg, keményen vágott vissza. Erélyét nem a pillanatokig tartó fellángolások tüze hevítette, hanem a hosszantartó akaraté. A becsületére és tekintélvére érzékeny emberhez hasonlóan, minden sértésért elégtételt követelt. Amikor 1781-ben Bács-vármegye főispánja lett, bemutatkozó beszédében éles hangon fakadt ki az alispán részéről őt ért sérelem miatt, és hasonlómérvű elégtételt követelt: „... quanta sit laesio, tanta quoque debeat esse satisfactio...“ — mondotta többek között. Erdélyi főparancsnoksága idején Ernst lovaskapitányt túlkapásai miatt vasraveréssel fenyejtette meg. Szigorú, de igazságos ember volt. Halmágyi szerint „igen tárgyilagos, mindenkit kivétel nélkül meghallgat, de nem hisz könnyen és mindenről meggyőződik mielőtt döntene.“

A széles érdeklődési körrel rendelkező, rendszerkedelő s alapos emberek csoportjába sorolhatjuk. Alighogy átvette Erdély katonai és polgári igazgatását, rendeztette a gubernium irattárát, összegyűjtette az erdélyi alkotmányt érdeklő régi törvényeket, rendeleteket. Névszerint számbavette az összes erdélyi nemeseket és statisztikát készíttetett a vallásfelekezetekről, továbbá a kincstári birtokokról, várakról és erősségekről. Amikor 1768-ban a Pálffy-huszárezred tulajdonosi méltóságával ruházták fel, szokott alaposságával részletesen tájékozódott új ezredének ügyeiről, azután mindenre kiterjedő utasítást küldött ezrede parancsnokának. Abban többek között szigorú fegyelmet követelt tőle. Lelkére kötötte az ezrede minden tagja iránti atyai gondoskodást, külön hangsúlyozva az erkölcsös nevelés, a becsület és a hadi tudományokban való oktatás szükségességét.

Szellemi képesség tekintetében nem annyira a gyors fel fogású, mint inkább a boncolgató, elmélyülő emberek közé tartozott. Azokhoz, akik vizsgálódásuk közben a részeken keresztül jutnak a kérdések egészéhez. Kellő áttekintéssel rendelkeznek, de ugyanakkor éles a megfigyelő képességük is. A külvilágban való tájékozódásuknak nem annyira a szemlélet az eszköze, hanem inkább a gondolat. Cselekvésüknek nem az ösztön vagy az érzelem az iránvítója, hanem az értelem: az életmódnak saját maguk által megszabott rendje.

Az ilyen lelkeségű emberek a valóságok talaján mozognak, s tetteik rendszerint befejezett egésznek alkotnak. Építeni lehet rájuk. Egyik kortársának feljegyzése szerint Hadik is „megfontolt, inkább lassú ember volt, de sohasem mulasztott el semmit s amit kidolgozott, annak keze-lába volt.”

A munka életének középpontjában állott. Nem a lelki egyensúlyérzet hiánya vonzotta a tevékeny élet felé, mint császáráé, hanem részint veleszületett adottság, részint katonáskodása alatt beleoltott kötelességérzet. Nem a kapkodó, lázas, hanem a megfontolt, nyugodt munkálkodás híve volt. Mielőtt valamihez kezdett volna, gondosan körülnézett a dolgok házatáján s csak azután látott a végrehajtáshoz. Mindíg tudta mit akar. Világos célok felé haladt s ezért sohasem állott meg a feleúton. Ereje és kitartása rendszerint gyümölcsöt hozott. A tudatos munka volt egész életén át az eleme. Ez jóformán hozzáért, életszükségletévé vált. II. József 1789-ben, 77 éves korában, őt állította a törökök ellen hadakozó hadsereg élére. Az agg tábornagy szervezete természetesen nem bírta a hadiélet fáradalmait. Rövidesen súlyos betegségbe esett. De két hónapon keresztül tartó nagy lázzal, ágyához kötve is serényen intézkedett, dolgozott s alig várta, hogy kilábalva a betegségből Belgrád falai alá vezesse seregét. Tevékeny, erős lelkére vall, amit abban az időben írt ugyancsak betegeskedő császárának: „... Adja Isten, hogy Felséged újra erőre kapjon... Az én felépülésem nem megy olyan gyorsan, mint ahogy reméltem; azt hiszem azonban, hogy mivel a nehezebb részén már túlvagyok és mivel nem érzem, hogy erőmből jelentőset veszítettem volna, magam is mihamar kilábalok a betegségből...”

A legtöbb munkaszerető emberhez hasonlóan fejlett felelősségtudat élt benne. Bács-vármegye egyik tisztújító gyűlésén beszédében különösen arra hívta fel a nemesek figyelmét, hogy választásuk valóban érdemes férfiakra essék: „... tales eligerimus viros, in quorum cognitione, qualitate, prudentia, activitate et probitate confidere possemus...”

Hadik nemzeti öntudata, az akkori viszonyokhoz mérten, erősen fejlett volt. Érzését nem is rejtette véka alá. Erdélyi tartózkodása idején több alkalommal hangsúlyozta magyartartását, amit a szászok rossznéven vettek tőle. Halmágyi is megjegyezte, hogy „a magyart mindenekfelett kedvelő, de más nemzetiségekkel szemben is tárgyilagos ember volt.” Egy alkalommal az udvarnál szóbakerült, hogy a magyar tábornok a Bécsben felállított lengyel kancellária élére kerüljön. József azzal vetette el a javaslatot, „hogy ő az ilyen nagyobb-szabású politikai feladatra már koros, egyébként is bizonyosfokú magyar előítéletekkel terhelt, tehát kissé elfogult.”

Hadik magyar érzésének különösen a Moldvába menekült székelyek visszatelepítésével szolgáltatta bizonyosságát. Erdélyi működése alatt is mindent elkövetett, hogy a székelyek kívándorlását megakadályozza és hogy tőle telhetőleg elhalványítsa lelkükön Buccow és Siskovics erőszakoskodásainak nyomait.

Erős lelke nem roppant össze a sors csapásai alatt. Legjobban az igazságtalanság, méltatlanság bántotta. De akkor sem lázadozott. A tartalmas, a zajló életet felülről néző ember szelíd bölcseségével nyugodott bele a változhatatlanba. Farádi Vörös Ignác 1789 őszén éppen akkor vetődött futaki otthonába, amikor az agg tábornagy a hadsereg vezérletétől megfosztva, lesújtottan járt-kelt kastélyának árnyas fái között. Az ebédnél senki sem merté megvigasztalni a búslakodó magyar hadvezért. Olyan nagy volt a tekintélye. Végül „a nagyérdemű öreg kezdett megszólamlani — írta Farádi Vörös naplójában — s maga magát kezdi vigasztalni, mondván: Nem derék ember kit a sors nem üldöz és Senecanak sok sententiáit a maga vizasztalására előhozta.”

Hadik katonagyőzisége, lelki szerkezetének megfelelően, ugyancsak különbözött Józsefétől. Haditerveit a legapróbb részletekig hatolva, körültekintően s minden esetőséggel számolva alkotta meg. Pontos, előre meghatározott menetrend szerint dolgozott. Ha váratlan eseményekkel kellett szembenéznie, alkalmazkodott hozzájuk, de mindig úgy, hogy az ő akarata érvényesült. Nyugalma, önbizalma erőt sugározott. Azok közé a vezetők közé tartozott, akik éles szemmel mindent észrevesznek, s utána huszáros elszántsággal cselekednek. Képletesen szólva üstökön ragadják a sorsot. A fenyegető veszedelmeket higgadtan mérlegelte, s mindig csak annyi jelentőséget tulajdonított nekik, amennyit valóban képviseltek. (Erre a legszebb példa berlini vállalkozása.) Általában keményveretű katona volt, aki pályafutását alulról kezdve, sokat tapasztalt. Ismerte a katonaelet legelrejtettebb titkait s tudott alárendeltjeivel bánni. Nemesak az elmélet, hanem a gyakorlat embere is volt.

Hiányos volna róla alkotott képünk, ha ki nem egészítenők mindezeket azzal a pár kiforrott, bölcs életszemléletről tanúskodó sorral, amelyet Hadik 1764-ben elkezdett naplójának bevezetéseképpen írt: „Amikor katonai szolgálatomat megkezdtem — olvassuk a sárgult lapokon — szilárdan elhatároztam, hogy Istennek tetsző keresztényi életmódot folytatok. Sohasem hagyom abba a szívem mélyéből szeretett tudományok művelését és igyekszem magamat a katonai mesterség gyakorlásában, amennyire csak lehet kitűntetni. Életem alapelveiként több törvényt tűztem ki magam elé. Elhatároztam magamban, hogy a jóerkölcsöt és a becsületet az

élet hiú és ingadozó örömeinél mindig többre értékelem. Ebből a felfogásból származó belső lelki nyugalmam és jóérzésem nékem mindennél többet ér majd. A megelégedés érzését csak önmagamban fogom keresni. Fogadalmamhoz hű maradtam. Már az iskolában, de később egész életemben legkedvesebb szórakozásom a kiváló, híres emberek életének megismerése volt. Különös szeretettel mélyedtem el a történeti, bölcsészeti és a vallásos könyvek tanulmányozásában. Már syntaxista koromban legjobban szerettem Plutarchos és Cicero válogatott műveit. Latin és magyar nyelven olyan verseket írtam, hogy velük dícséretet arattam. Ezzel az életmunkásságommal és erkölcsi meggyőződésemmel nemcsak tudást, megbecsülést és tiszteletet szereztem magamnak, hanem pályámon is szép előhaladást értem el. Végül — mindent összegezve — nekik köszönhetem, hogy mindig boldogan és megelégedetten éltem.“

Azután a kísérlet után, amellyel a két férfi — II József és Hadik — egyéniségét igyekeztünk kihámozni a múlt feljegyzéseiből, valószínűleg érdeklődésre tarthat számot az is, hogy milyen lehetett a viszony közöttük. Azt a nagy vonásokkal megrajzolt képekből is láthatjuk, hogy a császárnak és tábornagynak egymással teljesen ellentétes belső adottsága volt. Alig találunk bennük közös tulajdonságokat. Annyit előre is elárulhatunk, hogy a fennmaradt egykorú források tanúsága szerint, nagyon jól megértették egymást. Sőt — amint azt később látni fogjuk — a kölcsönös becsülés az idők folyamán mély vonzalommá fejlődött közöttük. Hadik hűségesen szolgálta urát, József pedig különösen akkor vette körül gyöngéd szeretettel tábornagyát, amikor annak őszbeborult a feje és erős szervezete megrokkant. Való, hogy a császár bizonyosfokú elfogultsággal közeledett a magyar hadvezérhez. Amikor 1765-ben, huszonöt éves korában, társuralkodó s egyszersmind a katonai ügyek legfőbb irányítója lett, az ötvenöt éves Hadik már fényes katonai multra tekintett vissza. A korkülönbség is akkora volt közöttük, hogy a fiatal, munkavágytól égő uralkodó — legalább is az első időben — aligha mert volna szembeszállni vele. Nem szólva arról, hogy Mária Terézia mindenre kiterjedő figyelme hűségesen őrködött annyi csaták győztes hadvezérének személye fölött. A varázs azonban, amely a magyar tábornokot körülvette, a nagy királynő halála után könnyen megsemmisülhetett volna abban a lázas, lélekzetfojtó munkáütemben, amelyet a császár maga körül diktált. Az a tény, hogy Hadik egészen halála napjáig megmaradt szolgálatában, mindennél jobban beszél. II. József nem tartozott azok közé az uralkodók közé, akik régmúlt érdemek alapján, kegyelethől tehetetlen embe-

reket túrtek meg környezetükben. Mindenkit kivétel nélkül csak személyes értéke s munkateljesítménye alapján ítél meg. A fanatikuslelkű császár a jövőbe tekintett s csak a jelen érdekelt. A róla szóló feljegyzések mind arról beszélnek, hogy amikor államügyekről volt szó, nem ismert kíméletet. A hozzá legközelebb állókkal szemben sem. Általánosan ismert az a feszült viszony, amely társuralkodó korában közöttte és Mária Terézia között uralkodott; annak ellenére, hogy a császár rajongásig szerette anyját. Megemlékeztünk arról a tulajdonságáról is, hogy környezete tagjaival olykor kíméletlenül goromba volt. Érdekes, hogy Hadik naplójában sehol sem találjuk nyomát annak, hogy vele szemben is megfeledkezett volna magáról. Pedig a becsületére érzékeny tábornagy valószínűleg kiöntötte volna lelkét a hallgatag foliánsoknak.

A kettő közötti barátságos viszony annál feltűnőbb, mert Hadik koránt sem volt a József-féle reformoknak vak híve. Nem hajlott meg szolgálékúsággal urának tekintélye előtt. Bár jóérzése és katonai fegyelme visszatartotta attól, hogy annak háta mögött sértésekre ragadtassa magát, a császári intézkedéseket a világos, józanítéletű ember mérlegelő, bíráló szellemi adottságával fogadta. Többet helyesnek vélt, sokkal azonban nem értett egyet. Valószínűleg főként Józsefnek a magyar alkotmányt sértő intézkedései bánthatták. Erre következtetünk abból, hogy amikor 1764-ben, tehát még József hatalomrajutása előtt, az Udvari Haditanács Erdély katonai parancsnokává és egvúttal kormányzójává nevezte ki, egyik bizalmasának őszintén megmondta, hogy „boldond volt az is, aki konjugálni kívánta a Generalkommandot a gubernium praesessével, mert az nem egy embernek való.”

Az államfők — akárcsak napjainkban — hivatalos megbeszéléseikre nevesebb tábornokaikat is magukkal vitték. Ilyen volt többek között 1770 őszén József összejövele Nagy Frigyessel a morvaországi Neustadt városkában. A négy napig tartó, külpolitikailag jelentős találkozást, amely a szokott szertartásos külsőségek keretében, ünnepségekkel és egy osztrák hadtest gyakorlatozásával egybekötve zajlott le. Hadik érdekes és eddig nem ismert részletek leírásával örökítette meg naplójában. A porosz király — amint már említettük — valószínűleg nagy port felvert berlini rajtaütése miatt, a sértés határát súroló ridegséggel bánt a magyar lovasvezérrel. Hadikot Frigyes magatartása annyira bántotta, hogy egykedvű és feltűnően szótlan lett. II. József maga is észrevette az esetet, de finom tapintattal nem szólott róla. Csak az egyik operai ballet után mondotta neki félig incselkedő hangon, hogy úgylátszik a táncosnők végre „kissé felélénkítették.”

A császár 1773-ban, az előző évben Ausztriához csatolt Galiciában és Lodomériában tett nagyobb körútat. Utazását e két tartomány katonai főparancsnoka, Hadik készítette elő. Körültekintő intézkedései és a látottak annyira tetszetek Józsefnek, hogy Mária Terézia nemsokára — valószínűleg fia közbenjárására — elismerése jeléül egy briliánsokkal kirakott arany szelencével ajándékozta meg Hadikot.

Az Udvari Haditanács 1774 elején a magyar tábornokra ruházta Galícia és Lodoméria polgári kormányzását is. Alighogy az erről szóló rendeletet megkapta, pár nap múlva már József levele is megérkezett, amelyben a császár jóakarátú gondoskodással kérdezősködött tőle, hogy meg tud-e bírkozni a reászakadt új hivatás teendőivel, s nincs-e szüksége katonai helyettesre?

Amikor Lacy gróf tábornagy, az Udvari Haditanács elnöke betegeskedni kezdett, József tüstént Hadikra gondolt. Mária Terézia eleinte ellenezte a tervet. Hadik helyett inkább Laudont szerette volna látni ebben a magas és felelősséggel teljes katonai méltóságban. József azonban Hadikot vélte arra érdemesebbnek. A választásban a császár akarata győzött. Alighogy Lacy leköszönése után a döntés megtörtént, azon melegében magánlevelében értesítette kedvenc tábornokát az eseményről. „Igen örülök — hangzik az érdekes császári levél — hogy alkalmam lesz Önnel együttműködni és változatlan bizalmamat nagyrabecsülésemmel együtt több alkalommal kifejezésre juttatni.“ Befejezésül József bizalmasan közölte vele, hogy a császárnő egyúttal tábornaggá fogja kinevezni.

A fiatal uralkodó reménye valóra vált. A kettő együttműködését nem zavarták meg súrlódó nézeteltérések. Jóformán naponta érintkeztek egymással és összetűzésre mégsem került sor. Hadik új állásában szorgalmas és értékes munkateljesítményével császára teljes meglegedését vívta ki. Javaslatait József és Lacy, aki továbbra is bizalmasa maradt, mindig meghallgatták. Ha viszont ők szerkesztettek valami tervezetet a hadsereg fejlesztésére, azt mindig megküldték neki hozzászólás végett. A császár egy alkalommal azt tervezte, hogy évszázadának hadieseményekben gazdag korszakát egy nagyobbarányú munkában örökítteti meg. A mű megírását Fabris és Brouwe tábornokokra bízta. A szerzők munkássága természetesen értéktelen maradt volna a gazdag haditapasztalattal bíró Hadik adatszolgáltatása nélkül. József ezért külön felkérte őt, hogy a múlt eseményeiről tájékoztassa az írókat.

1778 tavaszán kitört a bajor örökösödési háború. Hadik, aki ugyancsak hadba vonult, mindjárt kezdetben hozzáfogott

az események följegyzéséhez. Eszerint a hadműveleteket vezető császár állandóan tájékoztatta őt szándékairól. Többször magához rendelte főhadiszállására, személyes eszmecserére. Augusztus 16-án, mivel gyengélkedése miatt nem tudott a császárhoz menni, József maga kereste fel s bizalmasan elmondta neki, hogy anyja az ő tudta nélkül igyekszik békét kötni Frigyessel. Az év őszén az osztrák hadak téli szállásukba vonultak. József, aki Bécsbe utazott, Hadikra bízta a Csehországban felvonult főserég fölötti parancsnokságot. A magyar hadvezér a következő, 1779. év tavaszán megbetegedett s a tescheni béketárgyalások napjaiban szabadságot kért. József május 5-én, sajátkezűleg írt levelében adta meg az engedélyt: egyszermind hálás köszönetet mondott neki a háborúban kifejtett körültekintő és fáradhatatlan munkásságáért. A császár, hogy a dícséreten kívül tétellel is lerója hálóját, még e hó 23-án kelt levelében arról értesítette tábornagyát, hogy annak Károly nevű huszonhároméves fiát a Hadik nevét viselő huszárezredbe őrnaggyá nevezte ki. „Örömet akarok szerezni Önnek azzal — írta benne — hogy fiát, akitől tudom, hogy a lovasszolgálatot fölötte kedveli, az Ön ezredéhez osztom be; erős a hitem, hogy a fiatal tiszt atyja nyomdokát követve, jó keresztény, az állam hű szolgája és atyjához méltó vitéz katona lesz.“

Hadik, mint az Udvari Haditanács elnöke, 1780-tól kezdve ismét állandóan Bécsben tartózkodott. Hajlott kora ellenére teljes szellemi frissességgel látta el a nagy felelőséggel járó állás teendőit. Életének utolsó évtizedében kifejtett működéséről szóló okmányok közül itt csak egy párat használunk fel. Az édesanyja halála után teljes hatalmú uralkodóvá lett II. József 1781 március 21-én arra szólította fel Hadikot, hogy tegyen javaslatot az elharapódzott rideg hivatali szellem kiirtására s az ügyvitel egyszerűsítésére. Hadik pár hét múlva egy 30 oldalas előterjesztésben fejtette ki nézeteit. A császár nemsokára a rossz tisztekkel való eljárásra vonatkozólag intézett hozzá kérdést. „A rossz tisztekért első sorban a parancsnokok a felelősek!“ — hangzott az öreg, tapasztalt katona válasza. 1785-ban, a Törökországgal keletkezett feszültség napjaiban, József véleményadás végett megküldte neki a törökök ellen számbavett csapatok hadrendjét. A tábornagy erre fiatalkorában, a Porta elleni háborúskodás közepette szerzett haditapasztalatairól hosszú emlékiratban számolt be urának. A következő évben, a Horakloska lázadás idején, erélyes hangú előterjesztésben sürgette az oláh felkelőkkel való leszámolást. Végül ő volt az, aki 1784 decemberében a keménykezű Kray Pál alezredesre bízta Erdélyben a végleges rendteremtést. II. Józsefben, aki

olyan gyakran, minden különösebb ok nélkül változtatta meg az emberekről alkotott véleményét, a szüksézávú, de mindig alapos munkát végző tábornagyával szemben tanusított megbecsülés észrevétlenül valami szerető atyai gondoskodás érzésévé fejlődött. Amikor Hadik felesége 1787-ben Futakon elhúnyt, Caramelli lovassági tábornok útján sietett részvétét kifejezni, s egyben gyöngéden arra figyelmeztette, hogy vigyázzon az egészségére.

Az ősz magyar hadvezértől a sors megtagadta azt a kegyet, hogy béke és nyugalom közepette lépjen át a túlvilági örökélet birodalmába. A Törökország ellen 1788-ban megindult háborúban, amelyet a bécsi udvar a cári birodalommal szövetségben viselt, ismét szükség volt tehetségére. Különösen akkor, amikor az első hadjáratú év a vereségek sorozatát zúdította a magyar Délvidéken felvonult császári seregtekre. A pusztító török hadak mindeniütt visszaszorítva őket, előzönlötték a Temesi-bánságot s az Alduna mentének termékeny magyar síkságát.

A császár, aki Lacy tábornaggal együtt irányította a hadműveleteket, 1788 őszén lelkileg megrendülve, súlyos betegén tért vissza birodalma fővárosába. A keleti veszedelem tudata a hátország lakosságának képzeletében, a nemvárt csapások nyomán, egyszerűben a rémület nagyságáig nőtt. Ebben a komoly helyzetben II. József választása Hadikra esett. Tőle, az ő hétpróbás hadvezéri rátermettségétől várta a válság felé sodródó események feltartóztatását. 1789 február 20-án kelt levelében kérve-kérte őt, hogy álljon a haderő élére. „Hosszú szolgálata alatt — olvassuk a császári levélben — annyiszor adta bizonyosságát katonai tudásának és annyiszor kiérdemelte bizalmamat, hogy a főparancsnokságot, amelyre Lacy gróf tábornagy betegsége miatt alkalmatlan, Önre akarom ruházni. Remélem, hogy egészségi állapota még megengedi Önnek a súlyos feladatra való vállalkozást, amelyet a velem szemben való barátsága, az állam és a haza iránti ragaszkodása újabb jeléül fogok elkönyvelni. Türelmetlenül várom erre vonatkozó válaszát!”

Hadikot a felkérés sújtó meglepetésként érte. Amint naplójában írta, 77 éves és 4 hónapos volt, amikor megkapta legfelsőbb hadura felszólítását. Kétségtelenül: a személyére eső császári választás az elismerés s a bizalom legbeszédesebb jele volt. Kitüntette is érezte volna magát. Csak hogy nem olyan körülmények között. A hadsereget az elszenvedett vereségek s a járványok alaposan megviselték; szelleme megrendült; tábornokai csődöt mondtak. Mindezt tetézte még az a körülmény, hogy az orosz nem bizonyult megbízható szövetségestársnak. Az uralkodó kívánsága a koros és testi ere-

jének végefelé járó tábornagyot nehéz elhatározás elé állította. „Be kell vallanom — rótta naplójában a sarokat — bármennyire is hízelgő volt rám Ófelsége kitüntető kegye, a körülmények mérlegelése után a katonai kötelességérzet súlyos harcot vívott bennem annyi fáradozással megalapozott hírnevem féltésével. Végül az előbbi kerekedett felül és én nehéz szívvel elhatároztam, hogy uram és uralkodóm akaratának engedelmeskedve, sorsomnak megadom magam s a parancsnokságot átveszem.” József maga is érezhette, hogy túlsokat kívánt koros tábornagyától, mert levelében hálálkodva köszönte meg áldozatkészségét. „Nagyon lekötelezve érzem magam Önnel szemben — válaszolta neki — hogy a megbízást elfogadta.”

Az új fővezér 1789 április 27-én indult el Bécsből a hadszíntérre. Főhadiszállására érve azonnal serény munkához látott. Szándékairól, intézkedéseiről jóformán naponta tájékoztatta urát. A Belgrád ostromához szükséges előkészületekről alaposágára jellemző, részletes tervet készített. Május 18-ától a hó végéig terjedő időszakban megszemlélte a Zimony és Orsova között felállított csapatokat, őrségeket. Az ilyen nagy testi megerőltetéssel járó hosszú utazás természetesen levette lábáról. Június 6-án ágynak esett. Egyszerre több betegség lepte meg: reuma, tüdőgyulladás és epeláz. A sok közül egy is elég lett volna megkopott szervezetének. Két hónapig volt fekvőbeteg. De ezidő alatt is állandóan dolgozott, csak-hogy eleget tegyen a fontos megbízatásnak. Közben azonban a bécsi udvarban valami történt. Hogy milyen természetű volt, a rendelkezésünkre álló adatokból nem tudjuk megállapítani. Való az, hogy a tábornagy július derekatájt valami kis szemrehányásfélét kapott császárától azért, mert ragaszkodott a belgrádi vár pasájával az előző év végefelé megkötött fegyverszünethez. Július 27-én ugyanis méltatlankodó hangú levélben válaszolt uralkodójának, s kikelt az ellen a gyanúsítás ellen, mintha eljárását gyengesség vagy félelem sugallta volna. Önerzetesen célzott arra is, hogy 78 éves korában 54 évi feddhetetlen szolgálat után, az ilyen bizalmatlanság egészségre nincs valami jó hatással. A következő lépés azonban most már nem váratott magára. Beköszöntött az amitől önmagában a legjobban tartott. Pár nap múlva, augusztus 1-én megkapta a parancsnokságtól felmentő legfelsőbb kéziratot.

József úgylátszik érezte, hogy ő maga követte el a hibát. Az emberi teljesítmény határán túlmenőt követelt hűséges tábornagyától. Levelében azért nem tartotta meg a szokásos formásokat. A túlaradó szeretet melegével igyekezett enyhíteni a felváltással önrzetében megsértett Hadik fájdalmát. „Súlyos betegsége fölötté aggaszt engem — írta benne többek

között — a lábán lévő 3 nyílt seb, hajlott kora és testi törődöttsége miatt attól félek, hogy a hadműveletek alatt határtalan odaadásának és buzgalmának áldozata lehetne. Ezenkívül attól is tartok, hogy a küszöbön álló belgrádi vállalkozás heteiben aligha bírná ki az éjjel-nappali megerőltetést és a táborozás viszontagságait. Ha az ostromot meg is kezdené, befejezni semmi esetre sem lenne képes, ami pedig az Ön lelkét mélyen megsomorítaná... Ezért, hogy egy ilyen érdemeken gazdag férfit mint Ön, továbbra is megtarthassak gyermekei és az állam számára, és mert Önre itt az Udvari Haditanácsnál a még várható küzdelmek előkészítése végett, valóban nagy szükség van, ezennel felszólítom, hogy az új fővezérül kiszemelt Laudon tábornagy odaérkezéséig adja át a sereg vezetését Colloredo tábornagynak.

Kedves Tábornagymom epedve várom, hogy gondos és fáradhatatlan tevékenységéért, amint most írásban, mielőbb szóban is kifejezhessen megelégedésemet és legfelsőbb elismerésemet... Isten Önnel és most már csupán egészségének helyreállításával törődjek!"

A huszonnégy hadjáratban résztvevő tábornagy, önértében megbántva, de megnyugvással vette tudomásul ura parancsát. Szívében nem táplált haragot ellene. Megértette őt. Hiszen az életben mindig az emelte a hullámzó események fölé, hogy mindenkit és mindent megértett. Naplóját a következő szavakkal fejezte be: „Életem végéig drága kincsként viszem magammal azt a bizalmat és odaadást, amelyet hadseregem tagjai részéről tapasztaltam. Távozásomkor annak számtalan megható és felemelő megnyilatkozását láttam. Isten, a seregek ura vezesse őket győzelemre minden harcban, az uralkodó, az állam javára és önmaguk jól megérdemelt dicsőségére.“

1789 őszén, miután a hadseregtől megvált, Bécsbe tért és újból átvette az Udvari Haditanács teendőit. A következő év tavaszafordulása táján, amikor a hareterek mögötti téli szállásokban ismét megmozdult az élet, a bécsi Burgfalai közé a földi elmúlás sötét árnyai lopóztak. II. József 1790 február 20-án reggel öt órakor, hosszas szenvedés után, visszaadta lelkét Teremtőjének. Egy nappal előtte fogadta bizalmas embereit. Közöttük Hadikot is, akitől közel félórás beszélgetés során vett érzékeny búcsút. A tábornagy pár hét múlva követte urát a túlvilági élet felé vezető úton. Március 12-én ő is örök álmra hűnyta le szemét.

*

II. József többek szerint hideg észember volt, aki a felvilágosodás észszerű elveivel ragaszkodott, s üldözte az érzelmi megnyilatkozásokat. Valójában az érzelmi világ gazdag

adottságával indult az életnek. A felvilágosodás racionalizmusátalanán sohasem hatalmasodott volna el berne annyira, ha olyan sok sorscsapás nem éri. A családi élet apró s mégis legnagyobb örömeitől megfosztott férfi, gögös elfordulásában önmaga alakította egyéniségét korának újszerű gondolatai szerint. Aszkéta életmódjával lelkének egyrészét tudatosan tette érdekessé. Beburkolta egy önmaga kovácsolt páncélzatba, hogy annak oltalma alatt annál egyenesebben haladhasson államépítő terveinek megvalósítása útján. Tragikuma lelkének ebben a kettős, egymással ellentétes voltában kereshető. A racionalizmusnak hagyományt, történelmi múltat nem ismerő, gépies szemlélete nem volt összhangban belsejének legtisztább mélységeiből napfény felé kívánczó szeretettel, emberi érzékenységgel. Amaz törhetetlen akaratot, keménységet és nem hangulatokra fogékony, érzelmi szálakkal átszőtt lelkiséget kívánt. József erejéhez mérten túlságosan nagy feladatra vállalkozott. Küldetesszerű hite csak a hatalom tudatából és nem a belsejéből előretörő energiákból táplálkozott. Fanatikus, lángoló tekintete mögött, a valóságban — a sanyargató önformálás ellenére — nem a mindenre elszántság könnyörtelensége, hanem a mélyenérző ember olvadékony lelke élt, amely a nagy erőfeszítések után a sikertelenség látára, máról-holnapra roppant össze. Az úgynevezett önmagát szétaprózó, hányatottsorsú, boldogtalan emberek csoportjába tartozott, aki saját szavai szerint „mindig csak akart, de nem cselekedett“, és aki igazában csak akkor mutatta meg lelkének elfakart arcát, amikor a szegények sebeit gyógyította.

Hadik egyénisége hányatottsorsú uralkodójával szemben egységesebb, tömörebb, életvonala ennek megfelelően törés nélküli. József türelmetlen tettvágyával szemben a hideg, józan megfontolás jellemzi. Rajongás helyett a mértéktartás nyugalma áradt belőle. Mozdulatai kimértek, fellépése tekintélyparancsoló volt. A rendi-barokk kor embere. Derűs életszemlélettel s a sorsba való megnyugvás beidegzettségével. A munka embere volt ő is, de amannak lázas törtetésével szemben a rendszeres munka híve. Nem annyira az alkotó, hanem inkább a szellemi és erkölcsi javakat gyűjtő férfiak közé tartozott. Éles, a legapróbb részletekig elérő megfigyelései nyomában mindig új tapasztalatokra tett szert. Egyénisége éppen ezért állandóan gazdagabb, emelkedettebb lett. A szorgalmas és tehetséges embereknek abba a csoportjába sorolhatjuk, amelynek tagjai az életől mindent önmaguk verekednek ki, s akik valóban meg is becsülik mindazt, ami osztályrészükkül jut. A jól végzett munka tudata s az annak arányában álló elismerés állandóan egyensúlyban tartja lel-

küket. Minden nap új és az előbbinél többetigérő és adó számukra. Életüknek értelme van. Nem a sors szeszélye, a vak-szerencse a vezetőjük, hanem saját tudatos énjük. Az szab irányt nekik, az jelöli ki céljukat. A rajtuk kívülálló világ mintegy hozzájuk alakul, alkalmazkodik, s a megelégedettség, boldogság köveivel rakja ki életük útját.

Dr. Réday István.

FORRÁSJEGYZÉK.

II. József császárra vonatkozólag a személyével és korával foglalkozó meglehetősen gazdag irodalmat használtam fel. Dolgozatomnak a *Hadikkal* és a két férfi kapcsolataival foglalkozó adatait a m. kir. *Hadilevéltár Hadik-gyűjteményének* hadművelési iratokból és gróf *Hadik András* tábornagy naplójából álló gazdag és ezideig javarészt fel nem tárt forrásanyagából merítettem. Ezekon kívül *Markó Árpád* ezredes rendelkezésemre bocsátotta *gróf Hadik Andrásról* írt nagy életrajzának jelenleg még kéziratos művét, amelyből a szerző engedélyével dolgozatomat igen érdekes és értékes részekkel egészítettem ki.

Egyébként, többek között a következő fontosabb forrásművekre támaszkodtam: *Hóman Szekeffi*: Magyar történet. VI. K. *Srbik*: Gestalten und Ereignisse aus Österreichs deutscher Vergangenheit. Leipzig, 1942.; *Benedikt*: Kaiser Joseph II. Wien, 1938; *Marczali*: Magyarország története II. József korában. Bp. 1885.; *Farádi Vörös Ignác* visszaemlékezései az 1778—1822. évekről. Bp., 1927.; *Katona*: Historia critica regum Hungariae. Buda, 1810.; *Mitrofanow*: Joseph II. Wien, 1910.; *Concha*: A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik.; *Pétzeli*: II. József életének rövid leírása. Komárom, 1790.; *Nosinich—Wiener*: Kaiser József II. als Staatsmann und Feldherr. Wien, 1885.; *Keresztesi József* egykorú eredeti tanulója. Bp., 1882.; *Magyar Kurir.*; *Criste*: Kriege unter Kaiser Josef II. Wien, 1904.; *Keresztury*: Constituta regna, quae regnante august. imperatore et rege apostol. Josepho II. pro regno Hungariae eidemque adnexis regnis et provinciis. . . . Viennae, 1788.; *Gross—Hoffinger*: Lebens- und Regierungsgeschichte Josephs des II.; *Krones*: Geschichte der Neuzeit Österreichs., Berlin, 1879.; *Réday*: II. József török háborúja. (1788—1790.) *Hadt. Közl.* 1942. évf.

Surlódások az újoncozásnál az 1792—97.-i francia háború alatt.

(Második és befejező közlemény)

Már láttuk, hogy a Legfőbb Udvari Haditanács hozzájárult ahhoz, hogy az újoncszedéssel kapcsolatos ügyekben mindenki a Vezénylőtábornokhoz, illetőleg a Helytartótanács-hoz forduljon. Mielőtt az erre vonatkozó rendeletet a főispánok és a politikai hatóságok megkapták volna, még el kellett intézni néhány panaszt, amelyet a főispánok közvetlenül az Udvari Kancelláriához intéztek.

Gróf Koháry Ferenc, Hontmegye főispánja, azt panaszolta, hogy a hontmegyei újoncok átvételénél a szomszédos Bars megyében állomásozó átvevőtiszt igen válogatott és 5 láb 5 hüvelyknél alacsonyabbakat nem vett át, sőt szemmel alig észrevehető testi hibákat fedezett fel az újoncokon. Az átvevőtiszt — miként a főispán írta — ezzel az eljárásával a hatóságok újoncadási kedvét rontotta és a király akarata ellen cselekedett.

Hát bizony ez az utóbbi megállapítás majdnem a felség-sértés vádjával volt egyenlő, de mit törődött ezzel az, aki a panaszíratot a főispánnak megfogalmazta, valamint a főispán, aki aláírta. A vádat azonban a Legfőbb Udvari Haditanács a kellő értékére szállította le és a vádiratot azzal küldte a vezénylőtábornoknak, hogy a Helytartótanáccsal, a király által is helyeselt közös megegyezésük alapján, intézzék el.

A Vezénylőtábornok mindenekelőtt jelentést kért a Sztáray-gyalogezred 4. zászlóaljparancsnokságától.⁴⁹ A zászlóaljparancsnokság jelentése alapján a Vezénylőtábornok azt jelentette a Haditanácsnak, hogy a főispán panasza alaptalan, mert a toborzótiszt semmiféle akadályt sem okozott, hanem a kapott rendeletek szerint járt el.

A Sztáray-ezred toborzóparancsnoka ugyanis azt írta jelentésében, hogy Hontmegye 1793 december végéig mindössze 3 újoncot adott; ezeket Léván a toborzókülönítménynél a sebész megvizsgálta, s az egyik nyavalyatorősnek bizonyult,

⁴⁹ Gen. 1794—51—29 és 204.

a másíknak pedig skorbutosok voltak a lábai; így a toborzó-tiszt csak egyet vehetett át. A jelentéshez csatolva volt a vizsgálati jegyzék, melyet a sebész, továbbá az illetékes Hont-megyei szolgabíró, Nyáry Ignác írt alá.

A toborzóparancsnok jelentette, hogy az újoncok testmagasságára vonatkozó utasításokat mindig betartotta, miként az avatási lajstromok is igazolják. Az sem felel meg a valóságnak, hogy túlságosan válogatott volna, hiszen még egészen feketetestű cigányokat is átvett, akikre a polgári hatóság ráfogta, hogy parasztok.

A Legfőbb Udvari Haditanács mindezekről értesítette az Udvari Kancelláriát, hangsúlyozván a főispán panaszának alaptalanságát. Kérte egyúttal, hogy a főispánok ismét utasítást kapjanak, mely szerint a toborzásra vonatkozó panaszaiikkal ne az Udvari Kancelláriához, hanem a Helytartótanácsához forduljanak.⁵⁰

A Vezénylőtábornok ennek az ügynek az elintézésénél is — miként eddig már oly sokszor — jónak látta az összes toborzóparancsnokságoknak újból meghagyni, hogy az újoncok átvételénél a túlzott válogatást mellőzzék, az erre vonatkozó rendelkezet pedig előljáró csapatparancsnokságaikkal mindig adják tudomására, hogy azok se támasszanak túlzott követelést az újoncokra vonatkozólag.⁵¹

A Helytartótanács időközben a zombori kamarauradalom vezetőségének panaszát küldte meg a Vezénylőtábornoknak. A panasz szerint az Antal főherceg-gyalogezred tisztje, az uradalom részéről állítólag nagy fáradsággal összegyűjtött 50 újone közül alig tízet vett át. Hangsúlyozta a panaszirat hogy az ilyen válogatás nagyon rontja az áldozatkészéget, amelylyel ennek az uradalmi kerületnek egyes intézőségei, egymással szinte vetélkedve, már 229 alkalmas újoncot adtak.⁵²

De egyéb panasz is torlódott még. Szepesmegye főispánja, gróf Csáky János, aligha vette tudomásul, hogy az újoncozásra vonatkozó panaszokkal nem az Udvari Kancelláriához, hanem a Helytartótanácsához kell fordulnia, ő továbbra is az Udvari Kancelláriához fordult. Előadta, hogy Horváth-Stancsics Imre, szepesmegyei alispán, jelentése szerint az Alvinczy-ezred toborzóparancsnoka az ezred 1. és 2. zászlóalja részére csak 5 láb 3 hüvelyk, a 3. és 4. zászlóalja részre pedig 5 láb 2 hüvelyk 2 vonal magasságú újoncot vesz át mert az olasz haretéren lévő ezred parancsnoka, Pittoni Fülöp ezredes, ezt szigorúan meghagyta.

⁵⁰ Gen. 1794—51—29 és 204.

⁵¹ Gen. 1794—51—128.

⁵² Gen. 1793—51—829.

Az Udvari Kancellária a panaszt azzal küldte meg a Legfőbb Udvari Haditanácsnak, hogy a főispán által említett nehézségeket szüntesse meg. A Haditanács azt válaszolta, hogy újoncozási ügyekben — legfelsőbb elhatározás szerint — a politikai hatóságoknak tudvalevőleg a Helytartótanács-hoz kell fordulniok, a főispán is forduljon tehát oda.

Csáky János gróf főispán panasza így nemsokára a Helytartótanács-hoz, onnan pedig a Vezénylőtábornokhoz jutott, aki az Alvinczy-ezred toborzóparancsnokától bekövevelte a Pittoni ezredestől kapott írásbeli parancsot.

Az ezredes ebben a parancsban azt kifogásolta, hogy az újoncok alacsonyok és figyelmeztette a toborzóparancsnokságot, hogy 5 láb három hüvelyknél alacsonyabb újoncot nem szabad toborozni, hatóságilag állítóit újoncul pedig legalább is 5 láb, 2 hüvelyk, 2 vonal magas újoncot szabad elfogadni, hacsak a toborzóparancsnok nem akarja megfizetni a toborzási költségeket. Kiemelte az ezredes, hogy az ezred legénységének testmagasságát ő határozza meg és azt csökkenteni nem engedi.

Kissé túlonérzeties volt ez a parancs azokkal az újoncozási szabályokkal szemben, amelyeket az újoncok testmagasságára vonatkozólag az uralkodó már jóváhagyott. A harc-téren levő ezredesnek azonban erről aligha lehetett tudomása. A Vezénylőtábornok tehát értesítette az olaszországi hadparancsnokságot, hogy az Alvinczy-ezred parancsnokának kifogásai alaptalanok, Magyarország most önként ad sok újoncot, s az uralkodó megengedte, hogy mértéken aluli magasságú újoncot is átvegyenek, ha különben elég erős. Kérte a Vezénylőtábornok, hogy ilyen értelemben tájékoztassák az Alvinczy-ezedet, mert másképen nem lehet a csapatokat kiesztíteni.

A Helytartótanács is kapott értesítést, hogy Szepesmegye főispánjának panasza nem indokolt, mert a toborzóparancsnokság a szabályok szerint járt el. Felkérte egyúttal a Vezénylőtábornok a Helytartótanácsot, hogy figyelmeztesse a közigazgatási hatóságokat, hogy a már kiadott rendelet értelmében a toborzással kapcsolatos ügyekben a Helytartótanács-hoz forduljanak, mert ez a szabály. Ne szaladjanak tehát ennel felsőbb helyre, mert az ügyet az Udvari Kancellária, a Legfőbb Udvari Haditanács útján, amúgyis a Vezénylőtábornokhoz juttatja, aki a Helytartótanáccsal egyetértve intézi el.⁵³

Nemcsak a Helytartótanács, hanem annak előterjesztésére az Udvari Kancellária is újból meghagyta tehát a főispánoknak, hogy a toborzással kapcsolatos minden surlódást, ami a helyszínen nem intézhető el, ne az Udvari Kancelláriához, hanem a Helytartótanács-hoz terjesszenek fel, hiszen ezt

⁵³ Gen. 1794—95 és 157.

az óhajt a Legfőbb Udvari Haditanács is már többször kifejezte és a király is így akarja.⁵⁴

De hát — úgy látszik — hiábavaló volt minden rendelet a panaszkodások szabályozására. Zemplénmegye főispánja, báró Orezy József 1794 februárjában csak azért is közvetlenül az Udvari Kancelláriához küldte panaszát, amiatt, hogy a 440 falúból és mezővárosból álló Zemplénmegyében nincs toborzótiszt, csak egy altiszt és néhány közlegény. Hozzáfűzte a főispán, hogy ő nem is értesült a toborzásról, mert a katonaság nem fordult a megyéhez.

Hát hiszen nem is a katonaság kötelessége volt a toborzás megkezdése ügyében a megyéhez fordulni, mert a polgári közigazgatási hatóságok a Helytartótanácsból kapták az erre vonatkozó rendeletet. Szinte csodálatos, hogy a főispán ilyesmit írt, holott az egész országban már régóta folyt a toborzás.

Az Udvari Kancellária azonban ez egyszer megfelelt a panaszkodónak. Azt írta neki, hogy hiszen királyi rendelet van arra, hogy toborzási ügyekben a Helytartótanácshoz kell fordulni, miért nem fordul tehát oda?

Az Udvari Kancellária mindamelllett a Legfőbb Udvari Haditanácsot is értesítette mindezekről, így az ügy eljutott a Vezénylőtábornokhoz is.

A Vezénylőtábornok méltatlankodva írta⁵⁵ a Helytartótanácsnak, hogy a zempléni főispán árulkodása érthetetlen és nem is felel meg a valóságnak; hiszen a Helytartótanács értesítette a megyéket és a katonaság is küldött toborzókat, a király pedig felhívta a főispánokat és a megyéket, hogy támogassák a toborzást. A fennforgó esetben a megye köveit el mulasztást, mert a katonaság parancsot kapott, hogy a közigazgatási hatóságok felhívására, ha újoncot akarnak adni, küldjön toborzókat és átvevőket s legyen a közigazgatási hatóság segítségére. Mindegyik megyébe tisztet küldeni nem lehet, mert erre a célra elegendő tiszt nincs. A megye tehát, ha újoncok átadásáról van szó, forduljon a szomszédos megyében lévő toborzótiszthez. A főispánt végül figyelmeztetni kellene, hogy a kiadott rendeletek értelmében mozdítsa elő a toborzást.

Megjegyzendő, hogy a kassai főhadbiztos azt jelentette, hogy Zemplénmegye a toborzás elé akadályokat gördít.⁵⁶

A területileg illetékes Alvinczy-czred toborzóparancsnoksága a szóbanforgó ügyben parancsot kapott, hogy mivel Zemplénmegye a toborzáshoz tisztet kíván, küldjön tehát, ha van erre a célra tisztje, s ha szükséges erősítse is meg a zemplénmegyei toborzókülönítményt. Érintkezzék a megyével, s

⁵⁴ Gen. 1794—51—159.

⁵⁵ Gen. 1794—51—115.

⁵⁶ Gen. 1794—51—85.

ahol újoncokat akarnak adni, küldjön oda átvevőt és a toborzás sikerét mozdítsa elő, hogy az ilyen bosszantó panaszkodásoknak egyszer már vége legyen.⁵⁷

A panaszkodásoknak azonban nem akart vége lenni. Gróf Csáky János, Szepesmegye főispánja, a Helytartótanács már ismert és többször szóvatett rendeletét figyelembe se véve, nemsokára ismét az Udvari Kancelláriánál panaszkodott, ahonnan a panasz a Legfőbb Udvari Haditanács útján a Vezénylőtábornokhoz került. Arról szólt a panasz, hogy Szepesmegyében — az alispán írásbeli jelentése szerint — azért nem megy a toborzás, mert bár az alispán megígérte a 16 szepesi városnak, hogy az onnan jelentkező újoncok a rendesnél nagyobb toborzópénzt kapnak és valamennyit a huszárokhoz veszik be, az Alvinczy-gyalogezred toborzóparancsnoka, Palmanno százados, ezzel szemben kijelentette, hogy senki se kap nagyobb toborzópénzt és ő senkit se toboroz a huszárokhoz.

Természetes, hogy a százados ezt jelentette ki, hiszen sem engedélye nem volt a nagyobb toborzópénzre, sem parancsot nem kapott, hogy más, különösen huszárezred részére toborozzon. A szepesmegyei alispán jelentésében még az is benne volt, hogy a 16 szepesi városból és a környékéről azért nem jelentkezik senki se önként katonának, mert a toborzók csalogatással és erőszakkal igyekeznek újoncot szerezni.⁵⁸

A kassai főhadbiztosságtól és az Alvinczy-ezred toborzóparancsnokságától ebben az ügyben bekövetelt jelentések ezt állapították meg:

A tizenhat szepesi város 93 önkéntes újoncot küldött, ebből 55 az Alvinczy-ezredhez, 4 a szabadcsapathoz, 1 pedig — saját kérelmére — a Barco-huszárezredhez került; a többi azonban nem volt alkalmas katonának. Mindegyik újone, a kincstári 3 forint ú. n. „készpénzen“ kívül, valamelyik szepesi várostól még 3 forintot is kapott. Egyébként mihelyt a szepesi városok újoncai közül valamelyik huszárnak jelentkezett, azonnal átadták a Barco-huszárezred toborzóparancsnokságának, de legtöbbszörre nem voltak alkalmasak, mert a huszárújoncok számára még az 5 láb 3 hüvelyk testmagasság van előírva. Így az Alvinczy-gyalogezredhez kellett felavatni őket.

A 16 szepesi város újoncain kívül — miként a szóbanforgó jelentések mondták — Szepesmegye egyetlen újoncot se küldött. Sőt az újoncokat Kassára kísérő toborzók bemondása szerint, a szepesmegyei községbírák sem szál-

⁵⁸ Gen. 1794—51—122.

lást, sem kíséretet, sem készpénzért élelmet nem adtak sehol sem, mert Jekelfalussy megyei főjegyző szigorúan megtiltotta. Rámutattak a jelentések, hogy a főjegyző eljárása nagyon rontja az összhangot a polgári hatóságok és a katonaság között.

A Vezénylőtábornok a jelentések alapján azzal a kéressel fordult a Helytartótanácsához, hogy a szepesmegyei főjegyzőt figyelmeztessék a hazafiságra és a király iránti hűségre. A Barco-huszárezred toborzóparancsnoksága pedig rendeletet kapott, hogy 5 láb 3 hüvelyknél alacsonyabb újonc is átvehető, ha elég erős, amire egyébként már van rendelet. Figyelmeztették a toborzóparancsnokságot, hogy a huszárok a gyalogság toborzói előtt ne halásszanak el újoncot, de ha valaki önként jelentkezik, azt fel kell venni, ha alkalmas. Arra pedig a huszárok ne befolyásoljanak senkit, hogy csakis a huszárokhoz legyen hajlandó felcsapni.⁵⁹

Mosonmegye főispánja 1794 márciusában jelentette az Udvari Kancelláriának, hogy Magyaróvár 4 újoncot önként adott és kérte a Legfőbb Udvari Haditanács intézkedését, hogy a Magyaróvár és az ottani főnemesek által önként felajánlott újoncok átvételénél a katonaság ne csinaljon nehézséget.

Kitűnt arról a jelentésről, hogy tartalma nem egészen felel meg a valóságnak. A Ferdinánd-gyalogezredhez, illetve a szekerészethez felavatott 2—2 újoncon kívül, akiket még az előző év novemberében hoztak, Magyaróvár ugyanis egyetlenegy újoncot sem állított. A Vezénylőtábornok tehát jelentette a Legfőbb Haditanácsnak, hogy a 4 újoncot a város nem hazafias buzgalomból ajánlotta fel, hanem azok a még 1792-ben Magyaróvárra kivetett újonclétszámból hiányoztak és csak most sikerült a várostól végre megkapni. Jelentette végül a Vezénylőtábornok, hogy a pozsonyi hadbiztosság parancsot kapott, hogy ha Magyaróvár esetleg önként adna újoncot, ezt a hadbiztosság esetről-esetre jelentse.

Láttuk, hogy a Vezénylőtábornok egyetlen alkalmat sem mulasztott el, sőt már szinte az unalomig folytonosan ismételte az újoncszedéssel kapcsolatos rendeleteiben, hogy a polgári hatóságok részéről állított újoncok átvételénél nem szabad túlságosan válogatni. Alig képzelhető, hogy a tiszték ne fogadták volna meg ezt a parancsot; inkább talán a polgári hatóságok nem vetettek elegendő súlyt arra, hogy mindig valóban alkalmas újoncot hozzanak.

Ilyenformán a válogatás miatt tett panaszok a háború

⁵⁹ Gen. 1794—51—146.

második évének végére sem akartak megszűnni, sőt még egyéb panasz is járult hozzájuk.

A Helytartótanács 1794 február végén Temesmegye panaszát közölte a Vezénylőtábornokkal, mely szerint az átvételtisztek nagyon válogatnak, az újoncszállítmányok vezetői pedig az útjukba eső községekben követelőzve harácsolnak; az újoncokat nem őrzik, így azok megszöknek.

A Vezénylőtábornok utasította a De Vins-ezred bepanaszolt toborzóparancsnokságát, hogy az újoncok átvételénél az idevágó rendeletek szerint járjon el, az újoncszállítmányok vezetői illendő formában igényeljék, amire szükségük van, az újoncokat pedig lelkiismeretesen őrzik és ha kell a polgári hatóságoktól megyei hajdúkat, vagy más polgári öröket kérjenek ehhez kisegítésül.⁶¹

Nemsokára, 1794 márciusában, újabb panasz érkezett, melyet Nógrádmegye főispánja, Batthyány József gróf, egyenesen a Legfőbb Udvari Haditanácshoz nyújtott be.⁶² A panaszirat szerint a főispán, egyrészt azért, hogy hivatali buzgalmát bizonyítsa, másrészt, hogy megyéjében jópéldát adjon, meghagyta jószágigazgatójának, Voxit-Horváth exactornak, hogy mindaddig, amíg a háború tart, a gróf költségén évente 60 újoncot állítson, fejenként 24 forint toborzópénzzel. Megengedte azonkívül a községi bírónak is, hogy az ő költségén fiatal legényeket toborozzanak. A bírák 22 újoncot szedtek össze és át akarták adni a Sztárayezred átvévi tisztjének, Troll főhadnagynak.

A főhadnagy azonban, legnagyobb meglepetésre, azt válaszolta, hogy az újoncok közül néhány nem alkalmas a sorhadbeli csapatokhoz, a Gyulai-féle szabadcsapat részére ellenben megfelelnek. A főispán — írta panaszában — azt hiszi, hogy a főhadnagynak ez a válasza téves. Ő, a főispán, ugyanis nem állíthat erőszakkal újoncot, de felajánlott évente 60 embert, akiket a király arra használ fel, amire akar; aki önként áll katonának, azt a háború végén ügyis hazabocsátják. Nem érthető, vajjon miként lehetséges az, hogy valaki a sorcsapathoz nem alkalmas, a szabadcsapat részére azonban megfelel. Hát a katonai szolgálat nem mindegy, akár a sorkatonaságnál, akár a szabadcsapatnál teljesíti valaki? Kérte végül a főispán, hogy Troll főhadnagyot leckéztessék meg, mert ő, mint főispán, kénytelen megállapítani, hogy az olyan eljárás, amilyet a főhadnagy követ, az önkéntes újoncfelajánlások ügyének nagyon fog ártani.

⁶⁰ Gen. 1794—51—211.

⁶¹ Gen. 1794—51—145.

⁶² Gen. 1794—51—210.

A Legfőbb Udvari Haditanács ezt felelte a haragos Batthyány grófnak: Az újoncszedésnél azért kell különbséget tenni a sorhadbeli és a szabadcsapatok között, mert a kettőnek különböző a szolgálata; amelyik újonec tehát a sorcsapathoz nem alkalmas, az a szabadcsapat részére még jó lehet. A könnyítések általánosan ismertek, amelyeket az Udvari Kancellária és a Legfőbb Udvari Haditanács abból a célból tett, hogy Magyarországból minél több újonecot lehessen gyűjteni. A hatóságok, uradalmak és magánosok részéről az önként jelentkező újonecok részére adott rendkívüli jutalmak ugyanezt a célt szolgálják. Aki nem újonecot, hanem készpénzt akar áldozni, azt a kamarai fizetőhivatalba fizesse be.

A válasz meglehetősen rideg volt; Batthyány gróf alighanem inkább valami elismerésfélt várt hazafias áldozatkészségéért.

A válasz másolatát a Vezénylőtábornok kapta meg, hogy az ügyet a Sztáray-ezred toborzóparancsnokságával megfelelő formában intézze el. A Vezénylőtábornokot bizonyára bosszantotta az indokolatlan árulkodás, mert azt jelentette a Haditanácsnak, hogy ha Batthyány gróf annyira hazafias akar lenni, akkor hasson oda, hogy megyéje, Nógrádmegye, az 58.956 forint 31 48 krajcár hadi hozzájárulási hátralékát fizesse meg. Ajánlotta, hogy ezt a grófnak tudtára adják.

Hiába bosszankodott azonban a Vezénylőtábornok, mert a következő hónapban, 1794 áprilisában, megint akadt hasonló eset. A Helytartótanács ugyanis Vas megye panasztát közvetítette, hogy az Esterházy- gyalogezred toborzótisztje a megye részéről felajánlott újonecok között nagyon válogat.⁶³

A Vezénylőtábornok azt felelte, hogy a toborzótiszteknek már ismételten meghagyta, hogy ne válogassanak túlságosan. Most az Esterházy-ezred toborzóparancsnoka újabb hasonló parancsot kap. Kéri viszont a Vezénylőtábornok, hogy a Helytartótanács utasítsa Vas megyét, hogy ne hozzon alkalmatlan újonecot. Ha valamelyik újonec alkalmatlansága miatt a megyei hatóság és a toborzótiszt között vita keletkeznék, akkor az újonecot döntés végett a Vezénylőtábornok elé kell vezetni. A toborzóparancsnokságnak egy-egy tisztje van Szombathelyen és Szucsányban, a megye által, vagy a magánosok által felajánlott újonecokat tehát nem a toborzóparancsnoksághoz, Székesfehérvárra, hanem ezekhez a toborzótisztekhez kell vinni.

Az Esterházy-ezred toborzóparancsnokságának ugyan-

⁶³ Gen. 1794—51—262.

ekkor a következő tartalmú rendelet ment: Már ismételtén kapott parancsot, hogy a megyék által adott újoncok közt ne válogasson túlságosan. Úgyelni kell, hogy felesleges súrlódások ne keletkezzenek. Előfordult például, hogy a toborzóparancsnokság olyan újoncokat küldött a Vezénylő-tábornok elé felülvizsgálatra, akik alkalmasnak bizonyultak. Avagy előfordult, hogy azt az újoncot, akit Szombathelyen a toborzótiszt, mint alkalmasat átvett, azt Székesfehérváron a toborzóparancsnokság visszautasította, ami miatt azután panasz keletkezett. Akit Szombathelyen a toborzótiszt átvész, azt besorozottnak kell tekinteni, s ha Szombathelyen hadbiztos, élelmezési tisztviselő, vagy a vármegye megbízottja nem volna éppen kéznél, aki az avató-lajstromot aláírja, akkor elegendő az illetékes község előjárójával igazoltatni, hogy az újonc mely napon vétetett át. A toborzótisztnek is alá kell írni, miáltal felelősséget vállal az újoncok alkalmasságáért. Amelyik újoncot ezek után Székesfehérváron a toborzóparancsnok nem találta alkalmasnak, azt felülvizsgálat végett Budára, a Vezénylő-tábornok elé kell vezetni.

A rendelet csak ismétlése volt a már előbb kiadott parancsoknak, de viszont egyszerűbbé tette az újoncok átvételének formáit.

Vasmegeye panaszával egyidejűleg Mármarosmegye panasza miatt is átirta a Helytartótanács.⁶⁴ Ennek a panasznak az volt a tárgya, hogy a toborzótiszt által elfogdott újoncot akit a három sebész is alkalmasnak talált, a Nádasdy-gegyezred toborzóparancsnoka visszautasította. A Vezénylő-tábornok a toborzóparancsnokságtól jelentést követelt, és meghagyta, hogy az újoncot Kassára felülvizsgálatra vigyék. A Helytartótanács is kapott választ erről az intézkedésről.

A választ bizonyára még nem kaphatta meg a Helytartótanács, amikor pár nap múlva átküldötte a Mármarosmegye técsői járás főszolgabírája, Pogány Péter, részéről ugyanebben az ügyben felterjesztett panasziratot.⁶⁵ A főszolgabíró azt panaszolta, hogy Kubán Vencel újoncot, akit a megyei sebész megvizsgált és érősnek, alkalmasnak, 5 láb 2 hüvelyk magasnak talált, a Nádasdy-gegyezred 4. zászlóaljparancsnoka nem fogadta el. Hangsúlyozta a panaszirat, hogy Mármarosmegye különben 98 újoncot adott és egy se volt alkalmatlan.

Időközben megérkezett a Nádasdy-gegyezred toborzóparancsnokától bekövetelt jelentés, amely elmondotta, hogy a toborzótiszt az említett újoncot, noha nem volt meg a kellő

⁶⁴ Gen. 1794—51—263.

⁶⁵ Gen. 1794—51—350.

testmagassága, az ezred részére vette át, mert a szabads-csapatokhoz magyar nemzetiségű újoncot adni nem szabad. A kassai hadbiztos azonban az újoncok felavatásánál Kubán Venceli nem találta alkalmasnak és ezért nem vették át.

A Vezénylőtábornok értesítette a Helytartótanácsot, hogy ebben az ügyben már megtette az intézkedéseket a felülvizsgálatra, amiről a Helytartótanács azóta már bizonyára értesült.

Még egy panasz érkezett ugyanebben az időben és szintén a Helytartótanács útján. Sopronmegye a miatt tett jelentést, hogy a Sopronban szabadságon lévő Desőffy őrnagy a maga ezredének, a Vécsey-huszárezrednek, részére fiatal legényeket gyűjt és az ezred toborzóihoz viszi, akiknek számára Sopron nincs kiútvalva toborzás céljaira. E miatt a gyalogysághoz igen nehéz újoncot gyűjteni.

A Vezénylőtábornok írásban útasította Desőffy őrnagyot, hogy ne avatkozzék a toborzásba, mert csak zavarokat okoz. A Helytartótanács erről az intézkedésről szintén kapott értesítést.

A katonai és polgári hatóságok egyenlő működése — úgy látszik — végre a helyes kerékvágásba zökkent, mert az 1794. évben több érdemleges panasz már nem vetődött fel.

Az 1795. év elején azonban megint elkezdődött a vádaskodás. Az Udvari Kancellária elnöke, báró, Orczy László, februárban Budán kelt átiratában kérte a Vezénylőtábornokot, útasítsa a toborzóparancsnokságokat, különösen Zomborban, a Czartorisky-vértes ezred által kijelölt toborzó-tisztet, hogy a koronauradalmak részéről állított újoncok átvételénél ne akadékoskodjanak. A koronauradalmak ugyanis útasítást kaptak, hogy minél több újoncot adjanak. Kívánatos volna, ha a Czartorisky-vértes ezred tisztje a messze Szegedről és Péterváradról jött újoncokat mindjárt átvinné és ezredükhöz küldené. A Vezénylőtábornok a méltányos kérés értelmében intézkedett.⁶⁶

A polgári hatóságok azonban nem mindig voltak ilyen méltányosak. Azt a rendelkezést ugyanis, hogy a toborzó-tisztek ne válogassanak túlzottan, a maguk javára akként értelmezték, hogy minden kifogást, ami az újoncok átvételénél adódott, akár megokolt volt, akár nem, siettek azonnal feljelenteni. Pedig az immár évek óta szakadatlan újoncszedés folyamán tapasztalatot szerezhettek volna, hogy milyen újoncot kell állítani.

Túrócmegeből, miként eddig minden évben, úgy 1795-ben is panasz érkezett a toborzással kapcsolatban. Most az volt a panasz oka, hogy a Ferdinánd-yalogezered 4. zászló-

⁶⁶ Gen. 1795—51—60.

alparancsnoksága Pozsonyban több újoncot alkalmatlannak talált, akiket pedig a toborzók már átvettek. A vizsgálat megállapította testi alkalmasságukat.⁶⁷

Debrecen városa 1795 februárjában azt panaszolta a Helytartótanácsnak, hogy a De Vins-ezred toborzóparancsnoksága még mindig nagyon válogat az újoncok átvételénél. A panasz a Vezénylőtábornokhoz jutott, aki útasította a De Vins-ezred toborzóparancsnokságát, hogy ne nagyon válogasson, hiszen az a főszempont, hogy a toborzás eredményes legyen. Átírt egyúttal a haretéren levő mindazon hadseregparancsnokságoknak, valamint a monarchia mindazon vezénylőtábornokainak is, akiknek parancsnoksága alatt magyar csapatok voltak, hogy legfelsőbb rendelet értelmében a csak 5 láb, 2 hüvelyk magas újonec is átveendő, ha egyébként elég erős, nem lehet tehát az ilyen újoncot pusztán a testmagassága miatt felülvizsgálatra küldeni.⁶⁸

Debrecen városbírája a válogatás miatt tett panaszt az év folyamán megismételte. A Vezénylőtábornok azt felelte, hogy az udvarbíró mondjon konkrét esetet. Ez meg is történt, de viszont megállapították, hogy az el nem fogadott újoncok testmagassága még az 5 láb 2 hüvelyket sem érte el.⁶⁹ Debrecennek közben újabb panasza is volt, mégpedig az, hogy a toborzók által összegyűjtött újoncokat addig, amíg felavatásra elviszik, a városnak kell élelmezni. Kérte, hogy mentesítsék ez alól a teher alól.

Bár az élelmiszerben valószínűleg bővelkedő Debrecennek az újoncok pár napi élelmezése aligha volt elviselhetetlen teher, a Vezénylőtábornok mégis intézkedett, hogy mielőtt 20–30 újonec együtt van, azonnal Nagyváradra kell vinni felavatás végett.⁷⁰

Győr város amiatt tett panaszt, hogy a toborzók az újoncokat nem elég gyorsan veszik át. A panasz nem volt alapos, mert napokba telt, amíg a város a székesfehérvári toborzóparancsnokságot értesítette, hogy újoncokat akar átadni; a toborzóparancsnokságnak pedig nem mindig volt módjában, hogy a következő napra már Győrbe küldhesse az átveőtisztet. Minden városban külön toborzóparancsnokságot nem lehetett tartani, mert ennek nem lett volna célja, amelleit annyi sok tiszt sem állott rendelkezésre.⁷¹

Komárommegye és Ujbánya város a szokásos okból, vagyis a miatt panaszkodott, hogy a katonaság a hatóságilag állított újoncok átvételénél válogatós. Azt a feleletet

⁶⁷ Gen. 1795—51—136.

⁶⁸ Gen. 1795—51—63.

⁶⁹ Gen. 1795—51—150, 280. 297.

⁷⁰ Gen. 1795—51—145.

⁷¹ Gen. 1795—51—50.

kapták, hogy ne általánosítsanak, hanem mondjanak konkrét esetet.⁷²

Mármarmegye azt panaszolta, hogy a Nádasdy-gyalogezred toborzótisztje Munkácson 55 újonc közül tizet nem vett át. A kassai hadbiztosság megállapította, hogy az át nem vett újoncok igen gyengék, véznák és erősen mértéken alul lévén, a panasz egészen alaptalan.⁷³

Az 1795 év márciusában a sellyei vallásalapítványi kerület a miatt panaszkodott a Helytartótanácsnak, hogy a esattai uradalomból állított újoncok átvételénél a Sztárayezred Patli nevű hadnagya nehézségeket okozott.

A Vezénylőtábornok jelentést követelt a toborzóparancsnokságtól. A jelentés alapján az a válasz ment a Helytartótanácsnak, hogy a toborzótisztek csak olyan újoncot vehetnek át, aki katonának valóban alkalmas és nem kell néhány hónap múlva felülvizsgálat elé állítani és elbocsátani, mert különben csak felesleges kiadások keletkeznek. Mert — úgy mond — mit ér az olyan újonc, aki nem bírja fején viselni a katonai főveget, sőt azt a fejére se lehet rendesen ráilleszteni; a magyar nadrágot nem lehet tisztességesen ráhúzni, menetelni nem bír, merev testalkatú, a 60 darab éleltétényt nem bírja hordozni, de nem bírja a bornyú és a köpeny terhét sem. Ha a toborzótisztek ilyen újoncot átvennének, az nagyon ártana a magyar nép tekintélyének és a Monarchia többi népeivel szemben háttérbe szorulna a hírneve, noha most a háborúban sokat áldoz. Kérte a Vezénylőtábornok, hogy a polgári hatóságok figyelme ilyen értelemben felhívassék.⁷⁴

A múlt évben örvendetesen csökkent panaszkodás — mint láttuk — az 1795. évben új erőre kapott. A vármegyék főispánjai is, úgy látszik, megint panaszkodtak Bécsben a katonaság által alkalmatlannak talált újoncok miatt, mert 1795 márciusában megint rendelet jött ebben a tárgyban a Legfőbb Udvari Haditanácstól. A rendelet hivatkozott a már szinte az unalomig említett parancsokra, hogy a testmagasság hiányát és a kisebb testfogyatkozásokat nem szabad kifogásolni. Meghagyta a Legfőbb Udvari Haditanács, hogy azokat a toborzótiszteket, akik ezt a rendelkezést nem tartják meg és ezzel a toborzás eredményét veszélyeztetik, felelőssé kell tenni. A Vezénylőtábornok a rendeletet irattárba tette, mert üres szalmacséplés lett volna, ha újból ugyanazt rendel el, amit már oly sokszor elrendelt.⁷⁵

⁷² Gen. 1795—51—79. és 145.

⁷³ Gen. 1795—51—146.

⁷⁴ Gen. 1795—51—84.

⁷⁵ Gen. 1795—51—90.

Ugyancsak valamelyik főispán panaszkodásán alapult a Haditanács 1795 április elején kiadott az a rendelete, amelyben — az Udvari Kancellária panaszára hivatkozva — jelentést követelt a Vezénylőtábornoktól, amiatt, hogy a katonaság az újoncozásnál akadályozza a családi okokból elbocsátandók hazaküldését.

A Vezénylőtábornok megvizsgálta az ügyet és megállapította, hogy egy aradi emberről van szó, aki önként jelentkezett katonának, Arad városa ellenben úgy állította be, mint hatóságilag adott újoncot. Ez az ember huszár szeretett volna ugyan lenni, de hajlandó volt a gyalogsághoz vagy a szabadcsapathoz is beállni. Amikor hozzátartozói kérték az elbocsátását, senki se akadályozta, hogy megváltjon a katonaságtól.

Mindezekről jelentés ment a Haditanácshoz. A Vezénylőtábornok még hozzáfűzte, hogy a hazabocsátás lehetősége csakis a gyalogsághoz felavatottakra vonatkozik, a huszárokra azonban nem. Mindamellett felkérte a slavoniai vezénylőtábornokot, hogy a szóbanforgó embert a Jellachich-nyalozred kötelékéből bocsássák el.

Április közepén Nyitramegye főispánja panaszkodott, de legalább megtartotta az előírt útat, mert panaszával a Helytartótanácsához fordult. Panaszának az volt a tárgya, hogy a megye és az uradalmak részéről felajánlott 84 újone közül a Ferdinánd-nyalozred 4. zászlóalja Pozsonyból többet visszaküldött.

A Vezénylőtábornok ennek alapján a legszélesebb körben elrendelte, hogy ha a katonaság valamely újoncot nem vesz át, akkor ennek okát azonnal tudassa az érdekelt polgári hatósággal. Megismételte egyúttal a már annyiszor hangoztatott parancsot, hogy a hatóságok részéről adott újoncok között nem szabad túlságosan válogatni.⁷⁶

A polgári hatóságok eddig leginkább a toborzóparancsnokok túlzott követelményei ellen szólaltak fel. Most már azonban egyéb panasz is érkezett a toborzók ellen. Szegedről azt jelentették, hogy az Antal főherceg-nyalozred toborzói több embert erőszakkal kényszerítettek, hogy katonának álljon, amellet nem vették tekintetbe családi körülményeiket, melyek miatt nem lett volna szabad őket besorozni. A Vezénylőtábornok felelőssé tette a bűnösöket és szigorúan megtiltotta a hasonló visszaéléseket.⁷⁷

Vácról hasonló panasz érkezett a Gyulai-nyalozred toborzói ellen, akik az erőszakoskodáson kívül még rendbontó kihá-

⁷⁶ Gen. 1795—51—155.

⁷⁷ Gen. 1795—51—228.

gásokat is követtek el. A Vezénylőtábornok itt is rendet teremtett.⁷⁸

Az Alvinczy-gyalozezred toborzóit amiatt jelentették fel, hogy huszárnak öltözve toboroztak, vagy legalább is a Barco-huszárezred zöld csákóját tették a fejükre. Ezzel a fogással a jóhiszemű legénységet félrevezették, akik örömmel csaptak fel, mert azt hitték, hogy huszárnak viszik őket. A vezénylőtábornok erőves parancsal vetett véget a visszaélésnek.⁷⁹

A hadviselés érdekében hozott áldozatok terén, tehát az újoncozásnál is, a kincstári intézményeknek tulajdonképpen jópéldával kellett volna előljárni. A kincstári intézmények némelyike azonban önző volt.

A cs. kir. Udvari Bányakamara 1795 decemberében amiatt panaszkodott a Legfőbb Udvari Haditanácsnak, hogy a felsőmagyarországi bányavidéken a toborzás káros a bányaművelésre, mert sok bányásztól fosztja meg. A Haditanács jelentés-tételre szólította fel a Vezénylőtábornokot. A Vezénylőtábornok a bányavárosok területén toborzásra illetékes Sztáray-geezred és Ferdinánd-huszárezred toborzóparancsnokságainak meghagyta, hogy a bányavárosokban nem kell nagyon erőszakolni a toborzást és csak olyan bányászt kell katonául felvenni, aki önként kíván felcsapni. Amellett csakis vásárok alkalmával kell toborozni. A toborzóparancsnokságok tegyenek e téren megfigyeléseket és jelentések.⁸⁰

A két toborzóparancsnokság már egy hónap mulva jelentette, hogy a bányavárosokban csakis a hatóság állított újoncot; a katonaság ellenben egyetlen embert se toborzott, s a toborzás egyébként is a selmechányai bányagróffal a legnagyobb egyetértésben folyik. Azok közt az újoncok közt, akiket a hatóságok adtak, egyetlen egy se akadt, aki már egy éve lett volna bányász. A bányásznépesség a szóbanforgó területen különben is a háromszorosa a bányamunkára szükséges embereknek. A bányavárosokból eddig összesen csak 74 újonc került ki, a bányaművelés tehát a toborzás miatt egyáltalában nem károsodott.

A vezénylőtábornok mindezeket bejelentette a Haditanácsnak.⁸¹

A cs. kir. Udvari Bányakamara azonban 1796 áprilisában újból előállt azzal a panasszal, hogy a toborzás a bányaművelésre káros. A Legfőbb Haditanács megint jelentést kért a Vezénylőtábornoktól.

⁷⁸ Gen. 1795—51—579.

⁷⁹ Gen. 1795—51—240.

⁸⁰ Gen. 1795—51—570.

⁸¹ Gen. 1796—51—15.

A Vezénylőtábornok azt jelentette, hogy a katonaság a bányavárosoktól mindeddig csak 20 újoncot toborzott, a többit a polgári hatóságok állították. Jelentette továbbá, hogy a bányavárosokból tervezett útászok toborzását, éppen az Udvari Bányakamara panaszkodása miatt, beszüntette és inkább a gyalogság újoncaiból adott át az útászokhoz. Sőt azokat a bányászokat is, akik önként jelentkeztek utásznak, rövidesen haza fogják bocsátani. A selmechánvai bányahivatal ugyanis a közelmúltban jelentette, hogy az útászokhoz önként jelentkezőket elküldte Kassára, de kérte, hogy azokat, akik nem akarják, hogy a gyalogsághoz avassák fel őket, bocsássák haza.

A Vezénylőtábornok előadta, hogy teljesen a Legfőbb Udvari Haditanács elhatározásától függ, vajjon a toborzást a bányavárosokban minden vonalon beszüntessék-e. de akkor viszont ez a vidék menhelye lesz azoknak, akik a katonáskodás alól ki akarnak bújni. A Sztáray-gyalog- és a Ferdinánd-huszárezred toborzóparancsnoksága egyébként rendeletet kapott, hogy a bányavárosokban csak vásár alkalmával toborozzanak, amikor a környékbeli legények is megfordulnak ott.⁸²

A Haditanács helyeslőleg vette tudomásul, hogy a bányavárosokban csakis vásár alkalmával toboroznak. Tudatta egyszersmind az Udvari Bányakamarával, hogy a bányavárosokban a toborzás teljes beszüntetése, a Vezénylőtábornok indokai alapján, lehetetlen.⁸³

Ugy látszik, hogy a Haditanács végre megsokallta a főispánok panaszait. Beregmogye főispánjának az Udvari Kancellária által közvetített ama panaszával kapcsolatban ugyanis, hogy a katonaság az újoncok átvételénél feleslegesen válogat, azt a választ adta, hogy a főispán ne általánosítson. Felhívta egyúttal az Udvari Kancellária figyelmét, hogy már ismételtelen mondotta, hogy az ilyen természetű panaszokat a Helytartótanácsához kell intézni és mindig konkrét esettel kell támogatni. Hangsúlyozta, hogy a főispánokat jó volna újból felvilágosítani, hogy az ilyen ügyek elintézése a Helytartótanácsra tartozik, a panaszok ide-oda küldözgetése pedig csak időfecsérlést okoz és az ügyek elintézését késlelteti. Az Udvari Kancelláriának küldött eme választ a Vezénylőtábornok tájékoztatásul szintén megkapta.⁸⁴

Nemcsak a főispánok hagyták figyelmen kívül a panaszok benyújtását szabályozó rendelkezéseket, hanem akadt polgári közigazgatási hatóság, amely az újoncozással kap-

⁸² Gen. 1796—51—218.

⁸³ Gen. 1796—51—245.

⁸⁴ Gen. 1796—51—145.

csolatos panaszát egyenesen a Legfőbb Udvari Haditanácshoz küldte. Varasd város tanácsa 1796 áprilisában azt panaszolta, hogy a Jellachich-gyalogezred Glussak nevű hadnagya a hatóságilag állított újoncok közt fölöslegesen válogat.

A bepanaszolt tiszt, jelentéstételre szólíttatván fel, előadta, hogy nem ő, hanem Varasd város bírása, Kovachóczy, a hibás. A város által átadott újoncok közül ugyanis kettőnél a felülvizsgálat sérvét állapított meg; az egyik azonkívül 50 éves volt és alig 5 láb magas. A harmadik újoncot a város erőszakkal toboroztatta és mivel stájerországi születésű volt, tehát az ott illetékes Terzy-gyalogezredhez avatták fel. Ez az ember kijelentette, hogy ő nem akar katona lenni és panaszt tett az ellene elkövetett erőszakosság miatt.

Előadta továbbá a hadnagy, hogy Varasd városának, nemkülönben a környékbeli uradalmaknak szabávellenes az az eljárása, hogy az újoncokat nem a háború tartamára hanem életfogytiglani szolgálatra toboroztatták. Holott a gyalogsághoz a mostani háború alatt — legfelsőbb elhatározás értelmében — csak a háború tartamára kell valakit felavatni. Varasd város azonban arra számított, hogy a most adott újoncokat majd a jövőben reá kivetendő újoncjutalékba be fogják számítani.

A hadnagy jelentéséhez a zágrábi vezénylőtábornok hozzáfűzte, hogy Varasd városa idegen illetőségű mesterlegények betoboroztatásával menekülni akar az újoncszolgáltatástól; amellett jogtalanul toboroztat életfogytiglan terjedő időre. A városnak ez az önkényes eljárása elriasztja a netán önként jelentkezőket és tulajdonképen a legfelsőbb rendelkezések ellen cselekszik.

A magyarországi Vezénylőtábornok a fentieket azzal terjesztette fel a Legfőbb Udvari Haditanácsnak hogy Varasd város panaszja jogtalan és a hadnagy jelentésében, valamint a zágrábi vezénylőtábornok záradékában foglaltak élénk fényt vetnek az ügyre.⁸⁵

A Helytartótanácsnak már kezdett terhére lenni a sok panasz. Emiatt 1796 májusában nyomatott körrendeletben hívta fel az összes közigazgatási hatóságokat hogy lelkiismeretes válogatással csakis katonául alkalmas embereket adjanak újoncúl, mégpedig elegendő számban. A rendeletet több számban megküldték a Vezénylőtábornoknak is, aki ellátta azzal az összes toborzóparancsnokságokat, hogy a polgári hatóságok esetleges követelődésével szemben felhasználhassák.⁸⁶

⁸⁶ Gen. 1796—51—241.

⁸⁵ Gen. 1796—51—206.

A Legfőbb Udvari Haditanács viszont a katonai szervezetet igyekezett mérsékletre bírni, hogy a polgári hatóságok és a magánosok részéről önként felajánlott újoncok átvételénél ne válogassanak feleslegesen. Augusztus közepén tehát a Vezénylőtábornok számára rendelet ment, melyben az volt, hogy fennál ugyan a parancs, mely tiltja a toborzásnál a túlságos válogatást, a Legfőbb Hadúr azonban most újból elrendeli, hogy úgy a jelenlegi toborzásnál, valamint a jövőben sorozásnál sem kell szigorúan venni az előírt testmagasságot, sem pedig a kisebb testi hibákat.

A Vezénylőtábornok, noha ugyanezt már nagyon sokszor lelkérekötötte mindazoknak, akiknek a toborzásnál vagy azal kapcsolatban bármiféle szerepük volt, most valamennyiöknek újból rendeletet adott ebben az értelemben.⁸⁷ A katonaság az újoncok átvételénél ezentúl tehát lehetőleg kerülte a válogatást, s csak olyan embert nem vett át, aki szemmel láthatólag nem volt alkalmas katonának.

Az igaz, hogy amikor az országgyűlés által 1796 decemberében megajánlott 50.000 újonc sorozása megkezdődött, a Legfőbb Udvari Haditanács rendeletet bocsátott ki, amely az újoncok testi alkalmasságának felételeit nagyon leszállította. Most már a csak 5 láb (158 cm) magas, valamint az olyan testileg fogyatékos embert is fel lehetett avatni katonának, akit azelőtt — ha testi épségét már katonai szolgálata alatt veszítette volna el — legfeljebb félrokkantnak minősítették volna, akinek a harcoló vonalban nincs helye.⁸⁸

A polgári hatóság részéről most már nem estek panaszok a katonaság túlzott válogatása miatt. Maguk a hatóságok ellenben nem nagyon követték azt az elvet, hogy csakis olyan újoncot adjanak, akinek testi alkalmassága, azonkívül erkölcsi színvonala még megfelel; azonkívül családi viszonyai sem olyanok, hogy azok miatt a katonaságtól el kellene majd bocsátani.

Erre a felületes eljárásra mutatott rá az átirat, amelyet a Legfőbb Udvari Haditanács a háború utolsó évében, 1797 júniusában, a magyar Udvari Kancelláriához intézett. Azt mondta ez az átirat, hogy a Helytartótanács — úgy látszik — hiába adta ki rendeletét a magyar politikai hatóságoknak, hogy bebörtönözött gonosztevőket nem szabad katonául átadni. A Magyarországon besorozott újoncanyag egyébként is olyan, hogy az ország hírnevére és tekintélyére határozottan káros. A csapatokról és az újoncszállítmányokról látni, hogy Magyarországon a politikai hatóságok csak arra törekednek, hogy az újonclétszám meglegyen, azt azonban figyelembe se

⁸⁷ Gen. 1796—51—551.

⁸⁸ Gen. 1796—51—78.

veszik, hogy az újoncok katonának még elfogadhatók legyenek.

Az újoncok közt — úgymond az átírat — olyan fiatal és gyenge suhancok vannak, akik a fegyvert még hordani se bírják, nemhogy használni tudnák. A polgári hatóságok katonának elviszik a gazdaságban nélkülözhetetlen egyetlen fiút, sőt a telkes, nős és gyermekes gazdát is; vándorló mesterlegényeket elfognak, utazó tanulóifjakat útközben fognak el, vagy otthonukból hurcolják a sorozáshoz. Az ilyen körörmelen eljárás miatt a család, a gazdaság, a gyár vagy üzem gondozatlanul ott marad, az elhurcolt emberek búskomorságba esnek, belebetegszenek és tele vannak velük a kórházak.

A magyarországi Vezénylőtábornok — folytatta tovább az udvari haditanács — utasította az újoncok átvételére rendelt parancsnokságokat, hogy az átvételnél ne válogassanak nagyon, a polgári hatóságok viszont ezt a méltányosságot nem értékelik kellően, hanem visszaélnék vele. A tények azt mutatják, hogy a politikai hatóságokkal szemben szigorúbban kellene eljárni. Ha ugyanis az újoncokat átvevő tisztek bármiféle észrevételt tesznek, a politikai hatóságok azonnal felfortyannak és vádaskodnak, hogy a katonaság válogat. Ehelyett inkább lelkiismeretesen teljesítenék kötelességüket az újoneállításban.

A Legfőbb Udvari Haditanács mindezek alapján arra kérte az Udvari Kancelláriát, hogy szigorúan lépjen közbe és szüntesse meg ezeket a tarthatatlan, fegyelmetlen, önkényes állapotokat. Az átírat másolatát — tudomásulvétel végett — a Vezénylőtábornok is megkapta.⁸⁹

Még az 1797 év első heteiben olyan kellemetlen eset fordult elő a sorozással kapcsolatban, hogy a legfelsőbb hatóságoknak kellett közbelépniök, nehogy esetleg az egész országra kiterjedő zavar keletkezzék belőle. A Legfőbb Udvari Haditanács ugyanis még az előző év novemberében elrendelte, hogy a magyar seregzredek részére toborzott újoncok közül 2400 embert a délvidéki és horvát határőrcsapatok részére kell átadni. A Vezénylőtábornok foganatosította bár a rendeletet, felhívta azonban a Legfőbb Udvari Haditanács figyelmét, hogy ez az intézkedés a magyar nemzetben visszatetszést szülhet, ami nem volna kívánatos, hiszen a nemzet nagy buzgalommal igyekszik most újoncokkal ellátni a magyar ezredeket. Javasolta, hogy a határőrezredeket inkább a harc-téren levő magyar ezredek állományából egészítsék ki, mert ez nem fog feltűnni az országban.

A Haditanács azonban nem törődött a magyar alkot-

⁸⁹ Gen. 1797—51—260.

mánvos felfogással és a Vezénylőtábornok javaslatát sem fogadta meg.⁹⁰

Amikor pedig a már ismételten említett 50.000 újonc sorozására került a sor, a Legfőbb Udvari Haditanács megint meghagyta, hogy azok közül újabb 7000 újonc adandó át a határőr csapatoknak. A Vezénylőtábornok megismétele előbb említett jelentését és javaslatát, de persze most is ercdménytelenül.⁹¹

Amitől a Vezénylőtábornok tartott, az hamarosan be is kövekezett. Szatmármegye alispánja, Luby Károly, írásban tudatta, a Deving-ezred toborzóparancsnokával, hogy megyéjéből újoncot csakis az illetékes magyar ezred részére ad, az idegen határőrök számára pedig egyáltalában nem ad, máskülönben a toborzást beszünteti.⁹²

A tiltakozó irat a Legfőbb Udvari Haditanácshoz került, az pedig az Udvari Kancellária beavatkozását kérte, mert a háború viselésére igen káros lett volna, ha a szatmári alispán példáját más megyék is követik.

Az Udvari Kancellária a Helytartótanácsot utasította, hogy a szatmári alispánra parancsoljon rá: a Haditanácshoz küldött válaszában pedig azt mondotta, hogy a határőr csapatok magyar katonaságnak tekintendők, mert az 1792. évi III. t.-c. kimondja, hogy a határőröknek magyar törzstisztjei legyenek. Kétségkívül gyenge megindokolás volt.

Az Udvari Haditanács ezt a választ megküldte a Vezénylőtábornoknak, azonkívül másolatban a DeVins-ezred toborzóparancsnoka is megkapta azzal, hogy a szatmármegyei alispánnal közölje. A vitás kérdést ezzel megoldották.⁹³

Említettük, hogy azóta, amióta az újoncok alkalmasságának feltételeit enyhítették, a polgári közigazgatási hatóságok már nem panaszkodtak amiatt, hogy a katonaság a hatóságilag állított újoncok közt válogat. Ehelyett más panasz esett.

Még az 1797. év márciusának végén feljelentés érkezett a Helytartótanácsához, hogy a katonaság a hatóságilag állított újoncokkal durván bánik. A Helytartótanács a nádorhoz, a nádor pedig a Legfőbb Udvari Haditanácshoz továbbította a panaszíratot.

Az ügyet, a Legfőbb Udvari Haditanács rendelete alapján 1797. április 15-án vegyes bizottság vizsgálta meg, melyben a katonaság részéről báró Winkler tábornok, Rosenau

⁹⁰ Gen. 1796—51—554.

⁹¹ Gen. 1796—51—640.

⁹² Gen. 1797—51—44.

⁹³ Gen. 1797—51—95.

alezredes mint a pesti Transporthaus parancsnoka, dr. Haberelein törzsorvos és Wachter hadbiztos vett részt, a Helytartótanácsot pedig Szily József pestmegyei alispán képviselte.

A vegyes bizottság mindenekelőtt mérlegelendőnek ajánlotta, hogy 50.000 újoncot a legnagyobb sietséggel bajos ügy előteremteni, hogy azok az előírt feltételeknek teljesen megfeleljenek. Így beteg emberek is kerültek az újoncok közé. s a hatóságok a nagy sietségben tanulóifjakat és vándorló idegen mesterlegényeket, sőt a családi körülmények figyelmen kívül hagyásával családapákat, telkesgazdákat és egyéb adófizetőket is a sorozáshoz kényszerítettek, akiket azután nemcsak a hönvágy gyötört, hanem legyengültek és megbetegedtek holott egész életükben egészségesek voltak.

Megállapította továbbá a bizottság hogy a hatóságok által sebtében és nagy számmal átadott újoncok részére a sorozóhelyeken elegendő katonaruha nem lévén, egy részüket silány polgári ruhájukban, sőt csupán fehérműben indították útbá. Természetes, hogy az újoncok ilyen körülmények között csak ellenszenvet érezhettek a katonaság iránt, mely otthonukról elszakította őket. Hozzá még éppen a három legkeményebb téli hónapban voltak úton ezek az újoncszállítmányok, s csak akkor kerültek kellő felügyelet és kellő életkörülmények közé, amikor Pestre érkeztek.

Útközben sok újonc megbetegedett. Mivel Kassától, Temesvártól, Szegedtől vagy Pécestől Pestig sehol sem volt katonakórház, a betegeket szekéren kellett Pestre hozni, ahol a két katonakórház vette ápolásba. A bizottság meggyőződött a gondos ápolásról, a kórházak tisztaságáról, az élvezhető ételekről és jó italokról; az újonc 1 krajcárért már enni kaphatott; sertéshúst és halat egészségi szempontból nem volt szabad a kórházban a betegeknek adni. A betegszobákat azonban a bizottságnak csakis a katonatagjai nézték meg, mert Szily alispán vonakodott oda belépni. A pesti helyőrségi lelkész hivatalos naplója szerint április közepéig mintegy 550 újonc halt meg, nagyrészüik nős ember volt és hönvágban pusztult el.

Az 50.000 újonc közül, kisebb-nagyobb szállítmányokban, három hónap alatt körülbelül a fele ment át Pesten. Itt a Gránátos-laktanyában⁹⁴ levő Transporthausban helyezték el, felruházták és felszerelték, azután azonnal a harctérre indították őket. Nem felelt meg a valóságnak a feljelentés azon állítása, hogy az újoncok zsúfoltan voltak elhelyezve és minden életfeltételt nélkülözniök kellett, ami miatt 7.800 ember meghalt közülök.

A vegyesbizottság mindezeket jegyzőkönyvbe foglalva terjesztette elő a Vezénylőtábornoknak, aki azután a Leg-

⁹⁴ Ma Központi Városház.

főbb Haditanácsnak tett részletes jelentést, valamint hasonlóképen a Helytartótanácsot is tájékoztatta.

A jegyzőkönyvön kívül a Transporthaus parancsnoka külön jelentést is terjesztett fel, amelyben a következőket adta elő: Szily alispán mondta neki, hogy a nádorhoz ő tette a feljelentést, mert mások úgy tájékoztatták őt, ő maga azonban sohasem járt a gránátos-laktanyában. Hozzáfűzte a Transporthaus parancsnoka, hogy a panasz tehát elhamarkodott volt és csak megszegvenítő a feljelentőre, hogy a jegyzőkönyvet alá kellett írnia, mely a feljelentésben foglalt vádak valótlanágát állapítja meg.

A jegyzőkönyvnek az újoncok minőségére vonatkozó adatai — sajnos — azt a megállapítást igazolták, amelyet — miként fentebb láttuk — a Legfőbb Udvari Haditanács a magyar hatóságok részéről állított újoncok silány minőségére vonatkozólag tett.⁹⁵

A háború az 1797. év végével befejeződött. Az esztendő utolsó hónapjai alatt már nem volt sorozás vagy toborzás így az újoncszedéssel kapcsolatban sem esett több panasz sem a polgári hatóságok, sem pedig a katonaság részéről.

vitéz Berkó István.

⁹⁵ Gen. 1797—51—198.

Monarchiánk egykori katonai közigazgatása.

Minden sikeres hadjárat alatt és után, hosszabb vagy rövidebb időre az ellenségtől elvett és saját csapataink által megszállt területek új közigazgatását kell berendezni, hogy a rendes élet ismét megkezdődjék, illetve folytatódjék. Ez az új vezetés a háborúk alatt mindig katonai kézbe került, mivel rendkívüli helyzetekben a polgári közigazgatás a maga lassú, sokszor bonyolult, de mindig körülményes módszereivel nem tudott és nem tud ennek a célnak megfelelni.

A katonai közigazgatás többnyire csak időleges, azonban Monarchiánk bizonyos területein, a különleges viszonyoknál fogva, hosszú ideig, évszázadokon át is működött.

Természetesen katonai közigazgatáson általában nem azt értjük, hogy a keretében működő összes személyek tényleges katonák legyenek. A legelső napokban valóban csak tisztán katonai hatóságok működnek mindaddig, míg ezeket fel nem váltják a hadtáp-, majd a közigazgatási hatóságok, melyeknek keretében persze már számos polgári egyén, szakember tesz szolgálatot, de mindig katonai vezetés alatt.

Az igazságszolgáltatás, — kezdve a rögtönítélő bíróságtól — szintén jóideig a hadbírótság kezében van. Ezt a háború különleges viszonyai kívánják meg, amíg azután felállítják a megszálló állam szerveiből a polgári bíróságokat, melyek elvileg a megszállt ország, vagy országrész törvénykezése szerint ítélnének. Az 1870/71-i háborúban a megszállt Franciaországban, de 1878-ban Boszniában is, hamarosan teljes polgári közigazgatást szerveztek katonai vezetés alatt.

A Monarchia azonban keleti részében, különösen a XVIII. század eleje óta a törököktől visszavett területen, teljes katonai vezetést honosított meg, mely nemcsak a közigazgatás összes ágait foglalta magába, hanem a legmesszebbmenő módon az úgynevezett „házközösségek” („Communitäten”) útján még a magánjogba, sőt a családi életbe is belemélyült.

Az úgynevezett katonai határőrvidék, — melyet 1873-ban oszlattak csak fel — teljesen katonai közigazgatás alatt állott, melyet Savoyai Jenő herceg szervezett meg. 1699-ben.

a karlócai béke megkötése után a Duna, Tisza, Maros és Száva által határolt, visszahódított területen az úgynevezett szlavóniai és tisza-marosi „Grenzgeneralat”-ot alakította meg, gróf Lamberg, illetve báró Schlichting vezetése alatt. A pozsereváci béke (1718) után pedig a temesvári „Generalat”-ot gróf Mercy Claudius és a belgrádi katonai „General-Gouvernement”-et Württemberg Sándor herceg vezetése alatt állította fel. Később még az erdélyi (székely és román) határörvidéket is megszervezte.

A karlócai békével (1699) visszakerült nyugat-horvátországi vidéken — Lika és Krbava — az ott már meglévő határörterületek bevonásával, megszervezték a károlyvárosi (Karlovac), a varazsdi „Generalat”-ot és a „Banal-Grenze”-t: utóbbit közvetlenül Horvátország bánjának rendelték alá.

1747-ben az egész előbb említett területet ezredkörletekbe osztották be, melyek mindegyike, a gyermekeket is beleértve kb. 80.000 lelket számlált. Minden ezred húsz század-körletre tagozódott. Ez a szervezet, a század-körletek egyes eltolódásait leszámítva, nagyjában 1873-ig maradt meg.

Ezekben az ezred- és század-körletekben az egész polgári és katonai közigazgatás — beleértve még a fegyelmi fenytő jogot is, mely az egész lakosságra kiterjedt, — az ezred- és századparancsnokok kezében volt egyesítve. A szűkebb értelemben vett közigazgatási szolgálatot külön erre kiképzett tiszt, a „Verwaltungsoffizier” végezte.

Ezt a szigorú katonai szervezetet az akkori bizonytalan viszonyok követelték meg. A határmentén még mindig átlátogató fosztogató török bandák ellen, állandó erős őrség volt szükséges, melynek a terepet jól kellett ismernie és melyet a közeli községekből meg lehetett erősíteni.

Ezenkívül a határörvidék katonai kordonja egészségügyi szolgálatot is végzett, amennyiben sokhelyütt határzárállomásokat létesítettek a pestis, kolera és más ragályos betegségek behurcolásának meggátolására. A keletről jövő utazókat fertőtlenítették. 8—14 napig is visszatartották külön erre a célra épített szállásokban.

Az újonnan visszacsatolt területeken igen sok félvad szerbiai menekült, szökevény, az Ozmán-birodalomból mindenféle kóbor nép, szegénylegény, kalandor húzódott meg. A szigorú katonai szervezés és állandó vezetés alatt sikerült ebből a sokfajta népből szorgalmas, földművelő nemzedéket faragni és falvakba letelepíteni. Mivel nem az egyén, hanem egyes családok kaptak földet, ezek ragaszkodtak is állandó lakóhelyükhöz. A teljesen lakatlan vidékekre Mercy tábornok, Schlichting tanácsára lotharingiai, elzászi és sváb telepeket hívott meg.

Midőn 1717-ben a Temesi-bánság ismét visszakerült a Monarchia kötelékébe, a lehető legrosszabb állapotban volt.

A 164 éves török uralom alatt az eredeti magyar őslakosság jóformán teljesen kipusztult. A hajdan oly termékeny területen mocsaras ingoványok váltakoztak sivár homokbuckákkal. A vadvizes, sásos és eliszaposodott, tunyafolyású vizek között csak vadat lehetett találni — még a gyümölcsfákat is kipusztították. A néhány ezer megmaradt, többnyire oláh lakos a lehető legprimitívebb viszonyok között pásztorkodásból, vadászatból, halászatból — és rablásból élt.

A törökök közelsége miatt, Savoyai Jenő herceg tanácsára, a Bánságot nem csatolták vissza az anyaországhoz, hanem ott teljesen katonai közigazgatást rendeztek be, míg a viszonyok nyugodtabbá nem váltak és a rendes termelő munka meg nem kezdődhetett.

Az új katonai kormányzat első dolga volt a teljesen elpusztított terület benépesítése. Mivel a karlócai béke után Magyarországra telepített szerb lakossággal hatóságaink részben igen kedvezőtlen tapasztalatokat tettek, ezúttal német családokat hoztak a Bánságba. A legelsőek már 1716-ban érkeztek meg, ezekkel gróf Mercy nagyobbrészt külön községeket építtetett. 1765-ban ismét ügynököket küldtek ki a Német Birodalomba, akik most már 400 sváb családdal érkeztek meg. A nős telepes családok napi 12 krajcárt, minden gyermekek után 2—2 krajcárt, a nőtlenek és özvegyek pedig napi 6 krajcár segélyt kaptak. Bécsben, a jelentkezés után, a telepesek útiköltségképen 3—3 forintot kaptak. Budára érkezve pedig ismét ugyanannyit. Az utazás nagyobb része főleg a Dunán történt.

A Bánságba beérkezve, a telepeseknek előleget adtak házaik felépítésére, ennek a felét öt év alatt kellett visszafizetni, a másik felét a kincstár elengedte.

Ezek a szorgalmas bevándorolt családok a földeket mintszerűen művelték meg és csakhamar jólétre, gazdagságra tettek szert. Falvaik rendezettek voltak, szép, egyenes, széles utcákkal, iskoláik számosak és jók. Nemzetiségüket és nyelvüket megőrizték. Az általános szolgálati nyelv azonban, sajnos, nem a magyar, hanem a német volt és maradt.

Gróf Mercy mindenekelőtt a rendelkezésére álló gyalog- és lovaskatonaság egy részét a határmenti őrsőkön helyezte el; ezek vetették meg a későbbi határőrvidék alapját. Ezen őrsők katonasága leszerelés után is ott maradt. Az új kormányzat legfontosabb dolgai közé tartozott a meglévő várak és megerősített „palánk”-ok rendbehozatala.

A pozseváci béke után, a visszahódított Bánságban alig volt város. Temesvár, Arad, Szeged csak kis cölöpgáttal meg-

erősített és körülvett várak voltak. A kereskedők és iparosok a külvárosokban, az úgynevezett „palánk”-okban tanyáztak. Szabadka, Ujvidék, Versec, Fehértemplom, Pancsova, Nagykikinda 1720 után kezd csak várossá fejlődni. Temesvár erődítményeit kijavították, kibővítették. 1729-ben épült fel a nagy „Erdélyi laktanya”, mely még ma is használatban van. A világháború előtt is. óriási területén két teljes tüzérezredet helyeztünk el benne.

Gróf Mercy Temesvárt mintavárossá fejlesztette; gondoskodott jóvizű kútak fúrásáról, csatornázásról; az utcákat kiköveztette. 1729-ben építették a mostani Gyárvárosban a vízvezeték központját, melyben a Bega vizét megtisztították és úgy bocsátották a lakosság rendelkezésére. Az egészségügyi viszonyok javítására egyáltalában nagy figyelmet fordított. A pestis veszedelme miatt pl. egyideig a miséket nem a templomban, hanem a szabadban mondták. A pestisben elhunytakat nem temették el, hanem elégették. stb.

Temesvárnak szerencséje volt a várparancsnokaival is; egyik jobban gondoskodott a városról, mint a másik. Gróf Mercy kormányzót, akinek annyit köszönhetett. 1753-ban Olaszországba vezényelték, ahol 1754-ben hősi halált halt.

A kormányzatót 1736-ig ideiglenesen Temesvár várparancsnoka, báró Engelshofen vette át; őt gróf Hamilton váltotta fel. Utóbbi főfeladatának tekintette, hogy befejezze Temesvár erődítményeinek újjáépítését. Az események igazolták ennek a munkának szükségességét. Gróf Hamilton is kitűnően működött, akárcsak elődei. Midőn 1738-ban elhunyt, Temesvár éppoly őszintén meggyászolta, mint négy év előtt gróf Mercy tábornokot. Gróf Hamilton helyeztette ismét üzembe pl. Herkulesfürdőt a híres gyógyfürdőt; az épületek részben még ma is használatban vannak.

1759-ben ismét báró Engelshofen vette át a kormányzatot. Ő többek között a nagy Mercy-féle laktanyán kívül, még egy hatalmas kaszárnyát építtetett a mérnökök és műszaki alakulatok részére, továbbá egy, az akkori viszonyokhoz képest igen nagy és modern polgári és katonai kórházat is. 1744-ben vetették meg alapját az új Józsefvárosnak, a pétervárad-kapu előtt. Az újonnan épült Mehala külvárosba pedig ráé telepeket, földmunkásokat helyeztek el.

Engelshofen a Bánságban laktanyákat építtetett a gyalogság és lovasság számára. Csákován, Lugoson, Karánsebesen, Újpecsen, Versecen, Pancsován, Mehádián, Nagybecskerekben, Fehértemplomban és Ujaradon. Ezek a laktanyák annakidején mintaszerűek voltak; néhány épület még ma is használatban van.

Temesvár új építkezésénél tervszerűen jártak el. Pontosan kitűzték az utcák vonalát: nincs is ott girbe-görbe utca

ma sem. A Belvárosnak, az úgynevezett „Vár”-nak területe nem nagy, de olyan mint egy kis modellváros; látszik, hogy egy gondolkodó fő tervei szerint épült. Tervszerűen fejlesztették a Józsefvárost, a Gyárvárost, Mehalát, sőt még egy új külvárost is építettek a „Majorokat”: utóbbi 1900 körül az Erzsébetváros nevet kapta és végleg Temesvárhoz csatolták.

Ami a föld kihasználását illeti, *gróf Mercy tábornok, de utódai is tulajdonképpen a mai értelemben vett irányított gazdálkodást vezették be.* Nagy gondot fordítottak a gyümölcs- és eperfa ültetésére, meghatározva minden vidéken minő gyümölcsfák ültetendők. A karánsebesi cseresznye pl. még ma is igen híres.

Nagy súlyt vetettek a selyemhernyó tenyésztésére is. Évögből a Bega mentén eperfa-ültetéseket kezdtek meg. Mivel azonban csakhamar rájöttek, hogy a föld ott nem felelt meg, Versec, Fehértemplom, Detta és Csákova lettek később az eperfaültetvények és így a selyemhernyótenyésztés központjai is. A selyemhernyótenyésztés lelke, Abbate Rossi Mantuából bevándorolt szakember volt. Az eperfák és a selyemhernyó pusztítását halállal büntették. Felemlítendő még, hogy már a XVIII. század első felében Giroda környékén rizst is termeltek; csak azért hagyták abba, mert állítólag a rizsföldek vízzel való elöntése „a levegőt rontotta”.

A második török háború kitörésekor a lakosság egy részét, mely a Bánság déli részeiben tartózkodott vak rémület fogta el; elmenekültek, úgy hogy később új telepésekről kellett gondoskodni. Olasz, spanyol és sváb kézműveseken kívül, akkor elzásziakat is telepítettek. A magyar területen lévő német községek mind megőrizték német jellegüket, sőt például az elzászi lakosságú Charleville, St. Hubert és Seultour még francia nevüket is; igaz, hogy a lakosság eredetére csak a francia családnevek figyelmeztetnek, különben teljesen elnémetesedtek. Mindazonáltal bennünket magyarokat szeretnek azzal vádolni, hogy erőszakosan magyarosítunk.

Érdekes és felemlítendő jelenség a bevándorolt svábok nagy asszimiláló képessége. Míg kisebbségben voltak, ők tanulták meg szomszédaik nyelvét, akiket azonban előbb-utóbb felszívtak. Mihelyt többségbe kerültek, megkövetelték a mindenkori kisebbségtől, hogy most már ők beszéljenek németül. Elég sok eredetileg magyar és román község németesedett így el az idők folyamán. Viszont a világháború előtti években a Bánság német lakosságának nagy része magyarul is beszélt.

A kultúrmunkák legfontosabb tényezői közé tartozott az útépítés. Gróf Mercy és utódai a katonaság segítségével nekifogtak az úthálózat kiépítéséhez, ami a kőben olyan

szegény vidéken abban az időben, amikor alig álltak szekéren kívül más eszközök rendelkezésre, igazán nagy feladat volt. Csak a katonaság és a katonailag szervezett munkásosztatok segítségével voltak képesek ezt a nehéz feladatot megoldani.

A mai „Organisation Todt“-nak elődjét tehát már a XVIII. század első harmadában a Bánságban megtaláljuk. Régi hadseregünkben — melyet sokan annyira szeretnek ócsárolni — a mostani célszerű szervezetet már évszázadok előtt ismerték: sajnos azonban, hogy a bevált katonai szervezeteket az idők folyamán sokszor elfelejtettük.

A legnehezebb feladatok egyike volt a vadvizek lecsapolása és a folyók szabályozása. Temesvár közvetlen környezete is tulajdonképpen egy nagy nagy mocsár volt a visszafoglalás után. A kultúrmunkát ott kezdték meg, mert a sok mocsár természetszerűleg az éghajlatot, az egészségügyi viszonyokat igen kedvezőtlenül befolyásolta.

A legnagyobb mocsár már Szőregnél kezdődött; a Marostól délre és a Tiszától keletre terült el, nagyobb volt mint a Balaton (598 km²) és a Fertő tava (535 km²) együttvéve.

A nagy munka után a Maros, a Bega és a Temes mocsarait csapolták le; majd a két utóbbi folyót hajózhatóvá tették. Később folytatták a nagyszabású csatornaépítkezést, több mint 500 km. hosszúságban. 1759—60-ban Fremant holland mérnök a Mercy-csatornát fejezte be; Kostély és Topolovecnél zsilipiket, a csatorna mentén pedig új községeket építve.

Ugyanilyen szakértelemmel, külföldi mérnökök segítségével fogtak bele az ilancsai és alibunári mocsarak kiszáritásához. Az úgynevezett Alibunári-mocsarak helyén spanyol ezredek leszerelt katonái építették Uj-Barcelonát, mely ma a Nagybecskerek nevet viseli. A sok mocsár persze miazmáival és kigőzölgéseivel megfertőzte az egész vidéket és már ezért is neki kellett fogni a lecsapoláshoz és a kiszáritáshoz, nem is szólva a termőföldnyerés fontosságáról.

Azonban gróf Mercy tábornok, és különösen Engelshofen nagy figyelmet szentelt a bányászatnak is. Utóbbinak kormányzata alatt fedezték fel és helyezték üzembe Oravica, Dognácska, Szászka és Moldava bányáit. Hübner Dávid és Johann von Brandenburg tűntek ki különösen ezen a téren. Utóbbi építette a boksáni kóhókat is.

A bevándorolt lakosság szorgalma meghozta gyümölcsét; aránylag rövid idő alatt jólétre tett szert, meggazdagodott; azonban III. Károly királyunknak szerencsétlen második török hadjárata a Bánság lakosságára is igen kedvezőtlen hatással volt. A telepések a déli vidékekről elmenekültek a

betört törökök elől, a Temesvár környékén lévő német falvakba. Házaikat felégették, marháikat elhajtották.

Midőn 1739-ben falvaikba visszatértek, ott csak romokat találtak. Az egész kultúrunkát újból kellett kezdeni. Akkor ismét telepítettek németeket, sőt schweiziakat is. Utóbbiak között sok volt a kézműves.

A lakosságnak húszévi adómentességet engedélyeztek; sok községet akkor teljesen újjá kellett építeni.

Állandó békét a Bánság lakossága csak 1789. óta élvezett. 1789—1791-ben a török hadjárat alatt Laudon tábornok ugyan ismét bevette Belgrád várát, de a szisztovai békekötés következtében Ausztria visszaadta a törököknek minden hódítását, tehát Belgrádot is. A hároméves háború semmi kézzelfogható eredményt nem hozott; azonban ettől az időtől fogva a Bánát az állandó virágzás és gazdasági fellendülés korát élte 1849-ig.

A bánsági katonai kormányzat tevékenységével bővebben foglalkoztam, mert az páratlan a maga nemében és olyan eredményeket ért el, melyeket követendőnek tekintettünk 1915-ben és melyek irányadóak ma is.

1717. után Belgrádot is kiépítették. A vár környékén német telepek alapítottak községeket mint pl. Marienwörthöt, Osterdorftot, melyek ma a Mirjevo, illetve Ostruznica nevet viselik. Lakói teljesen elszárvosodtak. Az egykori kultúra nyomai azonban a Belgrád körüli falvakban még most is meglátszanak.

A Dunától és a Szávától délre fekvő vidékeken, ahol a würtembergi herceg volt a kormányzó, a katonai kormányzat nem honosodott meg, mert ezeket a területeket az idők folyamán ismét vissza kellett adni a törököknek, oláhoknak és később a szerbeknek.

Jenő herceg a mocsaras Duna-Dráva sarkában fekvő bélyei hirtokán. — mely a XIX. század végén Frigyes főherceg, 1919 után pedig részben a jugoszláv állam tulajdonába ment át — számos svábot telepített meg nagy községekben, kik még ma is megvannak.

A katonai határőrvidék letelepített lakossága a XVIII. század folyamán mind nagyobb jólétre tett szert. Ezt azzal hálálta meg, hogy 1809-ben, majd 1813—14-ben, lakosságának 14—14.5%-át szállította fegyverbe. Ugyanakkor Ausztriában a lakosságnak csak 4.5%-a. Magyarországon pedig 1—1.5%-a teljesített katonai szolgálatot.

A Bánságban, Főrvátországban és Szlavóniában szerzett jó tapasztalatokat felhasználva, 1774-ben, midőn Bukovina felszabadulva a török uralom alól Ausztriához került, ott is megalapozták a katonai közigazgatást és szervezésével báró

Splényi altábornagyot bízták meg. Ő, ugyanúgy mint utóda: Enzenberg tábornok, — a 2. erdélyi oláh határőrezred volt parancsnoka. — feladatát kitűnően oldotta meg. Sok németet telepítettek a román és rutén lakosság közé. A katonai közigazgatás közegei pártatlanok, megbízhatóak és megvesztegethetetlenek voltak, úgy hogy nemcsak az egész tartomány virult fel, hanem a lakosság is láthatólag meggazdagodott. Ezt a történetírók és szakemberek egyhangúlag elismerik és benne látják okát annak, hogy a bukovinai közigazgatás mindig sokkal jobb volt, mint a szomszédos Galiciában.

Azonban II. József császár, 1786-ban egy szemleútja után, a lembergi Gubernium tanácsára, Enzenberg tábornok ellenzése dacára a katonai közigazgatást megszüntette és a tartományt Galiciába kebelezte be. Ugyanabban az évben rossz termés volt, éhínség tört ki; a többit megtette a lengyel autonóm kormányzat gyöngesége, kapkodása, úgy hogy Bukovina önállóságát néhány év múlva ismét visszaállították. A katonai közigazgatás helyett azonban polgárit szerveztek.

Midőn a Monarchia 1914 nyarán fegyvert fogott, nem volt anyagilag, de különösen az élelmezés terén, egy hosszú, nagy háborúra felkészülve. Igaz, hogy a Monarchia az élelmezés terén majdnem teljesen autark volt, azonban az egységes elosztásra és pótlásra semminemű előkészületet nem tettek. Tartalékokat nem halmoztak fel, úgy hogy csakhamar nehézségek álltak be ezen a téren is, különösen midőn az oroszok 1914 őszén Bukovinát és Galicia nagy részét, tehát Ausztriának földművelő tartományait megszállták.

A hiányt az élelmezésben növelte az a körülmény, hogy a földművelő férfilakosság nagy részét katonai szolgálatra hívták be, ez a termelésnél hiányzott; másrészt sokkal több fogyott, mint béke idején. Hiszen tudjuk pl. hogy a földműves ember megközelítőleg sem fogyasztott annyi húst, mint pl. a mozgósított katona.

Az előkészületeket hátráltatták a parlamentek is, melyek mindenbe beleszólva, a konkrét hadművelési terveket megnehezítették. Hiányzott azonban a megfelelően kiképzett személyzet is, mert tulajdonképpen milliós tömegek élelmezésével csak a hadsereg hadbiztossága foglalkozott, de itt is csak egyesek voltak teljesértékű munkaerőknek tekinthetők.

A polgári közigazgatás egyáltalában nem volt előkészítve arra, hogy milliós tömegek élelmezését lebonyolítsa. Egyes személyek ugyan igen ügyesek voltak, jól váltak be, de a nagy gépezet nem működött kellő módon. A helyzet ezen a téren Ausztriában lényegesen rosszabb volt mint Magyarországon, mert rögtönzésekkel kellett dolgozni. Így már a háború első évében is, sokhelyütt nagyobb élelmezési nehézség-

gek léptek fel és ezért a hadvezetés, de az ország kormánya is örömmel fogadta Szerbia megszállását, melynek igen jó híre volt mint agrár államnak. Néhány hónappal később, a gorlicei csata után, már Lengyelország tetemes részét is sikerült megszállni és így meg volt a mód, hogy a Monarchia és szövetségeseinek élélmézését kielégíthessék.

A hadvezetés a megszállt területeken teljesen katonai közigazgatást kívánt, hogy azok készleteit, terményeit minden felesleges bürokratizmustól mentesen, a leggyorsabban összegyűjthesse és kihasználhassa. Hamarosan jelentkeztek azonban a politikusok, kik ebből a fontos problémából is mindjárt pártkérdést csináltak.

Így az osztrák Reichsrat lengyel képviselői — ezek voltak a mindenkori kormány leghívebb támaszai — azt akarták, hogy a meghódított orosz-lengyel területet csatolják Galiciához. A magyar kormány viszont azt kívánta, hogy Szerbiát magyar érdekerületnek tekintsék és közigazgatása magyar kézbe kerüljön. Félttek a trializmustól, a délszláv eszme terjeszkedésétől. Mindkét parlament attól tartott, hogy ha ilyen hatalmas területek tisztán katonai kormányzat alá kerülnének, ezáltal a centralisztikus irányzat erősödnék meg.

Így azután az 1915—16-ban felállított, úgynevezett katonai főkormányzóságoknak bizonyos kompromisszum jellemeük volt. Az illető katonai kormányzó egyéniségétől, felfogásától, jellemétől függött a kormányzat iránya.

A belgrádi katonai főkormányzóságnál eleinte túlságosan kedveztek a délszláv felfogásnak. De 1916 tavaszán gróf Tisza István miniszterelnök beutazta a megszállt Szerbia egyes részeit. Személyes benyomásai alapján új, politikától mentes kormányzatot, új rendszert kért öfelségétől. A király helyt adott gróf Tisza kérésének, nagyobb személyeserek következtek be, különösen a vezető állásokban és ezáltal új feszesebb rendszer is köszöntött be. A szerbiai kormányzat teljesen katonai kézbe került, de a főkormányzó, báró Rhemen Adolf vezérezredes mellé, közigazgatási szakembert is állítottak, a Balkán alapos ismerőjét, dr. Thalóczy Lajos közös pénzügyminiszteri osztályfőnök személyében.

A legnagyobb nehézséget okozta a kellően képzett közigazgatási személyzet teljes hiánya. A Monarchiában sohasem számoltak azzal, hogy nagy területeket aránylag hosszú ideig kell majd megszállva tartani és közigazgatásukról huzamos időn át kell gondoskodni. A személyzetet, hogy úgy mondjam, egyenként kellett összekeresni. Szükséges volt persze, hogy mindenki a német (a szolgálati nyelven kívül) szerb nyelven is legalább szükségszerűen beszéljen.

A különböző szakembereket a honi minisztériumok csak igen nehezen akarták rendelkezésre bocsátani és akkor is különösen eleinte, nem éppen a javát adták. Az a vélemény alakult ki, hogy a megszállt orosz-lengyel rész Ausztria, Szerbia pedig Magyarország érdekkörébe tartozik. Ennek következtében a szerbiai személyzet legnagyobb részét Magyar- és Horvátországból, továbbá a Bosznia-Hercegovinai kormányzattól kapta. A legnagyobb nehézséget a szerb nyelvnek legalább is a szolgálati igényeknek megfelelő tudása okozta. Ezen a téren a legjobb személyzetet Bosznia és Hercegovina katonai kormányzata bocsátotta rendelkezésre. Érdekes és felemlítendő, hogy a meghódított Szerbiában a benszüllött lakosság a magyar közigazgatási személyzetet jobban szerette mint a horvátot. A horvát-szerb viszály és ellentét már 1916-ban is jelentkezett.

Mivel azonban a rendelkezésre bocsátott közigazgatási személyzet megközelítőleg sem fedte a szükségletet, a hadvezetés kénytelen volt tartalékos, továbbá sebesült és nyugdíjas tiszteket a közigazgatás szolgálatába állítani. Ezek a tisztek, de a rendelkezésre bocsátott fiatal polgári egyének is, mielőtt szolgálatukat megkezdték volna, többhónapos tanfolyamot végeztek, melyen főleg a gyakorlati, a mindennapi életben szükséges alapismereteket sajátították el.

El kell ismerni, hogy a belgrádi közigazgatási tanfolyamot — dr. Thallóczy legfőbb vezetése alatt — igen ügyesen szervezték meg. A fiatal közigazgatási hivatalnokokat nagy körültekintéssel készítették elő jövőendő hivatásukra, nagy súlyt vetve a különleges szerb viszonyokra. A tanfolyamokat végzett hallgatók a gyakorlati életre előkészítve igen jól váltak be, hogy úgymondjam, tudtak a szerb nép nyelvén beszélni. Ezen nemcsak a tényleges nyelvet hanem a nép lelkületét is értem. Mindazonáltal igen sok nehézséget kellett leküzdeni. Különösen hiányoztak a közellátás terén gyakorlott egyének. Tulajdonképpen a megszállt Szerbiában 1916 őszétől fogva működött csak a közigazgatás zökkenők nélkül, súrlódástól mentesen. Akkor már az új vezető egyéniségek, szakemberek érvényesíthették tudásukat.

A császári és királyi hadseregfőparancsnokság a Savoyai Jenő herceg által szervezett katonai közigazgatást, — mely évszázadokon át teljesen bevált — szerette volna életre hívni; tervét azonban több oknál fogva nem tudta végrehajtani.

Először is a megszállt területeken, a hágai egyezmény értelmében, az addig érvényben lévő szerb törvényeket kellett alkalmazni az esetleg meglévő benszüllött közigazgatási személyzet felhasználásával. Utóbbiról azonban nemigen

lehetett szó, mert a szerb hatóságok személyzete elmenekült, csak később sikerült a községek élére bennszüülött előljáróságot állítani.

A Központi Hatalmak felfogása szerint, nem volt lehetséges a szigorúan vett katonai közigazgatás, mint annakidején Jenő herceg korában a Bánságban és a határőrvidéken. Csak a vezetést sikerült teljesen katonai kézben tartani, miáltal a közigazgatás gyorsá, bürokráciától és politikától mentessé vált, főleg pedig tisztakezű volt és maradt. *A Monarchiában és a mostani háborúban annyira divatos „központokat”, részvénytársaságokat, melyek nyereségre dolgoztak és állami jogkörrel akartak működni, a katonai kormányzás a megszállt Szerbia területén nem engedélyezte, mert csak arra voltak jók, hogy a közellátási cikkeket drágítsák.*

Ha hibák fordultak elő a közigazgatásban, hamarosan segítettek rajtuk, a visszaéléseket pedig szigorúan megtorolták. Az u. n. kerületi hatóságok „Kreiskommandók” megfeleltek a határőrvidék ezredparancsnokságainak, a „Bezirkskommandók” pedig a századparancsnokságoknak. A kerületi parancsnoknak közigazgatási szakközege, mondhatni jobb keze egy-egy „Zivilkommissär”, polgári biztos volt, aki a polgári életben főszolgabíró, alispán stb. volt és így közigazgatási gyakorlattal is rendelkezett.

A katonai főkormányzásnál a „Zivil-Kommissariat”, vagyis a polgári biztos hatáskörébe tartoztak: a pénzügyi, igazságügyi, vallás- és közoktatásügyi és politikai osztályok. Ezek vezetői kiváló szakemberek voltak, kiket Magyarország becsatolt a hadvezetőség rendelkezésére.

A belgrádi katonai kormányzás igen eredményesen működhetett; neki adták meg a legnagyobb önállóságot. A vezető állásban lévő férfiak keményjellelű, alapostudású emberek voltak, úgy hogy a megszállt Szerbiában 1917-ben, de különösen 1918-ban, főleg gazdasági téren, igen szép eredményeket mutattak fel nemcsak a földművelés, termelés, hanem a bányászat, erdészeti, állattenyésztés terén is. Sokkal többet exportáltak mint annakidején a független Szerbiából, emellett a nép megélhetése is jó, sőt legtöbb tekintetben jobb volt mint a Monarchiában.

A katonai kormányzás eleinte szintén büntetésekkel akarta célját elérni, a többtermelést fokozni, a drágulást megakadályozni, az árakat letörni: hamarosan rájöttek azonban arra, hogy ezt a célt jutalmakkal, serkentésekkel sokkal jobban lehet elérni.

A szerbiai katonai kormányzat nemcsak önmagát, és a megszálló csapatokat — 13 hadtáp félzászlóaljtal és a Monarchiából odatelepitett 3 gyalog- és 2 lovasezred póttétét

tartotta el, hanem még kb. 38 millió korona felesleget is mutatott ki.

A szerbiai katonai főkormányzóság jó nyomon haladt, midőn Savoyai Jenő herceg bevált közigazgatási elveit tette magáévá azoknak felhasználásával, Szerbia különleges föld- és néprajzi viszonyainak figyelembevételével vezette közel három éven át a megszállt déli területek közigazgatását.

Suhay Imre

Gróf Széchenyi István mint katona.

Széchenyi katonai pályafutásáról többen írtak részletesen, legutóbb az Irodalomtörténeti Közlemények 1942. évfolyamában Széchenyi életének alapos ismerője, Viszota Gyula. Azt, aki Széchenyi életének e másfél évtizedéről megbízható adatokra kíváncsi, — ha csak maga nem akarja végigbolyongani a Napló rengetegét és végigböngészni a kiadott és kiadatlan adatok tömkelegét — bízvást figyelmeztetem erre a kronologikus rendjében világosan tájékoztató értekezésre.

Az alábbiakban három kérdésre keresek választ: mennyiben volt alkalmas Széchenyi a katonai pályára, miféle ambíciók hevítették őt a katonaeletben és miféle nyoma maradt szolgálati és szolgálaton kívüli katonaeletének?

Tájékozásul megemlítem, hogy főforrásom Széchenyi naplóinak Viszota-kiadása; ez részemre szinte fölöslegessé tette a jegyzetek adását. Ahol dátumra hivatkozom, ott az olvasó könnyen ellenőrizheti állításaimat a Viszota-féle kiadás megfelelő dátumának kikeresésével; másutt ugyanezen kiadás Mutatóinak segítségével, pl. Széchenyi István nevé-nél. Széchenyi testsúlyára fölsorolt adatok alapján.

a) Széchenyi termete.

„Széchenyi erős, de nem atlétai, magas, de nem túlemelt alakú férfiú volt, a legarányosabb növéssel, hajlékony tagokkal, jólformált mellel, izmos, edzett karral, és közép-nagyságú napsütött kezekkel” — így szól róla a legrészletesebb és leghitelesebb leírás, Kemény Zsigmondé.

Hány centimétert jelent ez a szó: magas? A rendőrség nemzetközi megállapodása szerint 180—200 cm; igen magas 200 cm. fölött, — de ez a nemzetközi mérték nem fogadható el magyar író szavának értelmezésére. Bartucz Lajos szerint magyar viszonyoknak megfelelően „magas = 170—180 cm., 180 fölött van az „igen magas”, amit Kemény Zsigmond „túlemelt” szóval fejez ki.

Ezen az általánosságon túlmenő pontossággal akartam meghatározni Széchenyi testmagasságát. Katonai törzskönyvi lapjának másolatát megszereztem, de ebben a ma-

gasság föltüntetve nincsen. Halálakor a mérést, úgy látszik, elmúlasztották. Feltűnő, hogy Széchenyi maga — testsúlyának elég gyakori ellenőrzése szinte különössé teszi — magasságát föl nem jegyezte. Ennek pótlásául arra gondoltam, hogy következtetést vonok Széchenyi termetére a Széchenyi-Muzeumban őrzött ruháiból. Mikuska Ferenc, a Magyarországi Szabóiparosok Szövetségének elnöke, kérésre szíves volt ezeket a méréseket elvégezni; ugyanő a mérés alapján Széchenyi magasságát 173 cm-re becsülte.

A becslés a következő adatokra épült: pantallónadrág derékig 106 cm., mente „derékhossz“ 45 cm. Ehhez az összesen 151 cm-hez Mikuska úr hozzáadta az Amerling festményen lemért fejmagasságot (22 cm.).

Nézetem szerint a ruha alapján helyesebb lenne a 174 cm-es becslés. De ha föltételezzük, hogy Széchenyi főnmaradt ruhája a döblingi évekből való, akkor a ruha alapján megállapított magasság a 60—70 év közötti férfiúra illik, pedig ebben a korban már észrevehető a test alacsonyodása, ami 70 éves korig két-három cm-t is elérhet. A 174 cm-hez tehát egy-két cm-t hozzáadhatunk, így Széchenyi férfikori testmagasságát 175—176 cm-re tehetjük. Ez felel még leginkább Kemény Zsigmond szavainak: magas, de nem túlmélt alakú.

Széchenyi elég sűrűn följegyezte testsúlyát. Nemcsak egészségi okból figyelte ezt, hanem amint öngúnyolódásából és naplójának egyéb helyeiből kitetszik, adott a karcsúságra, még pedig nemcsak magánál, hanem másoknál is. Legjobb barátját, Wesselényi Miklóst, helytelenítő mellékízzel nevezi naplójában vastagnak (der Dicke). Egyik Károlyi gróffal gúnyból fogadott, hogy Károlyi 1827 szept. 8-án este 6-kor 161 és félfont (= 91,5 kg.) súlyú lesz. Az 1829-i lóverseny és állatkiállítás alkalmával természetesen ott forgolódott a látogatók közt feltűnő Crescentia körül és megmérte őt is, kísérőjével, Hunyadyné Zichy Julietta grófnővel együtt. A 30 éves Crescentia — ekkor már négy élő gyermek anyja, — csak 62 kg-ig (117 font) vitte, mostoha-lánya, a nála 9 évvel ifjabb Julietta 72 kg-ot (128 font) nyomott.

Magasságához képest Széchenyi sohasem volt elhízva. 1830 előtt 122—127 font (68—71,2 kg.) közt ingadozott a testsúlya. 1830 végén, ehhez viszonyítva, csakugyan hízásnak indult. Ez év nyarára esik a híres, Kostantinápolyig terjedt aldunai útja. Útközben evés után fürdött — ettől lázas beteg lett, gyomra felmondta a szolgálatot. „Csont és bőr vagyok, sárga, mint a viasz“, — írja Konstantinápolyból Wesselényinek. Egy hónapnál tovább tartott, míg annyira összeszedte magát, hogy megint lóra ülhetett hazaútazás vé-

gett. E súlyos betegség után Pestre érkezve hónapokig gáncsolja saját falánkságát, zabálását, „valósággal halálra eszem magamat.“ December közepén jegyzi Naplójába azt, hogy már nem érez mohó étvágyat. Még ezután is állandó a panaszja, hogy dagad a hasa, már körtealakú a teste.

A legnagyobb testsúlyt mégis 1831-ben, november 7-én jegyzi föl: 138 font (= 77.5 kg.) Sajnos, e két esetben nem tudjuk, hogy ruha nélkül állott-e mérlegre, mint szokott, de ha így is történt, ez a súly még mindig nem torzítja el annyira a 175—176 cm-es magas férfi alakját, mint azt Széchenyi önmagáról írja. Mellékesen megemlítem, hogy ez a gyarapodás átmeneti volt, testsúlya a későbbi években 128-ra, sőt (ez esetben ruhával együtt) 114 fontra (alig 64. tehát ruha nélkül 60—62 kg-ra) száll alá.

Karcsú, sokszor és hosszú időn át sovány volt a teste. Ilyennek látta a 37 éves Széchenyit Kazinczy: „vékonytestű, igen fekete hajú és szemű, vastag, fekete, csaknem összenőtt szemöldökű, fiatal, de grávis, azonban széptónusú nyájas úr.“

Ezt a testet Széchenyi elvi meggyőződésből edzette, szinte mondhatnók gyötörte.

b) Fizikai ereje és ügyessége.¹

Nem a fizikai erőt tartotta az ember legfontosabb tulajdonságának. Gyakran visszatérő gondolata, hogy erő körül egyesül minden e világon, de az erkölcsi erő körül. „mint a világegyetemben a naprendszerek Isten körül.“ Nem a fizikai erő uralkodik, mert akkor az ökor parancsolna az embernek. „Semmi az, ha valaki jól lovagol, táncol, labdázik, úszik, versel“, fő a férfiasság és erő, „e körül egyesül az emberiség.“ Különböző kifejezésekkel ugyanaz a gondolat.

A szellem primátusa azonban nem teszi fölöslegessé, sőt megköveteli a test edzését. A testgyakorlás nemcsak örömet szerez és erősít, hanem — és ez lényegesen emeli értékét Széchenyinek örökösen önjavításra irányuló pillantásában — elterel a buja gondolatoktól. „A jellem összefügg az egészséggel“, ezért nagy, kiszámíthatatlan becsű minden, ami erősíti az egészséget, élesíti az érzékeket: ez növeli az ember függetlenségét, eltávolít az érzékiségtől. „ezért szeretem a vadászatot, különösen lóhátot.“

A napoleoni háborúk után ezért igyekezett meghonosítani a falkavadászatot. 1820 végén annyira lázba ejtette őt

¹ Sportteljesítményeiről több helyt írt Siklóssy László.

és Eszterházy Vincét egy sikerült falkavadászat, hogy kutyafalkát szereztek, aláírásokat gyűjtöttek a falkavadászat rendszeresítésére és vállalták az esetleges hiány fedezését.

Testedző mulatozásának állandó kísérője a fogadás. A fogadásokat az angoloktól tanulhatta, különösen lóversenyek alkalmával. Elvileg helyeselte a fogadást, mert ez gondolkodásra, számításra kényszeríti az embert, és arra izgatja, hogy a legjobb eredményre törekedjék. Már 1816 tavaszán írja Liebenbergnek, hogy 700 arany erejéig úszik fogadásokban a simmeringi lóversenyekre. Később is látjuk fogadásait derűre-borúra. Fogad Esterházy Vincével pisztoly-céllövésre, 100 forintja bánja. Fogad Leikammal, hogy gróf Hunyady 1825-ben nem kap 250 pengőforintot a gyapjú mázsájáért. (à 56 kg.). 20 frankba fogad Esterházy Pállal két hadtörténetíró, a Ségur és Gourgaud párbajára. Fogad arra, hogy az oroszok 1828-ban nem, de 1829-ben eljutnak Konstantinápolyba. Fogad — és 10 arany veszteség dacára meg van elégedve, — hogy Bóhus eljut-e Vácra 1 óra 36' alatt: valószínűleg lóháton. Fogadni akar, de úgylátszik nem akad pártnerre, hogy Bécsből Pestre lovagol ugyanazon a lovón 24 óra alatt. — milyen modern ötlet. A fogadás sokféle tárgya közt persze legfontosabb a sport, ebben is a lóverseny. Ezzel — mint az előbbi példák mutatják, — szorosan összefügg az idő mérése, ami valósággal verévé vált. A fogadások ebben ösztönzőleg hatottak rá. „5 és 1/2 óra alatt tettem meg az útát Bécsből Felsbergig, nagy megerőltetéssel 5 óra is elég lenne, de 4 és 1/2-re már nem lehetne fogadni“ írja Naplójában 1820. okt. 31-én. Gondolkozóba esik Wesselényi kocsisának hetvenkedésén: 2 nap Zsibórol Pestre, 4 nap alatt Bécsbe hají — „hihető ez?“

Saját teljesítményeit gyakran méri. 1820 dec. 3-án Cenkről csukott könnyű kocsijában 4 lóval 24 óra alatt érkezik Pestre (kb. 220 km.) 1821 okt. 3-án Debrecenből Pestig a 26 mérföldnyi (kb. 190 km.) útát váltatlan lovakkal 60 óra alatt teszi meg, „csak négy mérföld kivétel a Hortobágyon“. Elég jellemző adat az utak különbözősége. Bábóljáról 1822 februárjában 16 óra alatt ér Pestre (kb. 100 km.) Férfias mulatság a kocsizás is, de gyerekjáték is lehet, asszonyoktól is kitelik. Azonban legény legyen a talpán, aki utána csinálja lovas és gyalogbravúrijait.

„Hatodikán reggel indultam Montbelliarból (Schwarzenberg herceg főhadiszállásáról) — írja 1814 január 14-én — és 2 és 1/2 nap alatt tettem meg az útát Metz környékéig, ahol a kitűnő Blüchert találtam“. Ez a levél Mannheimből kelt, visszatérő útjából, mert az üzenetváltás fontossága. (megtudni, hogy mi Blücher terve) nem tűrte meg az ellenség közelébe jutás veszélyét. A V alakú út légvonalban

450 km., — Széchenyi följegyzése szerint, amely a távolságokat is föltüntető menetlevél alapján készülhetett, s így számításba vehette a különböző kanyarulatokat, 138 lieue-nyi, vagyis több, mint 600 km. (1 lieue $\approx$ 4444 m.)

Ilyen teljesítmény után a pozsony—cenki 80 km-es lovaglásnak inkább az a delikát gondolat ad érdekességet, hogy Széchenyi, Crescentia imádója, otthagya az országgyűlés székhelyét arra az időre, amíg a férj a fővárostól távollenni kénytelen. Sportszerű jelentősége van a Sopron—kirchschlagi (4½ óra oda, ugyanannyi vissza) téli útnak, és a lóversenyeken való részvételnek. 1821 július 8-án Diószegről Debrecenbe lovagol. Ez a távolság nem nagy, talán lépésben ment végig, talán nagy kerülővel: az út 5 órájába került. Debrecenbe érve, ugyanazon a lovon versenyt futtat és nyer. — Dagadó kebellet jegyzi fel azt a diadalát, melyet a napjainkig csillogóhírű Sándor Móric fölött aratott. A verseny közben leszakadt a lovára akasztott súly, és kézben vitte tovább a célig, hogy az előírt megterhelésben hiány ne essék — így ért be elsőnek. A közönség tapssal ünnepelte a győztest, Berzsényi ódát írt róla — Széchenyi rémületére. Széchenyinek t. i. minden eszméje száz mással függött össze, ő nem ok nélkül írta, hogy egy eszme ezer másikat szül. A lóverseny az egyesülést szolgálta, sok más eszmével együtt. Mi lesz az egyesüléssel, ha az óda elidegeníti tőle Sándor Móricot? Nosza elő a hajszálbetűkön nyargaló tollat és már szalad is a levél: „Édes Berzsényim. Nagyon tisztelt Hazámfia és Honnunk valódi díszé“... változtassa meg a verset, mert Sándort nehéz volt rábírnai a versenyre, ő tudta, hogy nem nyerhet. Az ostoba közönség azt hiszi, hogy az a jó lovag, aki nyer, pedig „ezt a sebes ló teszi... Gátot vetne működésembe. Nem is talál diadal fiának nevezni „szegény elsoványodott sárga testemet, ifjú abban és erős a lélek, de a tokja annál hitványabb“.

Ennek a levélbe került gondolatnak, hogy t. i. a maga előtérbe tolása árthat terveinek, ikerestvére és a Naplóba rejtőzött az, hogy végzetes következményekkel járhat terveire a legkisebb balsiker. Csak báránnyelők tarkítják az ég kékjét, ő már a zivatar csattogását hallja. A lóverseny fölvirágoztatására indított mozgalom neveltségessé válik és az egész magyar ellenzék felozlását idézheti elő, ha veszt a simmeringi lóversenyen — írja visszafojtott lélekzetel a Naplóba, — aztán, szerencsére, nyer.

A lovaglás megmaradt kedvenc sportjának. Pestről lóháton gyakran rándult ki egyedül, vagy többedmagával Palotára nyúlászni, Fótira a Károlyiakhoz, Gödöllőre Grassalkovichékhoz, Gyálpusztára vadászni Mayerffihez. Kelés volt

a térdén, de azért ellovagol Törökbálintig és vissza, hogy helyet nézzon a lóverseny céljára. Ha más nem került, a „városerdőbe,” vagy a budai lovaglóiiskolába nézett el, ahol ha nem is láthatta Crescentiát, legalább szívhatta azt a levegőt, amelyben az előző vagy következő órákban az Ő kosztüm-jét fodrozta, az Ő arcát rózsázta az erdők felől jövő friss fuvalom, ahol Ő, a kegyetlen, tudott lovagolni akkor is, mikor Széchenyi betegen feküdt.

Lovasteljesítményeivel vetekednek gyaloglásai. Ezekről nagy keleti útjától kezdve tudunk. Kis-Ázsiában. Görögországban 1818—19 telén a legtöbb útát még lóháton tette meg, de a szicíliai vesztegzárban reggel 6-kor, negyedórai úszás után 20 (angol) mérföldes ($\approx$ 32 km) gyaloglásra indult naponta, majd gyalog járta körül csaknem az egész szigetet. Messinától Palermóig, 25 napon át, napi 20—40 mérföldet ($\approx$ 32—64 km.) gyalogolva. „Eleinte igen fáradt voltam, aztán kellemesebb lett... Erkölesi tulajdonságaink akaratumk szerint szunnyadnak el, vagy maradnak ébren, ugyanígy van restünk.”

Ebben az útjában jegyzi föl magáról, hogy minden hegyet meg akar mászni. Föl is ment a többi közt a kisázsiai Olympusra, és a hegymászás úgy kimerítette, hogy utána sem enni, sem aludni nem bírt, több órára megsiketült. Az Etna láttára ugyanez az ellenállhatatlan vágy vett erőt rajta. Már a tengerről napokon át gyönyörködött benne, „lehet-e szebb, mint ez az egyetlen, magas, terméketlen, vad vulkán, mely virágos kert fölött uralkodik”. A hosszúra nyúló tengeri úton 4 napon át legnagyobb és legkellemesebb időtöltés ennek a hófödte csúcsnak a bámulása volt. „Talán semmisen tudna visszatartani az Etna megmászásától” írja és valóban felkapaszkodik a kráter pereméig, megvetéssel hagyva hátra filológus kísérőjét, aki 40 évére hivatkozva az „angol háznál” maradt el: „ez a Silenus sohasem lehetett derekas férfi, engem föl vitt akaratom”.

Hasonló hegymászásról még csak egyről tudunk életében, de ez nem végződött ilyen szépen. 34 éves korában (1825. júl. 6.) 14 óras úttal ment a Pic Du Midire. Ott megrémült a borzalmas szakadékok fölött: „nincs szörnyűbb érzés, mint szakadék fölött lebegni... félelmes gondolat néhány ezer lábnyira zuhanni... magas hegyben sohasem érzem magam otthonosan.”

Viszonylag sík úton többször tesz imponáló távgyaloglást. Épen a keleti útról hazaérkezve, 1819. jún. 25-én Bécsből gyalog megy 14 és $\frac{1}{2}$ óra alatt Cenkre. Följegyzése szerint ez 11 mérföld = 81—82 km. Az út valóban annyi térkép szerint is. Egy órára $5 \frac{1}{2}$ km. esik, pihenésre alig hagy-

hatott időt. Vegyék figyelembe sportszakértőink, hogy a napjainkban divatos „marathoni futásban” erre készülő atléták vesznek részt, pompás úton teszik meg a 60 km-t, egészen könnyű ruhában. Széchenyinek volt annyi esze, hogy lehetőség szerint kényelmes ruhát viselt, de bizonyos, hogy rendes öltözetben taposta végig a 80 km-nél nagyobb távolságot, olyan nyomorúságos úton, melyekhez hasonló pályát cross country versenyeken képzelhetünk. Ez a Bécs—cenki út életének legnagyobb gyalogló teljesítménye. Bele is fáradt a lába, és elhatározta, hogy ezután nem sajnál vándorlegényektől néhány garast sörre, borra. „Valóban alulról kellene kezdenünk az életet. Nem lennénk olyan igaztalanok a munkásosztályhoz, ha nyomorúságban tapasztalnók, mily keserű dolog előteremteti az édes kenyeret”.

Előfordult később, hogy Bécsbe félútig gyalog ment Pozsonyból. Gödöllőre Pestről — Grassalkovichékhoz — egy alkalommal gróf Károlyival 4 óra 45' alatt ért gyalog, más alkalommal 4½ óra alatt, pedig ekkor a kőbányai lóvasút mellett „segítenem kellett a fölrakásban” egy fuvarosnak, kinek szekereéről leesett egy nagy kő. Mellékesen megjegyezve, sejtjük-e már, hogy miért volt napbarnított a közép-nagyságú két kéz?

Erős gyalogútja volt még egy néhány: a somogy megyei Szentgyörgyvárról (saját birtoka) Keszthelyre 80 km, egy másik 11 órás út Püspökfürdőről Belényesre 7 mérföld (=54 km.) ennél megjegyzi, ezt is elhihetjük, hogy nem fáradt bele annyira, mint a bécs—cenkibe. Ezeknél az útnaknál a távolság helyes becslését jó térképen bárki ellenőrizheti.

Regényt lehetne írni Széchenyi lókedveléséről, de ilyen gyaloglások hallatára nem vehetjük pusztá kedélyhullámszáznak azt a kifakadást (mikor a lóverseny ügye minduntalan elakadt), hogy neki a ló közömbös, csak fényűzés, s ha nincs, jár gyalog.

Sporteredményeiből ennyinek ismerete elég arra, hogy helyreigazítsuk Kemény Zsigmondnak róla szóló leírását. „Erős, de nem atlétai” — mondja a vízuális és lelki leírásokban a titkolt redőkgig minden lényegest az anatomus biztonságával megmutató magyar. Azért mondja, mert az ő Széchenyi-arc képe tulajdonképen quadrifólium. — a főhős mellett — állandóan ott lebeg Batthyányi Kossuth és Wesselényi sziluettje. Ezek közül, már csak a nimbusz varázsa miatt is, az árvízi hajós tűnhetett atlétának, különösen abban az időben, amelyre legélesebben emlékezhetett Kemény, az 1848-at közvetlenül megelőző. Széchenyit már 60 évhez közeledő alakjában szerepeltető esztendőkből. Java férfikorában — nyugodtan bízom az ítéletet a napjaink sportházában élő olvasóra — atléta volt Széchenyi, atléta a legfeltűnőbbjéből.

A lovaglás, vadászat és gyaloglás azonban nem meríti ki az ő testedző műsorát. A közepesen fölülemelkedik úszásban is.

Az úszást élvezetté tette számára a tisztaság kedvelése. Saját külsejének gondozása és tisztántartása életszükségleti volt számára. Undorodott tudós és művész útítársaitól, akik mosdásra, borotválkozásra nem fordítottak annyi gondot, mint ő, — megszólta vadásztársait, akik izzadtan, diszkosan ülnek asztalhoz, úgy pipáznak, — esznek-isznak. Még kedvelt Liebenbergjének is azt ígéri Londonból, hogy hat borotvát visz neki, ha ezután naponta borotválkozik. Ő maga 1819-ben, mikor csaknem egy évi távollét után éjjel-nappal utazva rohant szüleihez, Nápolyból Bécsbe, naponta egy órát fordít mosdás, borotválkozás, étkezés céljára — s elhihetjük, hogy a tisztálkodás és öltözködés egy órájába került naponta a keleti úton is. A tisztaságot a civilizációval kapcsolta össze: milyen tiszták az angolok a törökökhöz képest. Természetesen megkövetelte a tisztaságot a maga környezetében is. Megvetéssel jegyzi fel Naplójában, hogy a mindig takarítatlan pesti színházban megtalálta az ott elvesztett amulettet, Crescentia ajándékát. Veréssel fenyegette aldunai útján a hajósokat, kik nem a Dunába köptek.

Ilyen sokoldalú sportolásnak előfeltétele és bizonyos mértékig következménye a Kemény leírásából ismert, arányos, hajlékony természet.

c) Háborús szolgálat.

Széchenyi 1809-ben gyermekfővel — jó öt hónappal 18-ik életévének betöltése előtt — katona lett, sőt főhadnagy, a magyar nemesi fölkelő sereg vezérkarában. Atyjának erre irányuló folyamodványát elutasította volt József nádor azzal az indokolással, hogy a vezérkarba csak elméletileg és gyakorlatilag képzett és érdemeket szerzett tisztak oszthatók be. Széchenyi Ferenc ekkor a császárhoz fordult és ez teljesítette a kérést, kinevezte Istvánt április 7-én bátyjával, Pállal együtt.

Gomez altábornagy, a nemesi fölkelő sereg kizemelt vezérkari főnöke, készítette elő a két ifjút a katonai szolgálatra, több tisztnek segítségül vételével. Pár havi iskolázásban volt részük 1809 elején, a bevonulásig, olyanforma idő, amilyen napjainkban „karpaszományosoknál” a csillag elnyeréséig telik el. Istvánt a győri sáncásás fölügyeleténél alkalmazták eleinte. Itt jó hasznát látta atyja gazdagságának. Parancsnoka lovat vétetett vele. Tisztársainak állítólag nem télt erre a nagy drágaságban, és ő lóháton nyargalhatott a

14 km. (7.000 öl) hosszú sánc mellett. Heteken át hajnali félháromtól éjfélig fáradozott az ellenőrzéssel és kifizetésekkel. Közben lelkendezett a fölkelő sereg szaporodásán. Ifjúi hevülékenységében odáig ment, hogy a 24.000 főnyire becsült fölkelő hadat képesnek hitte bármily ellenség legyőzésére — ha ugyan nem szülei megnyugtatóására írta az erről szóló bizakodó levelet.

Ismerjük azt a csónakújtját, amelyet a franciák által délről és keletről körülzárt Gyórtól Komáromig tett a Kis-Dunán, és amelyért „legfelsőbb elismerést” kapott. Ezt a kitüntetést már nem atyjának, a hitbizomány-alapító Ferencnek, hanem saját érdemének tulajdoníthatjuk. különben valószínűleg ezt is együtt kapta volna Pállal, mint a főhadnagyi rangot.

Komoly katonai teljesítményei ismereteseek az 1813—14-i hadjáratokból.

Schwarzenberg herceg főhadiszállásához volt beosztva. A herceg szerette, hogy futártisztjeinek jó lovuk legyen. Széchenyinek pedig voltak jó lovai; tudjuk, hogy sokat költött reájuk. De már a csehországi táborozás idején túlsokat követeltek tőle. „Futártisztársaim lovai is leromlottak. Lovaglásainkról fogalma sincs senkinek. Három postányira, azaz 10 mérföldnyire (=74 km.) is elküldenek lelkiismeretlenül saját lovaimon, takarmány nélkül. Ha egy patkó elvész, e cseh sziklákon úgy elmölik a ló patája, hogy vasalni sem lehet”.

Legnevezetesebb futárszolgálat a Lipcse mellett történt. Itt sem a jövődő majoresco előnye, a jó ló, hanem saját elhatározása szerzett neki elismerést.

Szeptember 3-án Prágából írja: „Látszik, hogy Napoleon nem szedheti össze seregét Lipcse előtt”. Elég jói sejtett vagy elég jól értesült a 22-ik évéhez közelgő és akkor éppen betegen fekvő futártiszt.

5-én jelzi, hogy gyógyulóban van, és készül újra Schwarzenberghez. Megírja, hogy Prágában 14.000 szövetséges és francia fekszik sebeiben. „Súlyosan és borzalmasan nehezedik a kegyetlen zsarnok erőszakja az emberiség fejére.”

Szeptember 13-án Teplitzből ír. Ez a város is tele van beteg és sebesült katonákkal. 21-én ugyaninnen jelenti, hogy *hullanak a franciák lovai*. Október 13-án írja: Európa sorsát döntik el most.

A következő napokról sógora, Zichy Ferdinánd ír november derekán: „Érthetetlen, hogy Pista semmit sem mesélt”. E levél szerint Schwarzenberg 16-án, 17-re virradólag Széchenyit Blücherhez küldte, hogy meghívja őt a 18-i csatára. „Nálunk ez a politikus módja az urak ebédrekérésé-

nek. István elvégezte a megbízást, elvitte Blücherhez azt a parancsot, hogy invitálja meg a svéd trónörökös is. A porosz vezér kétségeskedett azon, hogy „ezt a határozottan félbolondot“ e lépésre rábírhadják. Bernadotte lehetőség szerint kímélte svédjeit. Széchenyi ajánlkozott, hogy rábíri Bernadotteot az előnyomulásra. Lovat kapott Blüchertől, és Bernadotte szállásán előadta az ott tartózkodó porosz tiszteknek, hogy Bernadotteot a két császár és a porosz király nevében Lipcse ellen nyomulásra akarja fölhívni. Egyik porosz tiszt kérdezte, hogy van-e erre megbízása? Széchenyi megvallotta, hogy nincs, de legfeljebb fejét kockáztatja, annyit pedig megér a közjő. A trónörökös elé bocsáttatva, ennek habozására írásos igazolást kér arról, hogy átadta a három uralkodó meghívó üzenetét, mire Bernadotte elhatározta volna a Lipcse ellen vonulást. Erről a lovaglásról és szereplésről Széchenyi 1813-ban alig említ valamit. Október 22-ről egész röviden csak annyit jelent szüleinek, hogy a csata után Schwarzenberg egész kísérete előlépett: így ő is százados lett. November 6-án nyugodtabb helyre, Frankfurtba, „a Capuába“ érve, hosszabb levél elején ír ennyit: örülök, hogy volt *néhány* alkalom a tábornagy bizalmát és bajtársaim szeretetét megnyerni.“

A különböző forrásokból kideríthető valóság ez: Széchenyi okt. 16-án részt vett a lipcsei csata híres francia lovasrohamának föltartóztatására és visszaverésére indított ellentámadásban. 17-én jelen volt Schwarzenberg herceg főhadiszállásán, ahol a d. u. 2 órakor tartott haditanács elhatározta az általános támadást másnap, 18-án reggel 9 órára. Ugyanesak 17-én d. u. érkezett Schwarzenberghez Goltz ezredes Blücher üzenetével a legutóbbi harcokról. Schwarzenberg a 18-ára tervezett támadásról szóló útasítást átadta Goltz ezredesnek, Blücherhez való továbbítás végett. Egy idő múlva, tehát 17-én d. u. ugyanezt az útasítást szintén Blücherhez való továbbítás végett átadta Széchenyinek is, aki ezzel 17-én már *szürkületkor* megérkezett Blücherhez. Blücher értesíteni kívánta — útasítása szerint — a tőle jobbra álló svéd trónörökösit. Az értesítés vitelét Széchenyi — alaposan megrövidítve a lovának és magának járó éjjeli pihenőt — magára vállalta, sőt a svéd trónörökös előtt nem mint Blücher, hanem mint *Schwarzenberg megbízottja a három uralkodó nevében* fölszólította Bernadotteot a másnapi harcban való részvételre. Bernadotte ezen az éjjelen — megismételve a már 17-én nappal tett kérését — saját táborába hívta Blüchert, aki még ezen éjjel átment hozzá és izgalmas tanácskozás után a reggeli órákban tért vissza saját csapataihoz. A tanácskozásról szóló és 18-án reggel 8 órakor kelt jegyzőkönyvet aláírás végett utána kel-

lett küldeni. Széchenyi ez nap. 18-án hajnalban indult vissza Schwarzenberghez, miközben fáradt lova helyett másikat kért és kapott a Lichtenstein hadtesttől.

Viszota Gyula ezt a tényállást másképp látja. Számbavéve az ő nagy tekintélyét, kiemelem kifogásait. Szerinte Széchenyi 16-án indult Blücherhez és 17-én reggel érkezett oda. A reggeli érkezés ellen nyomatékos nehézségnek tartom Széchenyi „szürkületkor“ szavát. A 16-i indulás ellen súlyos érv Széchenyi 18-i visszafordulása. Szabad-e futártisztnak egy egész napot elvesztegetnie? A futártiszt viselkedésére világos képet látunk Goltz ezredes küldetésében. Ő 17-én délután érkezik Schwarzenberghez és ugyancsak d. u. 5-kor — nyilván az embernek-lónak kijáró rövid pihenő után — visszafordul és viszi magával Schwarzenberg haditanácsának új útasítását. Viszota második kifogása éppen Goltz küldetésével kapcsolatos. Mi szüksége volt Schwarzenbergnek új futár küldésére, hogyan képzelte, hogy Széchenyi korábban érkezhetik Blücherhez, mint Goltz, aki már ismerte az útát? Talán éppen azért, mert Goltz már ismerte az útát. Goltz 17-én d. e. nyilván részt vett Blücher hadmozdulataiban, derekas futtatást csinált a fővezér hadiszállásáig, amivel megismerhette az útát *egyik* irányban (katonaeMBER tudja, hogy *visszafelé* ugyanannak az útnak lényegesen más a képe!), de vajjon hogy bírja ő és hogy bírja lova az új útát, egy nap alatt a harmadik komoly igénybevétel? Hozzátehetjük, hogy az útasítás döntő fontosságú volt. Ha valakinek, Schwarzenbergnek tudnia kellett, hogy az útasítás végrehajtása a háború, sőt Európa sorsát határozza meg hosszú időre. Főlősleges-e ilyen útasítást két példányban küldeni? Főlősleges-e erre a célra külön futárt küldeni és nem hagyatkozni az alkalmi futárra, amilyen Goltz volt ebben az esetben?

Mellékesen említem, hogy Viszota szerint Széchenyi 16-áról 17-ére virradólag 8 óra alatt tette meg a Blücher szállásig vezető közel 40 km-nyi útát. „ami elég szép teljesítmény”, teszi hozzá. Főntebb láttuk Széchenyi sportteljesítményeit, láttuk, hogy a Pest—váci útra 1 óra 55 perccel soknak tartott: 40 km-nyi lovaglásra talán 2 órát számított. — gyalogteljesítményeinek ismeretében állíthatjuk, hogy 40 km. neki gyalog sem került volna 8 órájába. 8 órai lovaglással 58 km. sármalmas eredmény, ez a vánszorgás csak az éj sötétségével és a fölázott talajjal lenne menthető. Viszota Gyula természetesen említi is mind a kettőt.

Különös Viszota magyarázata Széchenyi másik útjáról, a svéd trónörököshöz. Viszota szerint Széchenyi 17-én reggel indul a svéd trónörököshöz, odaérkezik 17-én délután és ott átadja azt az üzenetet, amelyet ugyanebben az órában

(17-én d. u. 2-kor tartott haditanács után!), a svéd trónörökös szállásától mintegy 60 km-nyi távolságban, Schwarzenberg kézbesített Goltz ezredesnek Blücherhez való továbbítás végett. Ezt a nehézséget azzal próbálja áthidalni, hogy Széchenyi egyszerűen ütközetre szóló meghívást vitt, az időpontot aztán Blücher tudta megmondani 18-án hajnal előtt. Ez valószínűtlen, a főhadiszállás irodája részéről ilyen mulasztás föl nem tételezhető. A lipcsei lovaglás történetével kapcsolatban Viszota Gyula legsúlyosabbnak látszó érve az, hogy Széchenyi 1848-ban — egy eddig ismeretlen vállomásában — hazugságnak minősíti annak legérdekesebb részeit. Ezen az alapon Viszota állítja, hogy Széchenyi útja a svéd trónörököshöz nem volt önkéntes vállalkozás, ott ő a trónörökössel szemben nem lépett föl olyan határozottan, mint Zichy Ferdinánd leveléből képzelhető.

Széchenyi tagadását azonban nem lehet bizonyítéknak venni. Láttuk fentebb, miket állított önmagáról egészséges korában is: hogy a versenyfuttatásban nem a lovagé a diésőség, hanem a lováé. Már engedelmet kérek engem ne ültessenek se rossz, se jó ló hátára, mert levet. Ettől eltekintve, igen jó lovasnak kell lennie annak, aki versenylovat jól megüli és biztos marad nyergében akkor is, ha egyik kezében súlyt tart a kantárszár helyett. A győzelem tehát nem tisztán a lóé. De menjünk csak tovább. Az a bizonyos verseny, amelyben ő Sándor Mórival szemben nyert, vajjon csak a lovak különbségének lenne-e tulajdonítható akkor is, ha tökéletesen egyenlő ügyességű két lovas ült volna a két lovon? Ha olyan fontos a jó ló, miért volt Széchenyié jobb, miért nem volt jobb a jó lovat szinte szadiszztikusan pocskoló Sándor Mórivé? Abban a versenyben, ha nem Széchenyi ügyessége, akkor Széchenyi erkölcsi fölénye és lovak válogatásában, nevelésében való szakértelme győzött volna, nem a hűségesebb ló, mely a könnyelmű gazdát ugyanolyan igyekezettel szolgálja, mint a gondosat. — Más eseteket is ismerünk, amikor Széchenyi valóságos kéjjel ostorozza önmagát. Ő buta volt gyermekkorában, nem tudott magyarul, még kevésbé helyesírást, minden dolgát bután csinálta. — ha t. i. elhisszük mindazt, amit lesujtott lelkiállapotban vagy tréfából önmagáról állít. Ha pedig komolyan vesszük azt, amit 1848-as konvulziói közben magára ken, akkor ő volt az Antikrisztus. Az ő öregkori önostorozásával szemben ott áll a svéd trónörökös hadiszállásán 1815 okt. 18-án reggel 8-kor készített jegyzőkönyv: „*Miután herceg Schwarzenberg tábornagy azt a közlést tette Széchenyi gróf százados útján, hogy őfelségeik. Sándor cár, az osztrák császár és a porosz király az ellenséget megtámadni szándékoznak és kívánják, hogy az északi és a sziléziai hadsereg együttműködjék e nagy vállalkozás-*

ban...²¹ *Széchenyi tehát a svéd trónörökös előtt nem Blücher küldöttjeként, hanem Schwarzenberg küldöttjeként lépett föl. Nem írott útasítást adott át, hanem élőszóval adott elő — különben a jegyzőkönyv nem az ő személyét, hanem Schwarzenberg levelét toltta volna előtérbe.*

Vállalkozásának önkéntes volta csak tévedésből vonható kétségbe. Ő parancsot arra kapott, hogy Blücherhez vigye el a haditanács útasítását. Mint Goltznak Schwarzenbergtől, illő pihenő után Blüchertől neki is saját parancsnokához kellett visszatérnie. Illő pihenő volt részére az éjszaka 17-e és 18-a közt. Ezt használta föl a Bernadotte táborába lovaglásra. Lova a 17-én délutáni és 17—18. éjjeli lovaglás miatt volt fáradt 18-án hajnalban és nem a 17-én délutántól 18-án reggelig Bernadotte táborában való lebzseléstől. Blüchernek voltak saját futártisztjei, talán pihentebbek Széchenyinnél. Ha mégis Széchenyi ment. az alig magyarázható mássai, mint Széchenyi önkéntes jelentkezésével. Ennek az sem mondana ellen, ha Széchenyi nem 35 év múlva, hanem azon nyomban azt jelentette volna, hogy ő Blücher *parancsára* indult a svéd trónörököshöz. Aki katonáéknál önként vállalkozik egy parancs teljesítésére, az *önként* vállalkozik, de *parancsra* cselekszik, másképp nem is tehet.

Nincs adatunk Széchenyi e lovaglásának összefüggésére Blücher 18-i hajnali látogatásával Bernadottenál. De igen közeli a föltevés, hogy Széchenyi föllépése zavarta meg a svéd trónörökös kedélyét és emiatt hívta meg újból, most már sikerrel, Blüchert egy utolsó tanácskozásra. Ezek alapján részemről hitelesnek tartom a Schwarzenberg főhadiszállásán elterjedt véleményt, hogy Bernadotte habozásának megtörésében és ezzel a lipcei csata eredményének előidézésében nevezetes része volt a magyar huszárkapitánynak. De hogyan is tételezzük föl a józan Széchenyiről a nála különben is szokatlan alaptalan öndicséretet olyan helyzetben, amelyben a Blüchertől és a svéd trónörököstől jövő-menő futárok és maguk a találkozó fővezérek hamarosan és csúfosan leleplezhették volna a csalafintaságot?

December 3-án negatív eredményű, de nagy teljesítményről számol be Széchenyi. Drezda elfoglalása után, több fogságba esett francia tábornok megszökött. Franciaországba jutásuk megakadályozása végett, a svájci határ ellenőrzésére Freiburgtól Schaffhausenig a népből milíciát kellett szerveznie Széchenyinek. Frankfurttól Baselbe lovagolt, innen Lauffenburgon át Schaffhausenbe és Constanzba, majd a földadat végzése után (a tábornokok fogságba estek, bár nem itt, hanem Strassburgnál) Stockachon és Stuttgarton át vissza Frankfurtra. Ezt az utat Frankfurttól írt leveleinek keltezé-

séből következtetve, nov. 23- és december 3. között tette meg, a pontos időhatárokat nem ismerjük. Maga az út légvonalban 700 km. fölött van.

Párisig még volt néhány nagyobb lovaglása, ezek közül a Montbéliard-metzi útról már szoltam. Másféle multságáról 1814 márciusában értesít.

Az Arcis Sur Aube város környékére szorult franciák roppant veszteségeket szenvedtek e hó 20-án. „A nap éppen lehanyatlott a hegy fölött, mikor egy francia lovasoszlop dühös rohamot intézett ágyúinkra és éppen arra a helyre, amelyre igénytelen személyemet állítottam. Ezek a divatbábák megvadultak a sok golyótól és úgy jöttek, mint a vak legyek. Mindent halomra döntöttek, kivéve engem, az éjszaka azonban olyan sötét volt, hogy e kis csatát a kozákok nyerték meg, akik éjjel sokkal jobban látnak, mint ezek az elvakult franciák.”

A futárszolgálatban élvezhette Széchenyi az öntevékenységet. Függetlenségre vágyó lelke még nagyobb örömet remélt attól, hogy beléphetett a Hessen-Homburg huszárezredbe, melyben századparancsnokságot vásárolt.

Napoleon első leverése után Olaszországba utazott és bevonult az 5. (akkor angol kormányzóherceg) huszárezredhez, melyben egyelőre csak egy szárny parancsnokságát vehette át. De ezzel a szárnnyal napokon át, mint *önálló* parancsnok teljesíthetett szolgálatot!

1815 április közepén egyezséget kötött egyik tisztjársával, melynek értelmében átvehette az ezredesi 2-ik század parancsnokságát. Ezt az egyezséget nevetségesen drágának mondja. Költségét szaporította az, hogy a századparancsnoksághoz jutás fölötti örömeiben, háromszoros áron vásárolt lovakat. Ekkor kapott új meghívást arra, hogy Schwarzenberg herceg mellé menjen. Csakhogy ő, Olaszország közepén, mint századparancsnok, elérte minden fiatal katonatiszt legragyogóbb álmát: „szinte állandóan *elkülönítve* vagyok századdal, tábornoki címért sem cserélnék”. Emiatt jelentette azt, hogy szerencsétlen lórólesés nagy fájdalmat okozott neki, egészsége különben is annyira legyengült már korábban, hogy napokon át távol kell maradnia századától.

Ezt írta április 29-én. A következő napokról Starhemberg Gundaker dandár parancsnok írásban adta „kérés nélkül” vitézi tetteinek felsorolását.

Május 2-án, rohamot vezetett százada egyik szárnyával „oly ügyességgel és elszántsággal, hogy pár pillanat alatt zavarbahozta az ellenséges lövesságot és azt — több sébével nem törődve — nevezetes veszteséget okozva, a gyalogságig és tűzérőségig üldözte.” Május 4-én Maceratánál a civitanovai útra

előreküldve, egy óránál tovább tartotta fenn az ellenséges testőrlovasságot s ezzel lehetővé tette, hogy az osztrák elővéd elérje a főútat és az ellenséget rendetlen visszavonulásra kényszerítse, majd teljesen szétszórja. 14-én a legvitézebbül támogatta Eötvös századost, ki túlnyomó ellenséges lovassággal keveredett közelharcba; ezután Széchenyi különös hidegvérrel és elszántsággal rohant meg egy ellenséges gyalogtömeget és azt teljesen szétugrasztotta.

A háborúval végeszakadt az önálló parancsnokoskodásnak. Nem csoda, hogy hamar ráunt a békebeli szolgálatra. Elégületlensége kiterjedt általában a katonaságra, sőt az egész Monarchiára. Az eleinte unalmas térképezéshez még mintha megjöjt volna a kedve: 1809 végén el akarja vinni a hadgyakorlatok tervrajzát szüleinek Pestre, hogy megmagyarázza. Ilyenfajta érdeklődés alig mutatkozik későbbi katonai pályáján. Szemeit nem közvetlen kötelességére, hanem annál elérhetetlenül magasabbra szegezte. Ami szorosan előtte állott, arra állandóan panaszol Naplójában. Föl nem jegyzett panaszai már korábban is lehettek.

Öntudatos tiszthez illően legdicsőbb pályának nézte a katonaságot. „Ki szolgált jobban a hazának. — dohog — valami kutya firkonc ügyvéd, ki az Istent és a világot csalja, vagy a derék közlegény, kinek egyetlen téli hadjáratát nem lehet megfizetni semmiféle jutalommal. És ezeknek a Wellingtonnál vitézebb harcosoknak soraiha fegyenceket állítanak.” Rossz a fegyver, rossz a ló, nadrágja sincs a luszárnak, rosszul élelmezik, koldulni kénytelen. 1814 késő őszen Olaszországba utazva, Bolognáig valami 800 kéregető osztrák katonának adott 5 garásával 200 váltóforintot. — A tiszteknél az érdem jutalma azonos a büntetéssel: nyugdíjazás.

Saját elképzelésének alapvonalait megismerhetjük Naplójából.

Életírói sokszor megmosolyogták 1820-ban bihardiószei főlesztendejére összeállított programját: görögországi úti jegyzeteinek rendezése, mennyire egyeztethető össze a lélek tökéletessége az életbölcseccsel, lótenyésztésről, kis háború és előőrsi szolgálat, teljes reform Ausztriában, neveléstervezés, regénybefejezés, Child Harold fordítása. Homeros olvasása, magyar történelembe és jogba belefeküdni.

Óriási program, de észre kell vennünk, hogy több pontja egycélú. A lótenyésztés, a kisháború és előőrsi szolgálat, továbbá a neveléstervezés tulajdonképpen alkotórésze a „teljes reform Ausztriában” fogalmának, ugyanennek kiegészítő része a magyar történelem és jog tanulása, alapvetése a bölcselkedő egyeztetés a lélek tökéletessége és az életböl-

cesesség között... Már hallottuk Széchenyitől, hogy egy eszme ezer másikat szül.

A hölcselkedő alapvetésének egyik problémája az, hogy megbocsátható-e a csel, színjátszás, hypokrizis, csalás. Ha ezzel elcsábíthatjuk a leányt, kit nőül venni akarunk, vagy megverhetjük-e az ellenséget, vagy megmenthetjük a hazát?¹

Ráismerünk a problémára szellemének történetében. Tudunk vívódásairól, a Metternich herceggel folytatott tárgyalások kapcsán, melyek folyamán világosan kellett látnia, hogy gondolatainak őszinte föltárása egyformán lehetetlenné tenné őt a kormány és a nemzet előtt. Azon kell bámulnunk, hogy is bírhatta másfél évtizeden át a katonai szolgálatot, hogy is vállalhatott politikai szerepet az, aki ilyen szentimentálisan fogta föl a lelkiismeret kérdését? Az ő világnézete és az erre épülő reformterve igen mélyre ásott erkölcsi alapon nyugszik. A programból egészen kódös Ausztria teljes reformja. Az a lelkesedés, melyet Széchenyi az alkotmányos Anglia intézményei, az a homályos rajongás, melyet a szabad Amerika iránt táplált, nem teszi bizonyossá, hogy Ausztriát hasonlónak kívánta volna formálni. Az ő fölfogása szerint különböző nemzeteket különböző fejlettség fokán csak különböző intézmények boldogíthatnak.

Nevelésügyi gondolataiból ide a hadüggyel kapcsolatosak tartoznak. Az ifjúságot ezek szerint úgy kell nevelni, hogy „gyermekkortól szokja meg alárendelni minden szenvedélyét a haza dicsőségének és előnyének. Testileg és lelkileg mindenki legyen képes, szükség esetén, a hon védelmére, bármilyen rendben született és nőt föl. A hódítóval szemben. (Napoleon árnyéka borult Széchenyi gondolataira) megsemmisítő legyen a hideg és meggondolt hazaszeretet, a becsület alapelveinek átgondolása és a vitézség megszokása.“ Tanítani kell az életmegvetést, szoktatni kell az embereket az ágyúdörgéshez, a fáradsághoz. Ausztria 25 éven át túrta, hogy verjék, végül „Isten megkönyörült butaságunkon, és megakarta alázni ellenségünket. Természetesen legjobb fegyver és fölszerelés a szerencse, de mégis értelmetlen dolog, hogy ne fordítsunk fáradságot a szerencse megérdemlésére, kikényszerítésére és megtartására“.¹

A naplóból összeállíthatjuk a hadseregére vonatkozó nézeteit is. Ezek szerint az ezred minősége az ezredestől függ.

Jó szokás az angol ezredekben a tisztikar együttétkezésé. Nem mondja ugyan, hogy miért, de az ő örökké oktató modorából kitalálhatjuk elképzelését: a parancsnok itt hatékonyan nevelheti a legénység nevelőit. A csapatot békében kell kiképezni, 5—6 év alatt bármiféle nemzetbelit jó katonává

¹ Naplók I. 578. 577., II. 59. 56/7.

lehet formálni, természetesen „különböző módokon, mert az egyiket természetes bátorság és becsületérzés vezeti oda, ahova a másikat vasfegyelem, borzasztó büntetés, vagy vallás viszi el... Hadgyakorlaton és fölszerelésben semmit sem adok arra, aminek végcélja nem a csata és háború.“

Hivatásos katonához illően lenézi a képzetlen tömegeit. Elképzeli 14—70 év közötti lakosság fölfegyverzését, de ezzel szembeállítja a tizedrésznyi jól képzett sereg fogalmát. — az ebben szolgált rokkantak részére fénves ellátást kíván.¹

A tábornok ne veresse meg magát, háborúban használja ki a terepet. „Ha hadseregem lenne, mindig beásatnám, mint a mezei egereket.“ A tábornok gondolja meg minden parancsát. Végrehajthatatlan parancs engedetlenséget szül, de ütközethen feltétlen engedelmességet kell követelnie. „Ha egy zászlóaljtól azt a jelentést venném, hogy állását többé nem tarthatja, nyugodtan kérdezném a hírhözótól, hogy él-e még parancsnoka? Ha igen akkor szerencsét kívánnék halálos órájához. Védje a rábizott falut egyedül a kutya, míg megdöglik. Mit számít egy ostoba ezred a csatában?...“ Ha vészületett is Széchenyivel a főcél állandó szemmel tartása, most sejtethetjük, hogy hol keményedett meg benne a szív az erők szétforgácsolására vezető mellékcélokkal szemben.

A helyőrségi szolgálatban hadtudományi munkát is olvasott. Ségúr műve a napoleoni háborúkról annyira elragadta, hogy Thukydideshez, Xenophonhoz hasonlította. Sokszor beszélgethetett a katonaképzés és hadseregreform kérdéseiről.² — ezt bizonyítja naplójában a nadrágokról szóló és már idézett megjegyzésének befejezése: „*valahányszor* a Habsburgokról rezonálok, entuziazmusból mindig a nadrághoz sülyedek“. Megelégedéssel Liechtenstein altábornagvot és Villata ezredest említi Naplójában, ezek egy nézetben voltak vele az osztrák haderők problémáinak megítélésében.³

Keveset tudunk békebeli szolgálatban való viselkedéséről. Látni fogjuk, hogy minősítő táblázata szerint ebben a részben is jó volt. Naplójából sejtjük, hogy tisztársainak és a legénységnek jó dolga volt mellette. Az osztály tisztikara állandóan az ő vendége volt. — a század legénységének megvendégeléséről csak egy esetben tudunk. Téves visszaemlékezés egyik huszárijától az, hogy ő a legénységet is rendszeresen vendégelte volna. — de bizonyos, hogy gondolt jólétükre és költött is e célra. — egy alkalommal, szabadságon, kesernyően jutott eszébe, hogy lesóványodott századhoz kell majd bevonulnia.

¹ Együttétkezés: Naplók I. 505. — Kiképzés: I. 55, 59/60., II. 108.

² Naplók II. 108., 61/2.

³ Naplók II. 80., 192.

d) *A lótenyésztés javítása.*

Katonai szolgálatának és harcéri tapasztalatainak logikus következménye a hazai lótenyésztés javítására irányuló törekvése.

Olvasmányai, beszélgetései, erősítették azt a háborús tapasztalatokon alapuló meggyőződését, mely szerint a hadsereg erejének alapvető tényezője a jó lóanyag. Futárszolgálatában látta a jó ló hasznát, és azt is, amit a „Lovakról” című műben ír: középszerű lovakkal elakad az ágyú, és elakad a bajnok élelmét szállító társzekér. Ott volt a lipcei csatában, melyben Murat híres lovastámadása megrendítette a szövetségesek centrumát, csatavesztés rémét festve Schwarzenberg elé és biztosabb helyre parancsolva a cárt. Harcokban élménye volt, hogy a lovasságé a földérítő és biztosító szolgálat dereka, hogy ütközetben a jó lovasság, ez a gyorscsapat elkergeti az ellenséges lovasságot, a jó lovasság elfoglalja az ágyúparkot, szétugrasztja a gyalogságot, fölényes bármely fegyveremmel szemben. Ki láthatta ennek jelentőségét világosabban, mint a huszárság fénykorában élő lovastiszt?

Ez a háttér Széchenyi lótenyésztési programjának. Egy esztendei befektetésre használható bevételét 20.000 pfrra becsülte, és csak a két angliai útjában 4 esztendő tiszta jövedelmét fordította lóvásárlásra: pedig azonkívül is tudunk ilyenirányú költekezéséről. Így vesz 1821. március 5-én Stewarttól 700 aranyon egy mént és 500 aranyon egy kancát (1.000 arany = 3.000 pfrr) ezen kívül roppant összegeket fordít ménesének gondozására.

A 100.000 pfrr körül járó befektetés óriási összeg Széchenyi vagyonához képest, (csaknem kétszerese a sokat emlegetett akadémiaalapító adománynak), de csekélység a magyar lóállomány följavításának szükségleteihez mérve. Az erő és az emelendő teher aránytalanságát Széchenyi kettős áttétellel kívánta egyensúlyba hozni. Egyik emelőcsiga saját szakértelme volt.

1809–1815. közt a lovak százait ülte meg és ezreit látta mint katonát. Elhullott, megsántult, vagy egyébként alkalmatlanná vált lovak helyett gyakran vásárolt újat. Nem műkedvelőként indult 1815-ben első nagy lóvásárló útjára, Angliába. 1817. október 4-én beadványban fordult Ferenc császárhoz a lóállomány javítása érdekében.¹ Ugyanez év végén egy hónapnál tovább kísérletezik — egyébként sikertelenül — egy ló gyógyításával, melyet a milánói állatorvosi főiskola tanára menthetetlennek mondott. 1818-ban közli: „Über die Zucht und Veredlung der Pferde” című cikkét, melyben

¹ Bártfai Szabó László szíves közlése.

bejelenti a teheráttétel másik csigáját, „több magyar gaval-
lér“ elhatározását a hazai lótenyésztés fejlesztésére.

Nyugateurópai útjaiban szorgalmasan kereste a ménese-
ket. Magyarországon gazdasági célból, mulatságból vagy
szolgálatban — ezredével — sokfelé megfordult, ilyenkor
mindig figyelte a lovakat. 1823-ban aзи jegyzi föl ez úton
szerzett benyomásairól, hogy saját ménését mindig kitűnőnek
látja, ha a másokét nézi, de ha sajátját vizsgálja, lovai (sze-
gény messze földről idevezetett állatok) egyenként és össze-
sen nem tetszenek neki. Meggyőződött arról, hogy királyi
ménesekben itthon és külföldön pompás a keret, de rosszak
a lovak. A hábolnai ménesről írja, hogy minden kitűnő
benne, kivéve a lovakat.“ Meggyökeresedett tehát az a véle-
ménye, hogy a lótenyésztés följavítását nem az államra kell
bízni, hanem ahhoz értő földbirtokosok egyesületére.

1818—19-ben kisázsiai útján sajnálja a „barbár módon“
tartott törökországi lovakat. Ezek hosszú úton nem kapnak
sem abrakot, sem vizet, tán nem is kefélik őket, pedig szik-
lás úton páratlanok, gyorsaságra természetesen nem veteked-
hetnek az angol telivérrel. A görögországi lovak is jobbak a
magyarországinál, gondozással még jobbak lehetnének. 1821
ben a bihardíószezi helyőrségből az ezred által kiküldve, Er-
délybe utazik több hétre és végigszemléli az erdélyi ménese-
ket, és ugyanebben az évben Liebenberggel együtt vármé-
gyenként rendezett hatalmas táblázatban írja össze Magyar-
ország és Erdély méneseinek esődörállományát.¹

1822-i angliai útja megszilárdítja azt a meggyőződését,
hogy a lótenyésztés terén az angoloké az elsőség; tőlük kell
szerezni tenyészállatokat és eltanulni a mesterfogásokat.

A lófuttatást már évekkel ezelőtt eltanulta tőlük. Életé-
ben először 1815 október 19-én látott lóversenyt New-Mar-
ketben. 1816 január 2-án érkezik Angliából Bécsbe, ugyane
hóban már rendelkezik egy Cenkre tervezett rókavadászatról
és Stewart lord angol követtel együtt kitűzi az első sim-
meringi lóverseny idejét április 17-ére, amelyen aztán részt
is vesz lovaival. Egy hónap múltán idősebb gróf Hunyady
József úrményi birtokán, a keszi pusztán, augusztus 23-án
megint Hunyady birtokon, Holicson rendezett lóversenyen
volt jelen. Később is részt vesz a Hunyady által rendezett
futtatásokon, bár fél attól, hogy magára haragítja őt a díjak
elnyerésével. Tévedett ebben és tévedett abban is, hogy Hu-
nyadyé lesz minden dicsőség, ha a lóversenyek sikerülnek.
E derék hazafinak nem a köztudat, hanem éppen az ő kegye-
lete állított emléket a „lovakról“ előszavában.

¹ Bártfai Szabó László: A Sz. család története II. 517/20.

1821 márciusában Hunyady József, Festetich László, Brudern József, Károlyi Lajos és Széchenyi évente 100—100 arany jutalom adására vállalkozik a *pesti lóversenyek* megalapítása végett.

1822 nagy esztendő a magyar lótenyésztés történetében. Ebben az évben kezdődött a szélesebbkörű társadalmi akció a lóverseny megalapítása érdekében. Hunyady József 1821 legvégén — alig pár nappal gyönyörű leányának, Gabriellának, Saurau Zenonénak, (kibe Széchenyi éveken át szerelmes volt), halála után — Széchenyi bámulatára, (hogy képes ilyen gyászos pillanatban ilyen dolgokra gondolni?). Bécsbe hívatta Széchenyit a lóverseny ügyében. 1822 január 14-én ment végbe az első gyűlés. Széchenyi nagy kiábrándulására. szánotttevő férfiak csak az ebédre jelentek meg. „kis korúakkal nem végezhettem.”

Mély fájdalom töltötte el „szomorú viszonyaink és országunk érverése miatt. Alszik az ország, és akik ezeket pocskolnak külföldön, az anyaföld boldogítására sajnálják a legkisebb fáradságot és adományt”. Szemrehányó szavakat intéz Esterházy Károlyhoz: „nekem jobban fáj mint gondold, hogy te sem áldozhattál egy napot, hogy végre egy hasznos intézményt alapítsunk a hazában. Ilyen embernek minden alkalmat meg kellene ragadnia, különben siratnunk kell, hogy magyarok lettünk”.

Levertsége dacára elviszi Ferenc császárhoz a lótenyésztő egyesület és lóversenyek tervét. Ekkor már 16 drb. száz aranyos díj alapításáról tehetett jelentést. A császár mindenbe beleegyezett, de Széchenyi előrelátta a várható nehézségeket. „Bizonyosan megreked” az ügy a magyar udvari kancelláriánál.

Pár hét múlva Pestre hív gyűlést. Ide örömeire 50 ember jött el és 50 tag írt alá. A febr. 25-i ülésre meg éppen 75-en gyűltek össze Wenckheim József báró elnöklése alatt. „Pesten az ilyen ügy gyorsabban megy, mint Bécsben. Vajjon hazafiasabbak? Romlatlanabbak? Több az idejük?”

Teljesen meg van elégedve magával. A lótenyésztés fejlesztésén fáradozik, amelyben Magyarországnak elől kellene járnia, mégis elmaradt benne. Jól esik elismerést hallania Pál bátyjáról, kinek véleménye szerint a katonaságnál is javára lesz működése.

A lótenyésztő egyesület ügye azonban — hiába vállalta védnökségét a nádor — késik a hivatalos retortákban. Széchenyi 1823 februárjában lóversenyek rendezésére kér engedélyt császári kihallgatáson. A császár újból ígér, de Széchenyinek megint kevés a reménye. „Soha semmit el nem érek, rosszul kezdem, vagy nincs szerencsém”.

Eljár a magyar udvari kancelláriánál. „Butaság, hogy olyan emberek döntenek a lóversenyekről, kik a lovat nem tudják megkülönböztetni az öszvértől, ez jó példa a mi közgazgatásunkra.”

Február 23-án aztán hallja, hogy Almássy gróf a lóverseny ellen adott votumot. „Isten áldjon hazafi” írja keserűen a Naplóban. „Kötelesség-e, hogy az országba javításokat akarjunk bevezetni? Alkalmas-e javításokra az osztrák monarchia? Nincs gazdagság, nincs kereskedés, van előítélet, lethargia, alvás, megrekedés, — ide irányítás szükséges és orvosi étrend“ ...

e) *Búcsú az egyenruhától.*

Széchenyi könnyen billenő egyensúlya kicsiny okokra is nagy lelkesedéssel vagy nagy levertséggel reagált.

Emiatt sokszor érzett súlyos csalódást. Csalódás volt számára, hogy a katonaságnál nem jutott olyan fontos pozícióba, amely kielégítette volna tettvágyát. Önmagában is csatlódott a lótenyésztés ügyében indított akciójával kapcsolatban. Törökországi útja közben sokat látott és sokat gondolkozott. Láta, hogy vesztégzár, vám, kicsinyeskedés hogyan teszi lehetetlenné a mozgást ez országban. Széchenyi ekkor emberi szervezethez hasonlítva az államot leírja, hogy beteg ember gyógyítását nem lehet egyik tagján kezdeni, előbb a nedvek keringését kell szabaddá tenni, ugyanígy van az államban is, előbb a forgalmat kell szabaddá tenni, *tehát minden (lótenyésztési akció) hiábavaló, ami eddig Ausztriában történt*, írja már 1819-ben. Ez kiábrándulás saját reformterveinek első formájából, a lótenyésztés fejlesztéséből. Jónak maradt ebből az a gondolat, hogy lóverseny üriügye alatt össze lehet hozni a hazafiakat, de a távolabbi célok: az egész nemzet, az egész ország regenerálásának elérésére működnie katonaruhában már nem lehetett.

1823 április 5-én mégis új kérvényt ad be a császárhoz a lóverseny ügyében. Ekkor megint váratlan fordulat vet vissza minden munkát.

A bécsi kormány törvénytelen rendeletei ellen megkezdődött a megyék ellenállása. „Hogy szolgálhat most egy magyar?” kérdi Istvántól bátyja Pál, — és „szolgálhat-e az ember, mint magyar?” kérdi önmagától István. „Mi lesz, ha a király maga szegi meg a törvényeket?” Április 16-án a „soproni vármegyeház előtt egy eskadron és egy gyalogszázad áll, a tisztviselők proforma fogságban... Exaltáció és komédiás hazaszeretet nélkül mást nem tehetek, mint hogy jószágaimon takarékosan éljek, tőrjem, hogy tapossanak és engedelmesskedjem, vagy pedig készen legyek arra, hogy...”

Még elindul ezredéhez április 21-én: május 18-án meg is érkezik Debrecenbe. Többször megfogadta már, de egyszer sem tartotta meg, hogy bizonyos határidő leteltével kilép a katonai szolgálatból; de most ezredének Lengyelországba helyezése alkalmával véglegessé válik elhatározása. Lengyelországból Bécsbe megy és többé be nem vonul.

Tettvágynak szűk volt a békebeli századparancsnokság. Mai fogalmaink szerint főnakhadhatunk azon, hogy 30 éves korában, 1820-ban már őrnagy szeretne lenni, de ha látjuk, hogy nála ifjabbak őrnagyságra lépnek elő, akkor nem csodálkozhatunk sértődöttségén. Külön bántotta őt az, hogy magyar ezredékhez olyan idegen törzstisztek kerültek, akik alig tudtak magyarul. Egyik ismerőse azon csodálkozott, hogy ő még nem őrnagy, a másik, hogy miért szolgál ilyen nagy úr?

Korábban — láttuk — megtette, hogy pénzen vásárolta meg az áthelyezést és a századparancsnokságot. Most is többször kísérletezett az őrnagyi rang megvásárlásával. Próbálta jó borokkal megnyerni a Haditanács tagjait. Ezreket ígért Morvay őrnagynak, fogcsikorgatva: „szerencsétlen az ország, melyben arannyal kell az előmenetelt megvásárolniok a honfiaknak, kik hazaszertettől égnek, és legnagyobb boldogságnak ismernék, ha hasznára lehetnének hazájuknak“. Utálatlalt „alacsonyodik le“ a kilincseléshez. Jár a császárnál, a Haditanács tagjainál és más uraknál. Egyszer azt a választ kapja, hogy várjon, másszor azt, hogy egyezkedjék, — „tehát fizessenek, hogy szolgálhassak?„ — Metternich később arra inti, hogy gondoljon a jövőjére, hiszen a császárnak egyetlen kifogása, hogy sokat van szabadságon.

Széchenyi valóban sokat volt szabadságon. Kisázsiai útját mulatságnak nézhették. Lóvásárlásait kevesen értették, még Liebenberg sem helyeselte. A társaság csak annyit tudott meg az eredményből, hogy pénzügyi gondjai vannak Széchenyinek. Azaz, hogy tudott egyebet is, és a felsőbbség legalább sejtett mást is. Széchenyi nem csinált titkot nézeteiből. Sokan megbotránkoztak azon, hogy Napoleont nagy embernek tartotta, és hadseregét többrebecsülte az osztráknál. Ami mindennél rosszabb, angliai vásárlásai és útjai liberális hírért keltették. Széchenyi pedig még tovább ment a könnyelműségben — Amerikába is vágyott. Már Anglia is megdöbbenett a felsőbbséget, de mit keres egy osztrák katonatiszt Amerikában, „hacsak nem ábrándozik alkotmányról“ — mondta Bellegarde, aki különben jóakarója volt Széchenyinek.

Az udvari pletyka úgy tudta, hogy Széchenyi előlépésének és általában a magyarok haladásának főellensége Kut-

schera császári főhadsegéd. Ez mondta volna, hogy a magyarok nem maradnak szolgálatban, ha van hét szilvafájuk. — Mikor pedig a Széchenyi előlépését pártoló Kavanak attól tartott, hogy a magyar urak mind ott hagyják a hadsereget, ha Széchenyi sem juthat előre. Kutschera azzal torkolta le: „menjenek!”

Ez már az 1825-i országgyűlés idején történt, mikorára Széchenyi megérte azt, hogy a császár kereken elutasította, előlépés iránt előadott kérését.

Széchenyiben előállott a szokásos énje, és önmagát vádolta hátramaradásáért. „Bután állottam be katonának és ügyetlenül szolgáltam”.

Az önvád ellenére világosan látta háborús szolgálatának súlyát, a lótenyésztés és lóverseny érdekében kifejtett tevékenységének fontosságát, és szégyennek tartotta, hogy olyan ember mint ő, fizessen az előlépésért.

Ilyen hangulatban fölforgalták véréit a szolgálatban természetesen előforduló fogyatkozások. Serbelloni ezredessel az akkor szegényes Enyed helyőrségében találkozik. Hát ez a jövő áll előtte? Castiglione őrnagy szánalmasan vezényel: osztálya silány. Ilyen hadseregben kell neki megrozsdásodnia? Fölháborítják a tiszti botrányok. Súlyos kifogásai vannak ezredese, Simonyi magatartása ellen, akivel „képtelenség együtt szolgálni”. Börtönnek nevezi egy alkalommal a szolgálatot Bihardiőszegen. Elémi erővel érzi a nyűgöt, mikor 1822-ben háborús hírekre attól tart, hogy félbe kell szakítania tanulmányútját a bámult Angliában. „Kár volt ki nem lépnem”. Fehér lapot küld ekkor két ismerősének is, hogy tetszésük szerint szabadságot kérjenek részére, vagy nyugdíjazását kérik.

Az 1825-i országgyűlésen előtte megnyíló tér új lehetőséget mutat tettvágyának és 1826 február 15-én beadja nyugdíjazási kérvényét. Följegyzi, hogy udvari pletyka szerint Hohenzollern-Hechingen — kinek hatalomrajutásakor fakadt ki Széchenyi 1825 októberében: „most már le a vörös nadrággal” — úgy nyilatkozott, hogy „Széchenyiben derék tisztet veszít a hadsereg”.

Bizony azt veszített.

Ennek emlékéit a bécsi hadilevéltár iratai őrzik, tanúságot téve a katonák bámulatos emberismeretéről és finom árnyalatokban gazdag jellemzőképességéről. „Szolgált: 15 évet. 5 hónapot és 29 napot a felséges uralkodóháznak, más hatalomnak nem. *Vásárolt rangja:* nem volt. *Magánjöveldelme:* igen sok. *Egészsége:* jó. *Kedélye:* jó, vidám és derült. *Természetes tehetsége:* különösen sok. *Beszél:* németül, magyarul, latinul, franciául, angolul és olaszul. *Ügyessége a gya-*

korlatozásban: jó, fölszerelésben (Adjustieren): jó, idomításban: jó. Ismerete mérnöki szakban: valamelyes, más tudomány: mennyiségtan, történelem és földrajz. Igen jó lovas, igen jó lóismerő. Részt vett az 1809., 1812., 1813., 1814. és 1815. hadjáratban. Magatartása ellenség előtt: kiválóan vitéz, határozott belátással, — polgári lakossággal szemben: szerény és nagyon udvarias, — az ezredben: előzékeny és kedvelt, — alárendeltjeihez: méltósággal barátságos és méltányos. Szorgalom és igyekezet: sok, — jól gazdálkodik. Hibák: italos-e: nem, — kártyázik-e: nem. csinál-e adósságot: nem, — veszekedő-e: nem. Egyébként a szolgálatban: pontos és buzgó. Megérdemli-e az előlépést: (olvashatatlan szó) és kiválóan. Mellőzve nem volt“.

Ennyit mond a *Conduite-Liste*.

Emlékül hagyta Széchenyi a hadseregnek a magyarországi lóállomány nevezetes följavítását. Ki mondja meg ma, hogy Széchenyinek, az általa lelkesített barátainak és az ő lóversenyein és lótenyésztő egyesületében fölbuzdult más uraknak méneseiből hány nemes ivadék sörénye lobogott 1848-tól 1866-ig a monarchia különböző csataterlein?

Széchenyi 1825 augusztus 1-én jelenik meg először polgári ruhában az országgyűlésen. Kilépésének dátuma a törzskönyvben 1826 április 15. Föllebbvaló ekkor már nem tehetett neki szemrehányást azért, hogy katona létére a császár kormánya ellen beszél. Kiszabadult a szolgálat „börtönéből“, — de ekkor már új bilincsek tartották rabságban. Ezeket a bilincseket az ideális lelkületű Sælern Crescentia szemei vetették reá, és ugyanazok a szemek varázsolták szárnyakká.

Török Pál.†

HADTÖRTENELMI OKMÁNYTÁR

Des Alleurs francia altábornagy tudósításai a zsibói csatáról és a lipthói kuruc hadjáratról.

A legelső francia katonatiszt, aki mint XIV. Lajos megbízottja II. Rákóczi Ferenc főhadiszállásán 1704 elején jelentkezett, Fierville d'Herissy Lajos lovag, ezredes volt. Ez a derék francia tiszt azonban inkább katona, mint diplomata volt, ezért rövid idő múlva maga kérte a fejedelmet, hogy nevezze ki őt az újonnan alakuló francia gránátos-ezred parancsnokává. Rákóczi ezt a kérést teljesíthette, mert akkor, 1704 vége felé, már útban volt Magyarországra az a magasrangú francia tábornok, akit a Napkirály azért küldött Rákóczi kérésére hozzá, hogy a fejedelem katonai tanácsadójaként vegyen részt a hadműveletek irányításában és közvetítse a kapcsolatot Lajos király és Rákóczi között.

A választás nem volt szerencsés. Pierre Pucho comte de Clinchamp et marquis de Des Alleurs altábornagy, mogorva, dölyfös, 70 éves öregúr volt, aki nem tudta, de nem is nagyon akarta magát beleélni a kuruc háború egészen különleges viszonyaiba. Csak franciául beszélt, tehát a kuruc tábornoki kar legtöbb tagjával csak tolmács segítségével érintkezhetett. Bár képzett, művelt volt, a sajtáságos magyar harcmódot nem ismerte és esökönnyösen ragaszkodott a nyugati hadviselés szabályaihoz. Rákóczinak nem volt rokonszenves. Emlékirataiban mondja, hogy a francia altábornagy egyforma közönyösséggel képviselte mind a francia király, mind a magyarok ügyét. Egy egykorú francia vélemény pedig igen találóan állapítja meg róla, hogy küldetésével nem használt sem királyának, sem Rákóczinak.¹

Amikor Lajos király 1710. március elején megbízatásától felmentette, a viszony közte és Rákóczi közt már annyira fagyos volt, hogy búcsú nélkül hagyta el az országot. Mint hadvezér Des Alleurs csak egyszer szerepelt az egész háború alatt. Az 1705 november 11-én vívott zsibói csatában a kuruc harcrend jobbszárnyát vezette.

Magyarországi tapasztalatairól Des Alleurs altábornagy elég gyakran küldött jelentéseket Párisba. Tudósításainak tartalmát természetesen csak kellő kritikával használhatjuk forrás gyanánt, de ezek az írások másrészt nagyon érdekesek, mert képet adnak arról, hogy egy külföldi magasrangú, tapasztalt hadvezér

¹ Szerepléséről lásd *Márki Sándor* részletes tanulmányát a *Had-történelmi Közlemények* 1917. évfolyamában, és abban az értekezésemben, amely: *Les soldats français dans la guerre d'indépendance du Prince François II. Rákóczi*, — a Párisban megjelenő *Revue des Etudes Hongroises* 1955. évfolyamában. „Francia katonák II. Rákóczi Ferenc seregében” című értekezésem a *Magyar Katonai Szemle* 1955. évfolyamában jelent meg.

milyen szemmel nézte a magyar felkelés helyzetét és hadműveleteit. Jelentéseinek eredeti példányai a párisi külügyministerium levéltárában vannak, a „Hongrie et Transylvanie” jelzésű iratgyűjtemény különböző kötegeiben. Pillias Émil francia történetkutató fáradtságos, önzetlen munkájának köszönhetjük, hogy ezek közül legalább néhányat megismertünk. Pillias neve a magyar történeti irodalomban is jóhangzású. Évek hosszú során jóformán kizárólag a Rákóczi-felkelés franciaországi kapcsolatainak és adatainak feltárásával foglalkozott, tanulmányai Párisban, és magyar fordításban nálunk is megjelentek. Az alább közlendő tudósításokat tőle kaptam. A magyar történetírásnak is nagy vesztesége, hogy nemzetünknek e lelkes barátja 1940. május 27-én a belga harc téren elesett.

Des Alleurs két első tudósítása a zsbói csata után készült, a többit pedig 1709-ben írta. Ezeknek tartalma a pultavai csata utáni külpolitikai helyzettel, azután a szerencsétlen lipői hadjárat előzményeivel, eseményeivel és következményeivel foglalkozik.²

Lettre de M. Desalleurs, reçue le 1° Janvier 1706.

15 novembre 1705.

Le 8° de ce mois, les ennemis s'approcherent de Carica³ que l'on avoit retranché avec toutes sortes de précautions parce qu'on avoit assuré le Prince Ragotzi qu'ils ne pouvoient passer que par cet endroit avec de la cavalerie et de l'artillerie. Nous les attendions avec une bonne disposition en ce lieu. Les ennemis ayant reconnu les difficultes de forcer ce passage marchèrent à Gibou⁴ éloigné de deux lieues de Carica. Le Prince Ragotzi y marcha avec presque toutes ses forces, nous avions aussy travaillé à fortifier ce poste mais avec moins de chaleur que le premier, faute d'outils, en sorte que les retranchemens n'avoient que deux pieds de profondeur, et les abatus imparfaits, il y avoit une montagne qui séparoit les retranchemens qui nous estoit toute communication, je me chargeay de deffendre celuy de la droite avec trois régiments, moitié allemand, et moitié hongrois, j'avois avec moy les grenadiers du Pce. Ragotzi, qui sont composés de cent françois et de cent hongrois, dont j'avois fait un corps de réserve, pour se porter où il seroit besoin. Toutes les troupes que j'avois avec moy pouvoient faire environ deux mille cinq cents hommes: le Comte forgatz⁵ qui estoit sur la gauche avoit avec luy environ quatre mille hommes d'infan-

² A zsbói csatát feldolgoztam: „II. Rákóczi Ferenc a Hadvezér” című könyvemben, mely a M. Tud. Akadémia kiadásában 1954.-ben jelent meg. „A lipői kuruc hadjárat 1709. augusztusában” című, akadémiai székfoglaló értekezésem pedig az „Értekezések a Történeti Tudományok Köréből” sorozat 1955. évfolyamában látott napvilágot.

³ Karika.

⁴ Zsibó.

⁵ Forgách Simon tábornagy.

terie hongroise; le Prince Ragotzi estoit avec mille chevaux hongrois dans une plaine à un quart de lieüe des retranchemens, Caroly⁶ estoit derriere les ennemis avec huit mille chevaux hongrois, qui devoit les attaquer dans le même temps qu'ils nous attaqueroient. Le 11e environ midy nous aperçumes les ennemis se partager en trois, leur cavallerie marcher sur leur droite, six bataillons marcher vers les retranchemens du Comte forgátz et six droit à moy, qui attaquèrent les deux retranchemens en mesme temps, pendant que la cavallerie enemie tenoit les abatus pour pendre par revers ou par derriere, le retranchement du Comte fogast fust d'abord forcé sans que j'en eusse aucune connoissance; je repoussay trois fois les ennemis, je vis dans le moment de la cavallerie marcher pour me prendre par le flanc, et un bataillon de grenadiers danois monter sur mon parapet, ce qui m'obligea à faire une retraite à mes troupes, plustost qu'à les repousser une quatriesme fois, voyant que j'allois estre pris et coupé de tous cotés, n'entendant plus tirer de celuy du Comte forgast, je jettay toute mon infanterie dans les montagnes, avec ordre de se retirer à Samoswiwar⁷ ou le Pce. Ragotzi devoit se retirer, il s'est rendu environ la moitié de l'infanterie, le reste estant dissipé dans les montagnes. Caroly a mandé au Prince Ragotzi qu'il n'avoit point chargé les ennemis, parce qu'ils avoient mis deux escadrons dans un lieu serré où il n'a pu les attaquer, on le croit presentement entré en Transylvanie où je ne crois pas qu'il soit d'un grand secours; le Prince Ragotzi est à Belleheim⁸ où il attend des nouvelles de la marche des ennemis pour prendre son party, voilà nostre situation aujourd'huy 15e; Nous avons perdu vingt cinq pieces de canon. Les ennemis vont se rendre maistres de la Transylvanie estant favorisez par le temps et la saison, mais nous pouvons encore faire la guerre en Hongrie avec cette perte.

Monseigneur, pour comble de disgrace, j'ay perdu un chariot de mon equipage dont on a heureusement sauvé mes papiers, mes chevaux de main ont été brulez la nuit après le combat, tous ces malheurs ne m'empescheront point de faire ce que je dois jusqu'à la fin.

Lettre de M. Desalleurs, reçue le 1° Janvier 1706.

25° novembre 1705.

Sire,

Voicy l'estat de ce pays, depuis la malheureuse journée du 11° de ce mois, dont j'ay rendu compte à V. M. le 15°; Caroly entra dans Gibou le lendemain de l'action, ou il a pillé, à ce qu'il dit, une partie des équipages de l'ennemy, ce que j'ay peine à croire, et où il a pris dans un moulin vingt cinq prisonniers,

⁶ Károlyi Sándor tábornagy.

⁷ Szamosujvár.

⁸ Bethlen.

la plus part officiers, qui l'ont assuré avoir perdu douze cents hommes au retranchement que j'ay deffendu, nous avons marché dix jours sans pain dans les montagnes, dont nous sommes sortis par Kounar (ou Konnar?⁹) pour rentrer en Hongrie, on a laissé Caroly en Transylvanie avec un corps de sept mille hommes, pour y faire la guerre pendant l'hiver, et estre à portée de reprendre ce que les ennemis seront obligez d'abandonner quand ils seront contraints de retourner du costé de Vienne où nous avons quatre corps de troupes, en deçà et en delà du Danube, qui doivent estre presentement aux portes de Vienne. On s'est aussy rendu maistre de l'Isle de Schut¹⁰ ou l'on a des Ponts sur les deux bras du Danube. Caroly s'est rendu auprès du Pce. a qui il a dit qu'il avoit trouvé trois ou quatre occasions très favorables pour combattre les ennemis, mais que ses troupes avoient refusé de les attaquer, qu'il y a un découragement dans les troupes que ne peut se concevoir, J'ay cependant veu deux colonels qui ont dit au Prince que c'était Caroly qui n'avoit pas voulu qu'on attaquât les ennemis; qui croire et que penser.

Les principaux de Transylvanie sont venus prier le Prince d'envoyer à Constantinople de sa part et de celle des Etats de Transylvanie pour demander la protection de la Porte et luy offrir un tribut ce qui a été exécuté; mesures hors de saison. prises avec précipitation, formées par la crainte et l'extrémité. qui ne produisent ordinairement que des avortons.

Les médiateurs d'Angleterre et d'Hollande sont allez à Vienne s'aboucher avec Mr. de Marlboroug, ils ont échangé leurs pleins pouvoirs avant leur départ. Ils ont proposé une trêve à des conditions si extraordinaires, qu'on leur a répondu qu'il valoit mieux traiter de la Paix que de parler d'une Trêve qui mettroit les fers aux pieds et aux mains des hongrois, on verra au retour de ces médiateurs sy la scituation des affaires presentes augmentera les pretentions de l'Empereur, et si elle diminuera celles des Hongrois.

Le Prince commence à craindre que Berziny¹¹ ne songe plus à son interest particulier qu'à celuy du Royaume, ce qui le fera aprocher du lieu ou se fera négociation, pour n'estre point surpris.

Le personne que j'ay à Tirnaw¹² m'écrit mais je ne reçois point de ses lettres, ainsy je ne sçay ce qu'on veut me dire sur ce qui se passe, comme je suis dans un pays d'où la vérité s'est retirée, je ne puis précisément sçavoir au l'on en est à cet egard, cependant je mettray tout en usage pour le découvrir. Ce qu'il y a de certain, c'est que presque tous les généraux et officiers souhaitent la paix.

⁹ Kővár.

¹⁰ Csallóköz.

¹¹ Bercsényi.

¹² Nagyszombat.

**Lettre de Des Alleurs de Patak, le 5. Aoust 1709, parvenu au Roi
le 17 Septembre.**

Sire,

Le Pce. Ragotzi a envoyé féliciter le Czar sur la victoire qu'il a mandé d'avoir remportée sur le Roy de Suede¹³ et il a écrit par la mesme voye au premier ministre de ce Pce pour l'exhorter a persuader son Maitre d'entrer en Pologne avec la plus grande partie de ses forces qu'il donneroit par la le moyen aux Polonais de faire une nouvelle et libre élection et de s'approcher en même temps des frontières de Silesie d'ou il feroit scavoir a l'Empereur que comme estant a les des confederes d'hongrie, il ne pouvoit se dispenser de solliciter pour eux la restitution de tous leurs priviléges et de les aider a les recouvrer si on leur refusait la justice qu'ils demandoient, et qui après cela le Czar pouroit s'entremettre pour procurer une paix générale dans l'Europe. je ne scay si ce projet n'est pas plus vaste que possible, mais il me semble que les mesures que l'on prend icy pour voir l'exécution de ce grand dessein, ne sont pas trop solides puisque la foiblesse des allemands ne les empechent pas de conserver ce qu'ils ont regagné, et de faire encore tous les jours de nouveaux progres sans qu'on se mette en estat de s'y opposer, cependant la campagne n'est pas encore commencée de ce costé cy du Danube, puisque les ennemys sont toujours dans leurs quartiers et qu'il n'y a qu'un corps de l'autre costé qui commence a agir et dont on attend a tous momens des nouvelles.

Si les allemands n'exécutoient pas leurs desseins de ce costé, c'est par ce que les hongrois ont une grande forest remplie de vilages ou ils se retirent, et ou l'on ne peut que très difficilement les joindre, je compte, quoy que ce corps fasse, qu'il repassera de ce costé cy vers le 15. d'Aoust et que les allemands y feront tout ce qu'ils voudront quand ils auront assemblé leur armée.

Je reçois dans ce moment une seconde relation plus ample et plus circonstantiée que la première que je joins icy, a laquelle on ajoute que l'on croyoit que le Roy de Suede estoit mort deux jours après la bataille qu'il avoit perdue, d'une blessure que il s'estoit faite a la cheville du pied trois jours avant le combat en passant un mauvais pont; il semble cependant que cette grande nouvelle doit estre confirmée par d'autres voyes plus seures et plus positives, que celles qui viennent de l'armée du Czar. Je n'ay reçu que hier la lettre dont Vtre Maté m'avoit honoré le 15. de Septembre 1708.

**Lettre de Des Alleurs a Patak le 8 Aoust 1709, parvenue au Roy
le 8. Octobre.**

Sire,

J'ai reçu en même temps les lettres dont V. M. a bien voulu m'honorer des 6, 13, et 20 Juin.

¹³ Poltawai csata.

Je suis ravy, que V. M. ayt approuvé l'envoy d'un officier auprès du Czar ou je le crois presentement arrivé et dont j'attends incessamment des nouvelles.

Je ne scai ou le Comte de Tournon a pris, que le Roy Auguste songeoit a la couronne de hongrie et qu'il promettoit d'appuyer les pretentions qu'a le Prince Ragotzi sur la Transilvanie, Je puis assurer V. M. que depuis trois ans le Roy Auguste et le Pce Ragotzi n'ont aucune correspondance ensemble et qu'il y a mesure une inimitié personnelle entre eu et que le Prince Ragotzi regarde le Roy Auguste comme un très dangereux ennemy s'il a entré en Pologne pour se mettre sur le Throne.

Les allemands n'ont encore rien fait, nous ne faisons rien non plus. Il est à souhaiter, selon mon avis, que la campagne se passe ainsy, parce que je ne vois nulle disposition de nostre part qui puisse faire espérer aucun bon succès, de sorte que je crois qu'il vaut mieux ne rien faire, que de faire mal; je ne scais si les dernières nouvelles que j'ay eues du Roy de Suede sont véritables, mais voicy qu'elles contiennent, que ce Prince a passé le Boristhène avec six cens chevaux, qu'on ne scait pas s'il prendra le party de se retirer en Crimée, ou s'il viendra du costé de la Moldavie pour rentrer par la Hongrie en Pologne vers l'endroit ou sera le Roy Stanislas. Sy ce Prince prend ce dernier party, il pourrait bien m'envoyer quelqu'un pour sonder ce que de ce costé cy sur son passage, sy cela arrivoit, je feray de mon mieux pour luy rendre service, et si je vois ce Prince, je l'exhorteray a la Paix autant qu'il me sera possible.

J'ose esperer Sire, que j'agiroy en cela conformement aux intentions de V. M. On attend tous les jours des nouvelles du Parti que le Czar aura pris après sa victoire sur le Roy de Suede et sy le Roy Auguste rentroit en Pologne, le Roy Stanislas se trouveroit dans un triste estat.

On apprend dans ce moment queles allemands ont jeté un convoy de vivres dans le grand Varadin,¹⁴ quoyque Caroly eust trois fois plus de monde qu'il n'y en avoit pour escorter ce convoy.

Lettre de Des Alleurs de Patak, le 15. Aoust 1709, parvenue au Roy le 17. Septembre.

Sire,

J'ay reçue la lettre dont il a plû à V. M. de m'honorer le 4. Juillet, j'ay informé V. M. par ma precedente du 11. de ce mois, que les hongrois avaiet pris quelques retranchements¹⁵ sur les ennemis sans avoir trouvé que tres peu de résistance. Ils n'avoient plus qu'un a prendre pour se remettre dans un assez grand pays at auroient par la obligé les Ennemis a se retirer et a abandonner peut estre les Villes des Montagnes¹⁶ pendant que

¹⁴ Nagyvárad.

¹⁵ A vavrisói sáncok, Liptó megyében.

¹⁶ A felvidéki bányavárosok.

le Général Heister est de l'autre costé du Danube pui pousse partout les hongrois, mais sur un bruit qui s'est répandu pue les allemands s'assembloient au nombre de 1700 hommes pour venir secourir leurs retranchements, les hongrois se sont retirés avec leur confusion et leur précipitation ordinaire, ainsy il n'y a plus que la foiblesse des Ennemys qui puisse encore maintenir ces gens cy pendant quelque tems puisqu'il n'y a rien a esperer de leur courage n'y de leur supériorité.

Lettre de Des Alleurs de Patak, le 29. Aoust 1709 reçue par le-Roy le 15. Octobre.

... Toutes les troupes hongroises qui etaient de l'autre costé du Danube ont été entièrement dissipées par l'approche de celles de l'Empereur; il n'y a eu que quelque infanterie qui s'est retirée dans un mauvais lieu nommé Simontorne,¹⁷ qui se rendra apparament, si les Allemands y marchent, comme deux autres places beaucoup meilleures que celle la, ont fait l'une par trahison l'autre par lâcheté: l'officier qui commandoit sous Esterházy est venu ici apporter la nouvelle de cette déroute... Cette malheureuse affaire s'est passé dans le temps que les hongrois auroient pris s'ils l'avaient voulu, les mauvais retranchements que les Allemands ont dans les villes des montagnes avec les troupes qui les gardent et auroient par ce moyen obligé le Général Heister a repasser le Danube. Et dans ce mesme temps Caroly avoit dix mil hommes, a laisser sortir et rentrer 2500 Allemands ou Rasciens par un chemin dans les montagnes, ou l'on ne scaurait passer que deux hommes de front et les a laissés tranquillement faire tout ce qu'ils ont voulu dans la plaine; on peut juger facilement par tout d'évenement, facheux qu'il n'y a ny remède ny conseil qui puissent prolonger longtemps cette agonisante guerre a moins d'un miracle, mais les hongrois ne paroissent guère propres a se l'attirer.

Közli
Markó Árpád.

¹⁷ Simontornya.

Sillye Gábor kormánybiztos jelentése a debreceni ütközetről

(1849 augusztus 5.)

A bécsi Hadilevéltár 1848—49-i iratanyagának felszabadulása nyomán, már 17 évvel ezelőtt kiderült, hogy Görgey augusztus 2-ára nem adott támadásra kényszerítő parancsot Nagy-Sándor tábornoknak; úgyszintén az is bizonyossá vált, hogy nem érkezhetett volna kellő időben a válságos helyzetbe jutott I. hadtest támogatására.¹ Mindamellett többen, így főként Kacziány Géza, Sréter István és Pongrácz Aladár, azóta is az ellenkezőjét vitatták. Az utóbbi Pongrácz István állítólag meglevő, de kiadatlan egykorú naplójára hivatkozott, de nem volt hajlandó se megmutatni, se más formában a nyilvánosság elé vinni a — szerinte — perdöntő bizonyítékokat.

Ezúttal egy fontos okmányt szólaltatunk meg, az előljáróban említett két tétel további igazolásaként: Sillye Gábor kormánybiztosnak az ütközetre következő napon Kossuthhoz intézett, eddigelé ki nem adott jelentését.²

Sillye — mint írja — augusztus 2-án délután 2 órától 5-ig állandóan a csatatéren, még pedig, hivatali állásánál fogva, a hadtestparancsuok közelében tartózkodott. Sőt kétségtelen, hogy már a délelőtti órákban is találkozott Nagy-Sándorral. Hallania kellett tehát mindazt, amit az ütközet előzményeiről, valamint Görgey elmaradásáról beszéltek.

Sillye nem Görgey, hanem Kossuth embere volt, ennél fogva bizonyos, hogy a két vezető férfiú között támadt meghasonlásban nem Görgeyt pártolta, hanem megírta volna a kormányzónak mindazt, amit Nagy-Sándor környezetében vádként hallott. Ámde a zavarosfogalmazású jelentés egy szóval se említi ilyesmit, amiből az következik, hogy az ütközet előtt és alatt senki se hibáztatta Görgeyt. A vád 18-évvvel később hangzott el első ízben.

Itt következik a jelentés teljes szövege. Mint látjuk, megerősíti Máriássy ezredesnek azt az állítását, hogy a tisztikar egy része, közvetlenül az ütközet előtt, a harc színhelyétől több mint 4 kilométernyire eső Bika-vendéglőben ebédelt.³ Továbbá gyáva-sággal vádolja a — szerinte — ok nélkül megfutott császárhuszárokat, valamint a jobb szárnyon vezényelt Korponay ezredesét is, mert az elsők között menekült a csatatérről. A verekedés egyik okát pedig a lövészer-tartalék távollétében látja, bárha ez, a harc kezdetén aligha volt érezhető és így se a császárhuszárok, se Korponay megszaladását nem okozhatta.

¹ *Hadtörténelmi Közlemények*: 1927. évf. 48. és k. II.

² A bécsi Hadilevéltár régi jelzése szerint: *Feldacten der ung. Ins. Armee*, 1849. Fasc. VIII. Nr. 15.

³ „*Hon*”: 1867. évf. 264. 265. sz.

Az ország Kormányzójának

Kossuth Lajos úrnak!

Jóllehet nem tartozik körömhöz a hadfolytatásról jelentéseket tenni, de amennyiben a tegnapi napon f. hó 2-án Debreczen alatt történt csata olly zavaros eredményű volt, miszerint alig hihető, hogy Kormányzó úrnak ezen csatáról tudósította volna még eddig: ezennel Önt, hogy nevezett napon délutáni 2 órakor kezdődött csata az ellenség részére hozta a diadalt.

Az ágyúzás — a mi telepeink Ujváros¹ felé a téglavetőben lévén felállítva — 2 órától 5 óráig tartott, de akkor, jóllehet Nagy Sándor tábornok hadtestének balszárnya az ellentábornok hadtestének balszárnya az ellenséget már visszafelé nyomta, az ellenség jobbszárnyunkat, hol szuronyos honvédek és nemzetőrök s a császár huszárok egy része állott, sebes rohammal támadta meg; azonban a császár huszárok a muszka lovasság rohamát el nem fogadták, hanem a legnagyobb futásban hagyták el a csatátért.

Megkezdődvén a futás, lett az egész táborban, s az egész vidéken olly zavar, melyet csak látás, de leírás után felfogni nem lehet: a hadsereg egy része, különösen az említett huszárok, a hadsereg tartalékjai, a társzekerek véget nem érő hosszúságban futottak Derecske, Bagos² és H. Pályi³ felé; a futást ébresztvén Korponai ezredesnek a futók közt a legsebesebb futás által lett részvéte, mert ő lóhalálában futott, és az egész futó sereg igyekezett, hogy a vezértől el ne maradjon.

Hogy a csatának végeredménye mi lett, ezt nem tudom, mert Nagy Sándor tábornok a honvédekkel, az ágyúkkal és a meg nem futott lovassággal még 5 óra után is folytatta a csatát, s a mint hírlík sebet is kapott, azonban az ágyúzás 6 és 7 óra közt már gyérebbe hallatszott, s az ellenség egyik szárnyának visszavonulását gyorsította.

Hogy ezen csata tökéletesen elveszett, s a mi seregünk tetemes veszteséget szenvedett, korántsem honvédeink gyávaságának tulajdonítható, hanem részint azon szerencsétlen körülménynek miszerint a tartalék munitio Kis Pércsen,⁴ vagy a mi még hihetőbb ott sem volt: részint pedig azon rendetlenségnek, miszerint a hadsereg tisztjeinek nagy része a városban ebédelt s az ellenség a támadást éppen ebéd idején kezdte meg; de legfőképp annak, hogy a császár huszárok gyalázatosan megfutottak a csata térről.

S így lett, hogy a mi seregünk — saját szavaink szerint — vad futásban menekült az érkezett tudósítások szerint 18000-nyi ellenség elől.

Ezen tudósítást mint szemmel látott tanu írom, ki 2 órától 5-ig voltam jelen a csatátéren, s onnan csak a huszároknak meg-

¹ Balmazújváros.

² Hajdubagos.

³ Hosszúpályi.

⁴ Most: Mikepércs.

futamodása után jöttem el s Kis Pércs felé Bagoson és H. Pályin keresztül N. Létának jöttem, hogy Szemere Bertalan Miniszterelnök úrnak, ki Batthyányi Kázmér Külügyminiszter úrral N. Létán van, a történekről tudósítást hozhassanak.

A dolgok ily állásban én már csaknem ki vagyok szorítva működési körömből; azonban mindent el fogok követni, hogy a hazának némi szolgálatokat tehessek, jelenbe innen mindjárt indulok vissza V. Pércsre⁵ s onnan Szabolcsnak az ellenség által még meg nem szállott részeibe; mert az ellenség Tokajnál a Tiszán ismét átkelvén, a megyének nagy része ismét ellenség uralma alatt van.

Ma fog Miniszterelnök úr és Görgey Arthur fővezér a felett határozni, ha vallyon az általam Szabolcsban felállított védserég szétolassék (így!) avagy együtt tartassék-e?

Kelt N. Létán, augusztus 5-án 849.

Sillye Gábor mp.
kormánybiztos

Ü. I. Épen ezen perczben érkezik Görgey Arthur fővezér Létára és már az ágyúk Debrecen⁶ felé indíftatnak.

* *
*

Mivel eddig még nem lett kiadva, itt közlöm Nagy-Sándor vezérkari főnökének ugyanaznap Biharkeresztesen írott, Görgeynek szóló rövid jelentését.⁷

Herr Obergeneral!

5. August 12 Uhr Mittags.

Wir werden von Übermacht derart verfolgt, dass wir bereits bei Keresztes sind; ein Theil des linken Flügels hat sich mit uns vereinigt, doch sind die Truppen ganz hin. General Nagy Sándor ist auch da, ist gegenwärtig bei der Arrièregarde. Wahrscheinlich werden wir hier angegriffen, aber stellen müssen wir uns.

Pongrácz mp.

Ez a jelentés annyiban fontos amennyiben azt bizonyítja, hogy Pongrácz őrnagy nem csupán augusztus 1-én vetette fel a Debrecen mellett vívandó harc tervét, hanem az I. hadtestre bomlasztóan hatott vereség után is, újabb megütközésre gondolt

⁵ Vámospéres.

⁶ Helyesen: Derecske.

⁷ A bécsi Hadilevéltár régi jelzése szerint: Feldacten der ung. Ins. Armeec. 1849. Fasc. VIII. Nr. 14. (Kis cédulára ceruzával írva.)

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

Bánlaky József: „*A Magyar Nemzet Hadtörténelme*” XX. Rész. Budapest. Grill kiadóvállalat kiadása, nagy negyedré, fűzve, 488 oldal; külön csomagban 44 térkép és helyzetvázlat.

Hosszabb szünet után örömmel üdvözölhetjük magyar hadtörténetíróink Nestorának, Bánlaky altábornagynak legújabb munkáját, a magyar hadtörténet részletes leírásának szentelt sorozat XX-ik kötetét. A kötet a francia forradalmakat követő hosszú háborús időszak hadieseményeit ismerteti: részletekbe menő alaposággal és rendkívül bő, főleg külföldi forrásanyag felhasználásával. Hálás feladatot végzett, mert magyar hadtörténet- és történetkutatóink eddig kénytelenek voltak e háborúk eseményeinek tanulmányozásához kisebb-nagyobb monografikus munkákból állítani össze a hadműveletek egy-egy részletét. Most azonban rendelkezésükre áll egy olyan, magyarnyelvű munka, amely méltó mása az ismert Horsetzky-féle, eddig leggyakrabban használt könyvnek. A 23-éves háborús időszak hadtörténetét 3 főcsoportba foglalja: a forradalmi háborúk, a köztársaság elleni háborúk, végül a Napoleoni-korszakban vívott háborúk eseményeire. Ez az utolsó főcsoport, természetesen a legfontosabb és hadtörténeti szempontból nézve a legjelentősebb lévén, ezzel foglalkozik a szerző legrészletesebben. Hat fejezetre tagolja az 1805 és 1815 közt lezajlott hadműveletek eseményeinek leírását és röviden megemlíti az 1821-ben Olaszországban kitört lázongások magyar vonatkozású hadműveleteit. Minden fejezet végén külön is foglalkozik a magyar vezérek, hős katonák és csapatok szerepével és egyéni teljesítményével. A könyv végén pedig kitűnő összefoglalásban ismerhetjük meg e korszak hadviselésének, hadszervezetének, röviden az akkori békés és háborús katonacétnak lényegét és részleteit.

Bánlaky altábornagynak immár több évtizedre terjedő munkásságáról, — amelynek eredménye a magyar hadtörténetnek most már 20, vaskos kötetben való feldolgozása, — csakis tisztelettel és elismeréssel emlékezhetünk meg, és őszintén kívánjuk, hogy a még hátralévő kötetek mielőbbi kiadásával tegye teljessé a magyar hadtörténeti szakirodalomban hézagot pótló nagy művét. E kötet értékét, — úgy mint az előzőekét is — nagyban emeli a sok, (44) nagy szaktudással és gyakorlati érzékkel megtervezett, szép helyzetvázlat.

Nem gáncsoskodás akar lenni, ha megemlítjük, hogy jobban szeretnők, ha a könyv utolsó fejezetében (a hadművészet állapota és fejlődése) a Monarchia katonai életének ismertetésénél ne röviden csupán „Ausztria hadügyé”-ről írna, hanem „Ausztria-Magyarország” hadügyéről; hiszen tudjuk, hogy a két államrész hadügye több tekintetben különbözött egymástól; ezt röviden meg is említi. Magyarország ebben a háborús időszakban igen jelentős szerepet játszott, és a magyar csapatok életéről, a forradalmi vívmányok hatásáról a magyar katonára már több

részletes segédforrás áll rendelkezésre. A huszárok szerepének méltatása ebből a fejezetből (462. oldal) teljesen hiányzik, pedig ez volt a könnyű lovasság fénykora és egyben a magyar huszárság történetének legérdekesebb fejezete. A katonai szellem ápolásával foglalkozó fejezetbe (470. o.) pedig különösen beléillenek annak ismertetése, hogy a magyar katona harci és hagyományos katonai szellemét a forradalom sem tudta megingatni. Éppen ezzel kapcsolatban kell megemlítenünk az ulmi hadjárat leírásába becsúszott egy tévedést. A 235. oldalon azt olvassuk, hogy a kudarcos hadjárat gyászos befejezése után: ... „csak Jellachich tudott Svájc felé elmenekülni.” Jellachich altábornagy hadszoportja a Bodeni-tó vidékén körülkerítve letette a fegyvert, csupán egy ezred, a 6. magyar huszárezred, tagadta meg a fegyverletételt és vágta magát keresztül a franciákon a Duna felé, amint a lefegyverzést ellenőrző Marbot francia alezredes emlékirataiban olvashatjuk, aki maga is elismeréssel emlékszik meg a magyarok katonás szelleméről.

Markó Árpád.

Pivány Jenő: *Egy amerikai küldetés története.* (A Magyar Nemzeti Szövetség kiadása, Budapest 1945.)

Pivány Jenő, jelenleg a Pénzügyi Központ ny. igazgatója. Bárha még 1899-ben vándorolt ki az Egyesült Államokba, abban az időben egyike volt azon kevés számú amerikai magyar íróknak, kik megmaradtak az újvilágban is, lelkes önzetlen magyar hazafiaknak.

Könyvét a kiadók abban a reményben bocsátják útjára, hogy azt a magyar közönség idehaza, épúgy mint az Egyesült Államokban és más országokban is, érdeklődéssel fogja olvasni. Levonva belőle azt a tanulságot, hogy Magyarország ügyét minden magyarnak kötelessége mindenütt és a legnehezebb körülmények között is, teljes odaadással szolgálni.

A könyv mindvégig érdekes tartalmából különös érdeklődésre tarthat számot, az alanti kivonatos ismertetés.

Piványnak sikerült a zárkózottságáról ismert gróf Tisza István miniszterelnököt is, egy interwiew keretében megszólaltatni. Beszéd közben felvetette a szerző ezt a kényes kérdést is: nem hibáztatható-e egyik másik államférfi azért, mert diplomatai nem tudták a világháború kitörését megakadályozni? Útalva arra, hogy az angol külügyminisztert ezért komoly vádak érték. Tisza István rövid válaszában csak annyit felelt, hogy nincs abban a helyzetben, hogy az angol államférfiak közjogi felelősségét megállapítsa. „Annyi bizonyos — tette hozzá — hogy a mi kis konfliktusunk Szerbiával, sohasem fejlődött volna ki világháborúvá, ha Anglia nem támogatja Oroszországot, agresszív törekvéseiben. Nekünk főkérdésünk Szerbia megbüntetése és országunk védelme volt!” (Tisza István egyéni nézete körülbelül visszatükrözte a magyar közvélemény akkori álláspontját is.)

Az érdekes interwiew során megemlítette Pivány azt is, hogy a külföldön hírek vannak forgalomban, Magyarország és

Ausztria közjogi viszonyában bekövetkezhető változásokról. A miniszterelnök mosolyogva fogadta a kérdést, mondván, hogy „egyelőre semmi ok sincs arra, hogy a két állam közjogi viszonyában bárminemű változás történjék. Tény az, hogy a Monarchia nemcsak sikerrel állotta ki az ellenség támadásait, hanem seregei messze be is hatoltak az ellenség országába. Különben is a nép egyetértő és hazafias áldozatkészsége azt bizonyítja, hogy a dualizmus bevált s a Monarchia existenciájának, legbiztosabban alapja!”

Rendkívül érdekes az a megállapítás is, hogy Gróf Károlyi Mihálynak semmiféle joga nem volt azt hirdetni magáról, hogy az entente valami különös „jóindulattal” viselkedik irányában. A dolog lényege ez volt: Gróf Károlyi tudvalevőleg 1914 nyarán Amerikában járt, hogy az ottani magyarok köreiben, pártcélokra adományokat gyűjtsön. Mikor a nagy háború kitört, ahelyett hogy kintmaradt volna, hol sokkal hasznosabb szolgálatokat tehetett volna hazájának, erőnek erejével haza akart jönni; azonban az entente elfogta és először Párisba vitték. Itt Károlyi a francia köztársaság akkori elnökével, Poincaréval akart mindenáron beszélni, kit személyesen ismert és kit fel akart kérni, kiszabadítása érdekében. Poincaré ugyanis annak idején a gróf károlyi család ügyvédje volt. Károlyi Mihály ifjú korában könnyelműen nagy adósságokat csinált Párisban és ennek rendezése céljából vette a család többször Poincaré szolgálatait igénybe, ki így természetesen nem éppen a legelőnyösebb oldaláról ismerte az ifjút. Károlyi, dr. Zlinszky István országgyűlési képviselő társaságában, napokon át hiába kilincsel az elnök Elyséeben levő lakásán; a portás mindig elútasította őket, holmi kifogásokkal. Végül is Zlinszky nagyobb borraváló segítségével, a portás révén megtudta, hogy a köztársasági elnök, egyáltalában nem óhajtja fogadni őket.

A könyv ezután részletesen ismerteti a „Területvédő Liga” sokoldalú amerikai működését, amelyben a szerzőnek igen nagy és fontos része volt.

Millerpacher Gusztáv.

Borbély Andor: *Erdélyi városok képeskönyve 1756-ból.* (Erdélyi tudományos füzetek 161. száma.)

Az erdélyi városok és határátjárók kéziratot „képeskönyv” „Prospekt und Grundriss deren Staette und Granitz Paessen in Sibenbürgen” címet viseli. Johann Conrad von Weiss cs. kir. mérnök-alezredes 1756-ban állította össze és adta ki. Mint eredeti codex, a Ludovika Akadémia könyvtárában található, hol a kutató rendelkezésére áll.

A codex anyagának összegyűjtője 1729-ben került Erdélybe: még pedig Gyulafehérvárra, hol 1756-ban ezredessé és egyúttal gyulafehérvári erődítési igazgatóvá nevezték ki.

A szerző felsorolja ennek a kiváló térképészeti szakembernek nagyobb munkáit és részletesen ismerteti a gyűjteményt, bemutatva a városokra vonatkozó látképeket és alaprajzokat. eléggé

jól sikerült reprodukciókban. Így a többek között: Gyulafehérvár, Kolozsvár, Brassó, Segesvár, Beszterce, Medgyes, Szászszebes, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Fogaras, Szamosújvár, Csík-szereda látképeit és alaprajzait, továbbá: a Radnai, Borgói, Gyimesi, Berecki, Bodzai, Tömösi, Törösvári, Vöröstoronyi és Vulkán-szoros térképeit.

A térképek és alaprajzok pontos felmérésűek és a térképezés, valamint mérnöki munka akkori viszonyaihoz mérten, kiváló gonddal készültek. Pontos víz- és úthálózatot adnak, egyes térképeken már „pillacsíkok” is láthatók sőt, egyiken „korát megelőző” már a rovátkolás kísérletével is találkozhatunk. Különösen értékesek a gyűjteményben a városok alaprajzai. A látképes ábrázolások viszont, természetű rajzolásról tanuskodnak és pótolják, korunk fényképfelvételeit. Az ábrázolások ugyan nagyobbrészt madártávlatból történtek, de azért a templomok és épületek részletei jól megkülönböztethetők. Így különösen kiemelendő a templomtornyok hű ábrázolása, a részletek pontos feltüntetésével. A tájképek, az előtérben látható alakokkal az akkori élet számos érdekes mozzanatát örökítették meg. Az egyes alakokon megfigyelhetjük a népviseletet, a nemesek, a katonák stb. ruháit. A határtérképeken, szorosok, hágók, látképein, az akkori katonai határőrszolgálatot látjuk magunk előtt; a szorosokban az utakat a katonai kordonok, fatorlaszok, stb. zárják el: az átjáróhelyeken sorompókat, őrházakat látunk. A járványok behurcolása ellen, vesztégzárakat állítottak fel. A katonai mérnökök már akkor is nagyon lelkiismeretesen dolgoztak és így kéziratok munkáiknak az az előnye a fennmaradt városábrázolásokkal szemben, hogy a hadimérnökök a geometriai ábrázolás szigorú szabályaihoz alkalmazkodtak, ellenben a metszetek művész készítői, nagyobb szabadságot engedtek meg maguknak és egymástól másolgatva, önkényesen változtattak munkáikon.

Mint hogy a szóbanforgó gyűjtemény, a kétszáz év előtti állapotokat örökíti meg, Erdély városainak helytörténeti és helyrajzi tanulmányozására, valóban elsőrangú forrásanyagul szolgál.

Mitterpacher Gusztáv.

P. König Kelemen, *Fülek vára.* Kiadta 1942-ben a Ferences-Rendház Füleken. Nagy 8°. füzve 56 oldal. 29 képpel.

Rendkívül hálás, és hadtörténeti szempontból hézagot betöltő feladatot vállalt magára P. König Kelemen, a Szent Ferenc-rend tagja, amikor alapos felkészültséggel hozzáfogott a török hódoltság idejében országos jelentőségű füleki sziklavár történetének összeállításához. A most megjelent kis füzet csak előfutárja egy nagyobbmértű monografiának, amelyben a szerző — mint jelzi — „széleskörű levéltári kutatáson alapuló és forrásmunkákra támaszkodó komoly munkában” fogja a vár részletes történetét feldolgozni. A kis füzet célja a figyelmet felhívni e nemzeti emlékre; egyúttal ügyesen összeállított kézikönyv a várromot megtekintő közönség számára.

Rövid, de rendkívül célszerű összefoglalásban ismerteti a vár történetét a hódoltság ideje előtt, és alatt. A „Fülek fénykora“ c. fejezethől megismerjük a vár szerepét és jelentőségét a XVII. században, mint a török járómban sinylődő magyarság reménységét, amelynek falai közt gyűltek össze tanácskozásra Pest, Hont, Heves, Gömör, Szolnok sőt Csongrád vármegye rendjei és nemes családai. Méltó emléket állít írásában különösen Koháry Istvánnak, a rabságot szenvedő kiváló törökverő katonának és a Mátyás király kora óta hazafias és áldozatos küldetést végző füleki Ferencsek működésének. A nyomdatechnikai szempontból is kifogástalan köntösben megjelent füzet igen nagy értéke, a sok régi, egykorú várkép és vázlat, a vár mai állapotát mutató és a cseh-szlovák uralom utáni felszabadulás örömeire tartott ünnepeket megörökítő fénykép.

Őszintén kívánjuk, hogy P. König meghirdetett nagy munkája minél előbb napvilágot lásson. Ebből a nagy írói készséggel megírt kis izeltőből következtethetjük, hogy kellő forráskritikát gyakorol és igen széleskörű kutatások eredményét fogja könyvében hadtörténetkutatóink rendelkezésére bocsátani. A szerző minden sorából kiáradó lelkesedése, a történeti mult tisztelete, a hagyományok nemzetnevelő jelentőségének felismerése, párosulva mély történeti tudással és — nem szakembernél valóban szokatlan — helyes hadtörténeti érzékkel, biztosit minket arról, hogy Fülek történetéről készülő munkájának nemcsak nagy helytörténeti, de hadtörténeti és általános nemzet történeti értéke is lesz. Kérjük a tudós szerzőt, hogy munkájában a régi, egykorú várképeket és vázlatokat lehetőleg eredeti nagyságban, vagy csak kevésbé kisebbítve közölje, mert a kezünkben lévő füzetben bemutatott kis képeken sok, minket hadtörténetészeket érdeklő részlet megy veszendőbe.

Markó Árpád.

Markó Árpád: *Magyarország hadtörténete.* Nemzetnevelők könyvtára, III. Honvédelem. Az Országos Közoktatási Tanács kiadása. 8° 294 lap, 6 vázlattal. Kir. Egyetemi Nyomda, Budapest. 1945. Ára 3 pengő 50 fillér.

Jó szolgálatot tett a magyar hadtörténelem népszerűsítése terén Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter, amikor a nemzetnevelők számára kiadta ezt a könyvet.

Nagy szükség volt reá, mert éppen a hadtörténelem az a terület, amelyen a műkedvelők annyi kárt okoztak már, elferdített, vagy éppen hamis adatokat plántálva lépten-nyomon a köztudatba. Ezért olyan nehéz a hivatásos és lelkiismeretes hadtörténetíró feladata, mert vajmi gyakran kell megsontosodott, tehát csak nehezen kiirtható balvéleménnyel szembeszállnia. Különösen pedig akkor nehezül meg a dolgá, ha a helyreigazítás vagy cáfolat nem kedvez a nemzeti hiúságnak. A szakembert rendszerint könnyebb meggyőzni, mint a laikust, mert ez majdnem mindig makacsul ragaszkodik ahhoz, amit egyszer valahol hallott vagy tanult és akárhányszor a „nemzetgyalázás“ vádjával illeti azt, aki

napfényre hozza az addig lappangott, vagy éppen erőszakkal elnémított történelmi igazságot.

Meg kell állapítanunk, hogy a szerző jól eltalálta a célnak megfelelő hangot és módszert. Nem ismételteti a régi iskola-könyvek elkoptatott frázisait; nem burkolja tömjénfüstbe a szereplő egyéneket, se nem csik a nálunk eléggé általánossá vált hibába: az ellenség oktalan ócsárlásába. Az a meggyőződésünk, hogy a magyar nemzetnevelők nagyon hasznos segédkönyvet kaptak Markó Árpád művében.

A könyv beosztása bizonyos fokig eltér a megszokott kaptafától. Az első rész a magyar haderő középkori fejlődését és szereplését ismerteti, a honfoglalástól a mohácsi vészig, továbbá az erdélyi fejedelemség küzdelmeit. A második rész tárgyalja a magyar katonaság szerepét a Habsburg-birodalom hadseregében. A harmadik rész pedig, az előbbieknél részletesebben, a két legnagyobb magyar szabadságharcnak, tudniillik a Rákóczi-felkelésnek és az 1848—49-i szabadságharcnak történetét ismerteti. Az első világháború történetével a „Függelékben” foglalkozik a szerző. De megemlékezik ezen kívül a magyar katonáknak külföldi hadseregekben történt szerepléséről is.

Egyháztörténet. Révész Imre közreműködésével szerkeszti Esze Tamás és Harsányi András. Kiadja a Sárkány-nyomda Budapesten. Negyedéves, református egyháztörténeti, tudományos folyóirat.

A magyar történettudományok szakfolyóiratainak sorozata egy igen értékes, magas színvonalú új folyóirattal szaporodott. Debrecen tudós püspökének, Révész Imrének, irányításával jelent meg most ennek a folyóiratnak első száma, Esze Tamás ref. lelkész felelős szerkesztő gondozásában. Gazdag és értékes tartalma bennünk, hadtörténetkutatókat azért érdekel, mert leg-hosszabb értekezése, egyháztörténeti vonatkozásán kívül, hézagot betöltő hadtörténet. Esze Tamás tollából már eddig is több igen érdekes tanulmány jelent meg a Rákóczi-felkelés történetéből. (tisztázta ősenek, Esze Tamás kuruc brigadérosnak származását, ref. egyházi kapcsolatait; értékes megállapításokkal gyarapította a magyar pénztörténet irodalmát Rákóczi pénzverdének ismertetésével stb.) Most „Tábori papok II. Rákóczi Ferenc hadseregében” címmel ismerteti a lelkiigondozás történetét Rákóczi seregében. Munkáját igen alapos forráskutatás, határozott és gondos forráskritika, nagy írói készség és tárgykörének igen alapos ismerete jellemzi. Munkájából tudjuk meg, hogy a felkelés alatt gyakran fordultak elő vallási villongások mindkét részről, de a vallási béke állandóságának biztosítéka a fejedelem személye volt, aki tiszteletreméltó pártatlansággal, mindig a nemzet egyetemes érdekét tartva szemé előtt, osztott igazságot. Igen nagy súlyt vetett arra, hogy katonái, bármilyen felekezethez tartoztak, egyházuk szabályainak eleget tegyenek. Ezért adta ki már 1705.-ben: „Egyházi személyeknek regementekben való hozatásáról szóló parancsolatát.” Esze részletesen ismerteti ennek a

rendeletnek sorsát, eredményét és megállapítja, hogy a katonai lelkigondozás nemes terve nem valósult meg olyan mértékben, ahogyan azt a fejedelem szeretne volna. Ismerteti a káromkodás ellen kiadott rendeletet és Rákóczi több rendeletét és edictumát az egyházi személyek és javak biztonsága érdekében. Felsorolja azután annak a 72 táborigi papnak nevét és adatait, akiket a felkelés idejéből származó levelekből, rendelkezésekből megállapíthatott. A névsorból 47 református, 5 evangélikus és 20 katolikus lelkész adatait ismerjük meg. Foglalkozik azután az udvari papok, várkaplánok szerepéről felkutatott adatok ismertetésével. A közlemény utolsó fejezete a táborigi papok fizetésének és ruházásának ügyéről szól.

Esze Tamás tanulmányának különös érdeme, hogy nem merül el az egyoldalú felekezetieskedés ingoványában, hanem a kifogástalan történelmi tárgyilagosság szemüvegén keresztül ítéli meg és jellemzi a kuruc hadinép soraiban felmerült vallási vitákat, sérelmeket. Protestánsok erőszakoskodásait éppen olyan őszintén tárja fel és ítéli el, mint a katolikus részről mutatkozó ellenkezéseket. A szerző ezzel a rendkívüli alapos munkájával — amely a kuruc háború lelkipásztorainak történetéről tervezett nagyobb monografiájának első része — bebizonyítja, hogy e korszak általános történetét alaposan ismeri, és hogy nemcsak az egyház történet, hanem a Rákóczi-felkelés hadtörténetében, főleg pedig annak seregszervezési történetében is igen otthonos. További munkásságát érdeklődéssel fogjuk kísérsni, mert minden eddigi tanulmánya e korszak katonai művelődéstörténetének értékes, és eddig teljesen ismeretlen adataival gyarapítja tudásunkat.

Markó Árpád.

Ernst Hering: „*Der Deutsche Ritterorden*“ (Wilhelm Goldmann Verlag in Leipzig.)

Végtelenül érdekes és nagy tudással összeállított művében írja le Hering Ernő a Német Lovagrend alapítását és sorsát, úgymint multhatatlan érdemeit a német nemzetiségért és kultúráért vívott harcaiban. Könyve hűen adja vissza a lovagkor életét és a német úttörő munkát Európa északkeletén.

A középkori kereszteshadjáratok alkalmával keletkezett a Német Lovagrend. Eredeti rendeltetése a pogányok elleni küzdelem és a német származású szegény, beteg zarándokok ápolása volt. Otthonuknak megerősített táborukat tekintették Szíriában. Akkon város mellett.

Közben Nyugat-Németország sűrűn lakott területeiről kelet felé szivárgott a nép. A Keleti tenger keleti partján telepedett le, ahonnan idővel a dánok ki akarták szorítani. Az akkori német császár biztatására védelemre határozta el magát a Német Lovagrend első főmestere Hermann von Salza. A Visztula és a Njemen közötti tengerszárvot vette birtokába a Rend a XIII. század elején, ahol évszázadokon keresztül germán kitérésrel harcolt a poroszok, pogányok és lengyelek ellen, hogy megtartsa a németiség részére a nem német eredetű Poroszországot. Ha ebben a küz-

delemben nem volt képes az egész partsávot megtartani, Poroszország germanizálása mégis érdeme.

A Német Lovagrend állama egyszersmind a szlávok elleni bástya is volt. Legádázabb ellensége, a lengyel, ellen a XV. század elején folyt le a létért való harc. A szerencsétlen tannenbergi csatában a túlerő és árulás áldozata lett a Rend, melyet csak Heinrich von Plauen főmester szívós ellenállása mentett meg a megsemmisüléstől. Az 1422. évi thorni békében állapították meg Litvánia és Poroszország között azt a határt, mely 500 éven keresztül, a versaillesi békéig, érvényben maradt.

Állandó szorongatottságában a Lovagrend eredeti egyházi jellege mindjobban a világiasság felé fordult. A Hansa-szövetséggel való szoros együttműködése folytán a harcikedv háttérbe szorult lassanként az üzleti szellem mögött. Cívódás és egyenetlenkedés bomlasztotta a Rend fegyelmét, míg végre a Német Lovagrend államából 1525-ben keletkezett a német érzésű porosz hercegség.

A szerző nézete szerint az akkori küzdelmek oka ugyanaz volt mint ma: a tengerhez iparkodó lengyelekkel és oroszokkal való leszámolás.

Suhay Imre.

Pof. Dr. jur. Dr. phil. Friedrich Lenz: *Politik und Rüstung der Vereinigten Staaten.* (Lühe Verlag, Leipzig-Berlin.)

A szerző érdekesen megírt művében tárgyilagos és tanulmányos módon vizsgálja a mostani nagy világégést, mely teljesen a totális háború jegyében zajlik le, különös tekintettel az USA szerepére. Az 1950—52. éveket tekinthetjük mintegy válaszfalnak a két háború között, miután időközben a leszerelési konferenciák teljes csődöt mondtak.

A mostani totális háború a nemzeti termelés 60—80%-át emészti meg; súlya alól senki sem vonhatja ki magát. Az Egyesült Államok most gondolják fellépésükkel a világ megzavart egyensúlyát helyreállíthatni. 1940 óta a föld nyugati féltékéjén külön úton haladnak; ezzel szemben Japán a „Nagyobb Kelet-ázsia”-t akarja magának illetve befolyásának megszerezni.

Eles ítélettel világítja meg a szerző az Egyesült Államok politikáját, imperiumának céljait, hatásait. Amerika tisztán katonai célból szállta meg Északirországot, Island, Grönland, Newfoundland, Kanada, Mexico, Nyugat-Afrika, Ausztrália, New-Sealand fontos pontjait és terjeszkedett Dél-Amerikában a La Plataig. Most lázas sietséggel igyekszik mindazt pótolni, amit felkészültségében 1955—1959-ig elmúlászott. Jelenlegi hadi kiadásai jóval felülmúlják az 1917—1919 években erre felhasznált óriási összegeket. A „New-Deal”-t most már a „War Deal” váltotta fel. Mióta Anglia lobogóit bevonták Hongkong, Rangoon, Singapórebán, az Egyesült Államok csillagos zászlója köré tömörül az angol-szász világ. Amerika katonai felkészültsége 1941 december haváig tele van ellentmondásokkal. Ezeket, valamint ipari kapacitását, teljesítményeit, de óriási ember-anyagának felhasználását is, ólesen világítja meg a jótolú szerző.

Többek között arra is felhívja a figyelmet, hogy az Egyesült Államok minden hadjárata rögtönzcsekkkel kezdődött. Ez a megállapítás 1776, 1812, 1861 és 1917-re is vonatkozik.

A totális háború súlyát elsősorban a nagy ipari államok viselik, de azok fogják eldönteni is. A szerző többek között megállapítja még, hogy akárcsak 1917—1918-ban Wilson, úgy most Rooseveltnél is, lemondott arról a szerepéről, hogy mint a leghatalmasabb semleges állam vezetője a hadviselők között a közvetítő szerepét vállalja és az emberiséget a békéhez vezesse.

A kitűnően összeállított könyv igen jól világítja meg az Egyesült Államok viszonyait, melyeket nálunk sokan kevésbé ismernek; sok új adatot is közöl és így igen figyelemreméltó olvasmány.

Suhay Imre.

Wehrwissenschaftliche Quellenkunde. Herausgegeben und bearbeitet vom Chef der Heeresbüchereien, Berlin. Verlagsort Oldenburg (Oldb.)

A német hadvezetőség fenti kitűnően összeállított művében, 164 oldalon beszámol mindazokról a könyvekről, melyek katonai tudományokkal foglalkoznak és forrásművül használhatók.

Nemcsak a német nyelven megjelenteket sorolja fel, hanem a világ minden nyelvén szóló szakkönyveket is. Sokszor találunk magyar könyvekkel és a Magyar Katonai Szemlében megjelent cikkek közül is akárhányra mutat rá.

A gondosan összeállított munka 27 fejezetben, a szorosan vett katonai tudományokon kívül, a segédtudományokkal is foglalkozik, így pl. a hadviseléssel és hadvezetéssel általában, a hadseregszervezettel, a kiképzéssel, az egyes államok hadseregének és csapattesteinek történetével, a hadtörténelemmel általában, a hadtörténelemmel a világháború alatt és a világháború óta. Természetesen külön fejezet foglalkozik Németország mostani háborújával. De találunk hivatkozást a szakirodalom minden részére, a háborús gazdálkodásra, a földrajzra, térképészetre, jogra, egészségügyi és állategészségügyi szolgálatra, geológiára, stb. Más fejezetek ismét a neveléssel és a katonai lelkesítéssel foglalkoznak, állam- és szociális tudományokkal, menynységgtannal, csillagászáttal, technikai tudományokkal, nyelvtannal. Külön fejezet foglalkozik a haditengerészettel, stb., stb.

A könyv melegen ajánlható mindenkinek, aki a modern hadtudományok és segédtudományai iránt érdeklődik, mert oly bő választékát nyújtja a szakkönyveknek ügyesen csoportosítva, hogy mindenki megtalálhatja benne azt amire szüksége van.

Suhay Imre.

F. Bouchler: *Napoleon, egy lúngész üstökösútja.* (Centrum kiadóvállalat Rt. Budapest.)

A múlt évszázad fordulóján kezdte meg legcsodálatraméltóbb életpályáját az a férfi, aki két évtizeden keresztül nem engedte nyugalomhoz jutni Európa népeit és akinek gyökeres újításai

részben a mai napig megmaradtak. Ennek az embernek pályafutását írja le F. Bouchler újonnan megjelent: „Napoleon, Kometenbahn eines Genies“ című könyvében, melyet Olasz Pál dr. magyarra fordított. Rendkívül értékes és történelmi adatokkal támogatott művében a szerző bemutatja a francia császárt mint hadvezért, államférfit, diplomatát és mint embert.

Napoleon legmagasabb fokra való emelkedését első sorban katonai sikereinek köszönhette. Csak az ő lángesze volt képes arra, hogy győzelemre vezesse az eleinte teljesen elhanyagolt, rosszul felszerelt francia hadsereget. Hadászata nem volt új. Régen ismert, mindig érvényes hadiszabályokat alkalmazott, amelyek végrehajtása azonban csak lángeszű hadvezér alatt jutott eredményhez. Mester volt a csaták vezetésében és messze felülmúlta korának összes tábornokait. Nézete szerint minden vezető tábornok, aki vállalja szerencsétlenségbe döntő hadműveletek véghezvitelét, bünt követ el. Nem csoda, hogy katonáinak hadvezérükbe vetett bizalma annyira emelkedett, hogy a francia hadsereg szelleme megközelítette a császár zsenialitását.

Angliában hamarosan felismerte országának legveszedelmesebb ellenségét. Egyiptomi hadjáratával tulajdonképen Indiát akarta veszélyeztetni: későbbi hadakozásai is mind közvetve vagy közvetlenül a szigetország ellen irányultak, mely mint mozgató erő minden háború háttérében állott. A szerző tagadja, hogy Napoleon nem volt képes nagy terekben gondolkodni. Az abukiri és trafalgári tengeri csaták nemcsak hogy megpecsételték a francia flotta sorsát, hanem megfosztották Napoleont minden reményétől a tengeren. Szárazföldi zárlattal akarta tehát Angliát térdrekenyszeríteni. Hogy kieroszakolja ennek végrehajtását, mindig újabb háborúkba keveredett, míg végre megkezdte végzetes hadjáratát Oroszország ellen, melynél mint végcél ismét India lebeghetett szeme előtt.

Napoleont a szerző nem tartja jó diplomatának. Nyílt természetének és egyenes katonás gondolkodásának nem feleltek meg a diplomácia cselszövései. Erélyének ellenére gyakran túlságosan elnéző volt, családtagjaival szemben pedig gyengeséget mutatott. Nepotizmusa, valamint hűtlen bizalmasai — különösen Talleyrand — iránti türelme, nagyban hozzájárultak bukásához. Elhagyatva és elárulva mindazok által, akik neki köszönhették mindenüket, hajtotta sorsa Szt. Ilona sziget felé. Csak hadserege, főképp öreg, hű gránátosai, őrizték meg kegyelettel emlékét.

Az akkori politikai helyzetek és a mindenkori körülmények tárgyilagos beállítással igazságot szolgáltat a szerző a francia császárnak a sok gyűlöletes támadás és ferde megítéléssel szemben. Napoleon betöltötte történelmi küldetését már akkor, amikor megállította a francia forradalmat és előkészítette Európa politikai újjárendezését. Örömmel üdvözljük ennek a pompás műnek magyar nyelvre való fordítását. Gördülékeny és válogatott stílusával Olasz Pál dr. elérte az eredeti mű irodalmi értékét.

Suhay Imre.

